

VEFATININ 150. YILINDA İMAM ŞAMİL
Uluslararası Sempozyum

TAM METİN BİLDİRİ KİTABI
19, 20, 21 ŞUBAT 2021

KAFKAS VAKFI
YAYINLARI

Vefatının 150. Yılında İmam Şamil -Uluslararası Sempozyum-
Tam Metin Bildiri Kitabı (Çevrimiçi, 19-20-21 Şubat 2021)

Kafkas Vakfı Yayınları 16
ISBN 978-605-71263-1-3
@ 2022 Kafkas Kültür Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı
1. Baskı 2022, İstanbul

Yayın Yönetmeni: Veysel Arıhan
Editör: Ahmet E. Çölgeçen
Yayıma Hazırlayan: Cem Kumuk
Son Okuma: Özlem Güngör
Kapak Tasarım: Gupse Demirağ
Baskı ve Cilt: Step Ajans Sertifika No: 45522
Göztepe Mh. Bosna Cd. No: 11
34200 Bağcılar İstanbul Telefon: 0212 446 88 46

Kafkas Vakfı Yayınları Sertifika No: 53322
Hırkai Şerif Mh. Fevzipaşa Cd. No: 179 34091 Fatih İstanbul
Telefon: 0212 531 25 66
www.kafkas.org.tr
bilgi@kafkas.org.tr

İÇİNDEKİLER

Fethi Güngör ÖNSÖZ.....	5
Mehdi Nüzhet Çetinbaş İmam Şamil Kafkasya'nın Ortak Kahramanıdır.....	9
Hacı Murad Donogo Şeyh Şamil ve Ailesinin Tarihinden Yeni Sayfalar	11
Salavat İshakov 1917-1930'larda Kuzey Kafkasya'daki Dağlıların Kişisel Farkındalığının Bir Faktörü Olarak İmam Şamil'in Hatırası.....	19
Ruslan Karmov İmam Şamil'in Faaliyetleriyle İlgili Kabardey-Balkar Arşivlerinden Merak Edilen Gerçekler	29
Cem Kumuk Şamil Ailesinin Muhaceretteki Ayak İzleri	35
Said-Hasan Mushacıyev İmam Şamil: Rus Tarih yazımında, Tarih ve Hafıza Siyaseti Arasında Çığır Açan Bir Şahsiyet.....	51
Mustafa Özsaray Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında İmam Şamil'in Tasavvufi Şahsiyeti	65
İmanutdin Sulaev İmam Şamil'in Devrim ve İç Savaş Yıllarında Seküler ve Dinî Kamuoyunun Siyasi Figürlerdeki Propagandası ve Faaliyetleri Hakkındaki Fikirleri.....	99
Abdullah Temizkan Türkiye'deki Kafkasya Kökenlilerde İmam Şamil Algısı Üzerine Bir Deneme	111
Hulusi Üstün Şamil'in Kafkasyalı Kimliğine Etkisi	127
YAZARLAR.....	135
VEFATININ 150. YILINDA İMAM ŞAMİL DİJİTAL SERGİSİ.....	139

VEFATININ 150. YILINDA İMAM ŞAMİL
-ULUSLARARASI SEMPOZYUM-

Sempozyum Başkanı

Prof.Dr. Fethi Güngör

Bilim Kurulu

Prof.Dr. Yücel Oğurlu, İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof.Dr. Fethi Güngör, Yalova Üniversitesi

Prof.Dr. Rahmi Deniz Özbay, Marmara Üniversitesi

Cem Kumuk, Araştırmacı

Sekreter

Veysel Arıhan

Düzenleme Kurulu Üyeleri

Cem Kumuk

Ebubekir Kızık

Hilal Bat

Gupse Demirağ

Enes Demirağ

Çevirmenler:

Muhammed Akhiyadov

Muhammed Kâmil

ÖNSÖZ

26 Haziran 1797'de Dağıstan'ın Gimri köyünde dünyaya gelen ve 16 Şubat 1871'de Medine-i Münevvere'de vefat ederek naaşı Cennetu'l-Bakî' mezarlığına defnedilen İmam Şamil, Rusya'nın Kafkasya'yı işgal girişimlerine karşı kesintisiz 35 yıl efsanevi bir direniş gerçekleştirmiştir. 16. yüzyılın ortalarından başlayarak üç asırdan fazla devam eden, ancak Kafkasya'da 1720'li yıllardan itibaren yoğunlaşan Rus yayılcılığına karşı mücadele sürecinde en kapsamlı direniş yöneten ve dünya çapında haklı bir üne kavuşan lider İmam Şamil'dir. Elbette Kafkasya'nın direniş tarihi İmam Şamil'den ibaret değildir. Nitekim hiçbir başarılı ve uzun soluklu hareketin tek bir şahsın eseri olduğu iddia edilemez. Kafkasya'nın direnişinde önceki liderler yanında naiplerin de önemli katkıları olmuştur. Ancak, vefatının 150. yılında rahmet ve şükranla andığımız İmam Şamil, Kafkas halklarını bir devlet çatısı altında toplama yolunda ciddi bir mesafe kat etmiş bir önder olarak Kafkasya hürriyet ve istiklâl mücadelesinde müstesna bir yere sahiptir.

Genç yaşta İmamat makamına seçilen Şamil bir yandan askerî tedbirler alıp düşmana karşı savunma savaşları verirken diğer yandan muntazam adlî ve idari bir devlet mekanizması kurmuştur. Yirmi vilayete ayırdığı İmamat Devleti'ni bu vilayetlere atadığı naiplerle yönetmiştir. Medreselerde eğitime fevkalade önem veren İmam Şamil, fikir ve sanat alanında da önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. Hayatı boyunca ilmin ve imanın

izzetini asla yere düşürmeyen, en ağır şartlar altında bile asla ümitsizliğe kapılmayan İmam Şamil, vakarıyla çağına ve sonraki çağlara örneklik etmiş mühim bir tarihî şahsiyettir.

İslam dünyasını tehdit eden Rus yayılmacılığını yarım asır duraklatan, çağında ve sonrasında sömürgecilere karşı yürütülen direnişler hareketlerine örneklik teşkil eden İmam Şamil'in ve diğer Kafkasya önderlerinin kendilerinden sonraki nesillere bıraktığı en büyük miras, özgürlük uğrunda cesurca savaşıma ve hakkı yayma uğrunda gözünü kırpmadan can verme bilinci olmuştur. Çar ordularının orantısız güç kullanımları ve ola bildiğince zalimane saldırıları karşısında büyük bir kararlılıkla direniş gösteren Kafkasya bağımsızlık hareketi önderleri Kafkasya'nın bütünüyle kurtularak hür, bağımsız ve mesut yaşayacağı hususundaki umutlarını bir an olsun yitirmemişlerdir.

Aradan geçen 150 yıla rağmen İmam Şamil'in Müslüman halklar arasında hâlâ çok sevilmesinin ve aziz hatırasının hiç unutulmamasının asıl sebebi, sadece efsanevi direniş önderliği değil kanaatimce onun sağlam seciyesi, çelik iradesi, sarsılmaz imanı ve üstün ahlakıdır. Nitekim İmam Şamil; davasına sadık, özü sözü bir, son derece ciddi ve ilkeli bir insan olarak hayatını tamamlamıştır.

Üçüncü bin yılın başından itibaren İmam Şamil ile ilgili bilimsel nitelikte eserler daha fazla neşredilmeye başlanmıştır. Mesela, "Şeyh Şamil'in 100 Mektubu" isimli eserde; Kafkas halklarının bağımsızlık mücadelesinin büyük önderi İmam Şamil'in, imamet döneminde yazdığı mektuplardan yüz tanesinin içeriği anlatılmaktadır. Bu mektuplar, İmam Şamil'in yalnız askerî dehasının değil, aynı zamanda dinî, kültürel, sosyal, siyasi ve diplomatik kişiliğinin önemli belgeleri niteliğindedir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Kafkas halkları ve Kafkasya önderleri hakkındaki maddeler de takdire şayan çalışmalardır. Bu meyanda Kafkas Vakfı'nın iki önemli yayını zikretmeliyiz: Dr. Yılmaz Nevruz'un Umumi Kafkas Tarihine Giriş isimli kapsamlı çalışmasının 3. cildi Kafkas Gazavatı'nı ve İmam Şamil'i zengin kaynaklara dayanarak detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Özsaray tarafından yayına hazırlanan Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil isimli eser, Kafkas Vakfı'nın "Osmanlı Belgelerinde Kafkasya" başlıklı projesinin ikinci kitabı olup Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden derlenen ve İmam Şamil ile ilgili 206 vesikanın transkripsiyonunu ihtiva etmektedir. Bu eser sayesinde İmam Şamil'in siyasi şahsiyeti, istiklâl mücadelesi ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri hakkında belgeye dayalı yeni bilgiler gün yüzüne çıkmaktadır. Vefatının 150. sene-i devriyesi münasebetiyle İmam Şamil konulu konferans, panel, sempozyum, söyleşi, makale, özel sayı gibi etkinliklere imza atan kuruluşlara ve şahıslara da minnettarız.

Kafkas Vakfı'nın 19-20-21 Şubat 2021 tarihlerinde online oturumlar halinde gerçekleştirdiği "Vefatının 150. Yılında Uluslararası İmam Şamil Sempozyumu"nda sunulan tebliğlerin istifadeye daha ziyade medar olması temennisiyle kitap halinde neşredilmesi gerek tebliğcilerin emeklerini takdir etme gerekse araştırmacı ve okuyuculara bilimsel vasfı haiz materyal sunma açısından takdire şayan bir çaba olmuştur. Tebliğciler başta olmak üzere sempozyumun düzenlenmesinden gerçekleştirilmesine ve nihayet bir eser halinde neşredilmesine kadar emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım.

İmam Şamil başta olmak üzere, Kafkasya coğrafyasında yurdu, namusu ve İslamiyet'in bekası için canlarını vermiş yüz binlerce şehidimizin ruhları şâd olsun. Allah mekânlarını cennet, makamlarını âlî eylesin. Bizlere de sahip olduğumuz geniş imkânların kıymetini bilerek, ecdadımızın çok büyük zahmetlerle yürütmüş olduğu beka, haysiyet, hürriyet ve istiklâl mücadelesini dirayetle sürdürebilecek bir bilinç ihsan eylesin...

Prof.Dr. Fethi Güngör
Sempozyum Başkanı

İMAM ŞAMİL KAFKASYA'NIN ORTAK KAHRAMANIDIR

Mehdi Nüzhet Çetinbaş

Açılış Konuşması

Dünya üzerinde yaşayan uluslaşmış toplumlara baktığımızda, bu toplumların dil, din, ırk, kültür birliği gibi ortak değerleri oluşturabildikleri oranda milletleşme sürecini tamamladıklarını görürüz.

Aslında uluslaşma sürecinin en önemli katalizörlerinden birinin de topluma mal olmuş ve dünya çapında şöhret bulmuş herkesin gurur duyabileceği kahramanlara sahip olmaktır.

Kuzey Kafkasyalılar gibi, farklı etnik kökenden gelmelerine rağmen ortak bir kültür oluşturabilen toplumların millet haline gelememelerinin en önemli sebeplerinin başında, ortak olarak benimsenen bir kahramanın ön plana çıkarılamaması yer almaktadır.

Kuzey Kafkasya'da yaşayan toplumların destansı bir kahramanlık göstererek yürüttükleri bağımsızlık savaşlarında, çok sayıda kahramanın ismini sayabiliriz.

Prens Kaytuko Aslanbek, Hacı Giranduk Berzeg, Tuğujuko Kızbeç, Zanıko Sefer, İmam Mansur ve daha onlarca halk kahramanının adını burada zikredebiliriz.

Kuzey Kafkasya bağımsızlık mücadelesi önderlerinden, İmam Şamil'e ayrı bir sayfa açmamız gerekmektedir. İmam Şamil, Kafkasya dışında da bütün dünyada tanınan önemli bir şahsiyettir.

Dünyada yayınlanan en küçük hacimli ansiklopedilerde bile yer bulabilen İmam Şamil, Bütün Kafkas halklarının ortak kahramanı olmalıdır. Kuzey Kafkasya halkları, yerel düzeydeki kahra-

manlarının yanı sıra, dünyada şöhret bulmuş İmam Şamil'i ortak bir değer olarak kabul etmelidirler.

19. yüzyılda efsanevi bir direnişe imza atan İmam Şamil, Batı Kafkasya'daki liderlerle birlikte aynı amaca hizmet etmiştir ya da etmek istemiştir. İmam, verdiği mücadelede, Karadeniz ile Hazar arasında tek bir devlet bulunması gereğine fiilî olarak verdiği mücadele ile işaret etmiştir.

1720 ile 1750 yılları arasında Kafkasya birliği için büyük çaba sarf eden Kaytuko Aslanbek'in "İki deniz arasında tek devlet olmalıdır" sözünün gerçeğe dönüşmesi için çaba sarf eden İmam Şamil, Ruslara ecel terleri döktüren bir lider olarak tarihe geçmiştir.

Bugün dünya harp tarihine "gelmiş geçmiş en büyük gerilla harbi savaşçısı" olarak adını yazdıran İmam, maalesef Rusların Kafkas halkları arasına ektiği fitne tohumları yüzünden layık olduğu mertebeyi Kafkasya'da bulamamıştır.

Son zamanlarda Dağıstan başta olmak üzere, Rusya Federasyonu'nda İmam Şamil hakkında yapılan çalışmalar ve önemli yayınlar, onu daha iyi tanımamıza vesile olmuştur.

Türkiye'de Kafkas Vakfı başta olmak üzere farklı kurumlar, İmam Şamil hakkında araştırmalar, sempozyumlar ve eserler yayınlanarak onun birleştirici vasfını ön plana çıkarmaya çalışmaktadırlar.

Biyografisinde Dağıstanlı bir Avar olarak tanıtılan Şamil, Adıge, Abhaz, Çeçen, Oset, Karaçay kısacası bütün Kuzey Kafkasya halklarının ortak değeridir.

İmam Şamil gibi bütün dünyanın saygı duyduğu bir lidere sahip olduğumuz için ne kadar övünsek yeridir.

ŞEYH ŞAMİL VE AİLESİNİN TARİHİNDEN YENİ SAYFALAR

Hacı Murad DONOGO¹

Özet

Yakın zamana kadar İmam Şamil'in beş oğlu olduğu biliniyordu. 2021 yılının sonlarında Dağıstan'ın ünlü tarihçisi merhum B. I. Gacıyev'in arşivinden eski bir fotoğraf incelendi. Fotoğrafta, üzerinde Arapça yazılar bulunan bir mezar taşı olduğu görüldü. Tercüme edilen mezar taşının, İmam Şamil'in oğlu Muhammed Mansur'a ait olduğu ortaya çıktı. Mezarın, Vedeno İmamlığı'nın eski başkent topraklarında olduğu öğrenildi. Salgın sebebiyle bölgeye gidilip inceleme yapılamadı. Ancak, bu haber İmam Şamil'in aile tarihi için önemli bir dönüm noktası oldu.

Giriş

Gün geçtikçe Kafkasya'nın kurtuluş savaşında çarpışan kılıç ve patlayan silah seslerinin yükseldiği ve İmam Şamil isminin sadece Dağlar Ülkesinde değil, aynı zamanda hem Rusya hem de yurt dışında da iyi bilindiği o parlak çağdan uzaklaşmaktayız. Çağdaşlarımızın çoğu, Şamil'i dinî bir figür, bilge bir yasa koyucu, cesur bir savaşçı olarak bilmektedir. Ancak İmam'ın geniş ailesi, çocukları ve torunları hakkında bilgiye sahip olan insan sayısı oldukça azdır. Nitekim Şamil, geniş bir ailenin reisiydi. İmam Şamil'in çocukları her zaman (Rus-) Kafkas Savaşı'nın etkilerini yakından hissetmişlerdi. İmam'ın çocukları zorunlu göç, esaret, yoksunluk, fiziksel ve zihinsel ıstırap gibi durumlara aşinaydı. Çağdaşlarının hatıralarına göre, İmam Şamil çocukları için çok sevilen ve saygı duyulan bir kişiydi. Bir görgü tanığı: "İmam Şa-

¹ Prof.Dr., Dağıstan Devlet Üniversitesi.

mil uzun bir seferden döndüğünde, atından iner inmez çocukları kucağında buluyordu” diye anlatıyor. İmam Şamil hayatının son gününe kadar sevgi ve şefkatle evlatlarını kollayan ve kucaklayan bir insandı. Sürekli olarak en büyük oğullarına ailenin korunmasına ilişkin öğütlerde bulunurdu.

İmam Şamil’in sadece kendi çocuklarına karşı sevgi beslediğini iddia etmek yanlış olurdu. Aynı sevgi şefkati diğer inanç ve milletlerden çocuklara karşı da beslerdi. Örneğin İmam Şamil, Kaluga’daki döneminde çeşitli yerleri ziyaret etmek zorunda kalıyordu. O kapıdan girer girmez, misafirlğe gittiği evdeki çocuklar hemen onun etrafını sarıyordu. İmam Şamil çocukları çok severdi ve böyle bir insan iddia edildiği gibi “kötü” birisi olamazdı.

Yakın zamana kadar İmam Şamil’in farklı eşlerden beş oğlunun olduğu düşünülüyordu: Cemaleddin, Gazi-Muhammed, Said, Muhammed-Şefi ve Muhammed-Kâmil. Ancak ailesi üzerine yapılan araştırmalar sonucunda daha önce bilinmeyen bazı detaylar ortaya çıktı. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki en eski ve en meşhur üniversitelerden biri olan Princeton Üniversitesi’nin Firestone Kütüphanesi, bir zamanlar İmam Şamil’e ait bir kitap koleksiyonuna ev sahipliği yapıyor. Bazı el yazmaları notlardan anlaşıldığı üzere bu notlar Şamil tarafından yazılmış. Tanınmış âlim İmam Gazali’nin eserinin sayfalarından birinin kenarında İmam Şamil’in ilk çocuğu olan Cemaleddin Ahmed’in doğum tarihine dair bir not bulunuyor. Bu nota göre Cemaleddin Ahmed’in 25 Ramazan 1244’te (31 Mart 1829) doğduğu belirtiliyor. Fakat Şamil’in ilk çocuğu uzun yaşamamıştı. Söz konusu notun hemen altındaki başka bir nota göre 25 Ekim 1829’da vefat ettiği yazıyordu.²

Bu araştırma öncesi tarih yazımında İmam Şamil’in ilk çocuğuyla ilgili hiçbir bilgi bulunmuyordu. Dolayısıyla M. Kemper, N.A.

2 Mikhael’ Kemper, N.A. Tagirova, A.R. Shikhsaidov. Biblioteka İmama Shamilya v Prinstone / Dagestan i musul’ manskiy Vostok = Daghestan and the Muslim East: sb. st. / sost. i otv. red. A.K. Alikberov, V.O. Bobrovnikov. M.: Izd. dom Mardzhani, 2010. s.267.

Tagirova ve A.R. Şeyhsaidov'un Princeton'da³ yaptıkları keşif sayesinde İmam Şamil'in ilk çocuğunun Cemaleddin Ahmed olduğu ortaya çıkmıştı. İmam Şamil, ünlü hekim Abdülaziz'in kızı Fatma ile evliydi. Bu dönem Şamil'in hep yanında bulunduğu ilk İmam Gazi-Muhammed'in hızlı yükseldiği dönemdi. İmam Gazi-Muhammed köyleri dolaşarak şeriatı yaydı, cuma namazlarında vaazlar okudu ve âlimlerle önemli tartışmalarda bulundu; eylemleriyle, etrafındakilere dinî yasaların açık üstünlüğünü aşlamaya çalıştı ve toplum için zararlı gördüğü geleneklerin ortadan kaldırılmasını istedi.

1829 yılının mart ayında oğlunun doğduğuna dair haberin kendisine ulaştığı günlerde Balahani köyündeki mektepte kitap çoğaltmakla meşguldü. Oğlu sadece yedi ay yaşadı. Şamil o sırada eşiyile Gimri'de yaşadığından dolayı ilk çocuğunun Gimri'de defnedildiği düşünülmektedir.

Yukarıda bahsi geçen eserdeki diğer bir nota göre ise Şamil, diğer oğlu doğduğunda ona da Cemaleddin ismini vermiştir.⁴

Cemaleddin'in doğum yılını, Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı eserinin yazarı olan Muhammed Tahir el-Karahi yazmaktadır. 1831'de Tarku köyü yakınlarındaki kalenin Rus garnizonu ile İmam Gazi-Muhammed'in savaşını anlatan bölümün sonunda yazar şunları not etmiştir: "Bu savaştan yaklaşık 20 gün sonra Şamil'in oğlu Cemaleddin doğdu."⁵

Tarku'daki savaşın 29 Mayıs'ta sona erdiğini göz önünde bulundurduğumuzda, el-Karahi'ye göre Gimri'de dünyaya gelen Cemaleddin'in doğum tarihi 19 Haziran 1831'e denk gelmektedir. El-Karahi'nin vakayinamesinden Şamil ve ailesinin, köylülerle olan bazı sürtüşmeler nedeniyle (gerçek nedenler daha derinler-

3 Kemper M., Shikhsaidov A. Tagirova N. The Library of Imam Shamil // Princeton University Library Chronicle. 2004. Vol. LXIV. 2002-2003. S.121-140.

4 Michael Kemper vd., a.g.e., s. 267; Garrett Yahuda, 5183Y/Mach, no.2817. Fol. 132b.

5 Khronika Mukhammeda Takhira al-Karakhi o dagestanskikh voynakh v period Shamilya. Per. s arab. A.M. Barabanova. Predisl. akad. N.YU. Krachkovskogo. Trudy in-ta Vostokovedeniya, XXV. M.-L.: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1941. s.46.

deydi) Gimri'den ayrılıp Aşilta köyüne taşındıkları bilinmektedir. Ancak bu olay 1836'da meydana gelmiştir. Ondan önce ise Şamil'in ailesi hep doğduğu köy olan Gimri'de ikamet etmiştir. Şamil'in oğlu Cemaleddin, 1839 yazında Ruslar Ahulgo kalesini kuşattığında babasıyla birlikteydi. Kuşatılmış olan Dağlıların içinde bulunduğu durumu biraz olsun düzeltmek isteyen Şamil büyük oğlunu general P.H. Grabbe'ye esir (emanet) olarak teslim etmiştir.

Cemaleddin, St.Petersburg'a gönderildi ve Birinci Kadet Kolorudusu'nda eğitim almaya başladı. 1849'daki mezuniyetinden sonra Rus ordusunda subay oldu. Şamil, yıllarca Rus savaş esirleriyle takas etmeyi teklif ederek oğlunu geri almaya çalıştı, ancak başarılı olamadı. 1854 yazında, Gürcü Çavçavadze ailesinin prensesleri ve hizmetçileri Şamil tarafından esir alındı. Şamil oğlunu geri almak için Rus tarafına tekrar takas teklifinde bulundu. Bu kez teklifi St.Petersburg'da kabul gördü ve değişim gerçekleşti. Şamil'in oğlu evine dönmüştü, ancak oldukça hastaydı. Cemaleddin 1858'de vefat etti ve Dağıstan'daki Karata köyüne defnedildi. Cemaleddin evliydi ancak çocuğu olmamıştı.

Şamil'in diğer oğlu Gazi-Muhammed 1833'te doğdu. Henüz altı yaşındayken Ahulgo savunmasına katılmış ve orada yaralanmıştı. Gazi-Muhammed gazaya devam etti ve 1850'de Karat'a naip olarak atandı. Dağlıların mücadelesini yakından takip eden Osmanlı hükümeti aynı zamanda Şamil'in davasının varisi ve halefi olan Gazi-Muhammed ile de yakından ilgileniyordu. Mayıs 1855'te Sultan Abdülmecid, Gazi-Muhammed'e yeşil bir sancak ve elmaslarla süslenmiş altın kaplama gümüş bir madalya gönderdi. Ayrıca İmam'ın oğluna paşa rütbesi verildi.

1859 baharında Gazi-Muhammed, İmamat'ın başkenti Vedeno'nun savunmasına öncülük etti. Gazi-Muhammed ve küçük kardeşi Muhammed-Şefi 1859 ağustosunda Gunib kuşatması esnasında babalarının yanındaydılar. Kısa süren Gunib savunmasının sonunda Şamil'in mücadeleyi sonlandırmasıyla Şamil, iki oğlu ve maiyetinden üç kişi St.Petersburg'a gönderildi. Rusya'da geçirdiği dönem boyunca Gazi-Muhammed babasının yanın-

daydı. Rus ordusuna girmek istemedi. Rusça öğrenmeye de niyetli değildi. Çar hükümeti, Gazi-Muhammed'e güvenmiyordu ve babasıyla birlikte Mekke'ye Hacca gitmesine izin verilmedi. İzin verildiğinde ise artık çok geçti. Gazi-Muhammed Medine'ye ancak babasının vefatından sonra ulaşabildi. Rusya'ya geri dönen Gazi-Muhammed, Çar hükümetinden Osmanlı'ya göç izni almak için büyük çaba gösterdi ve sonunda izin alabildi.

Ailesiyle birlikte Türkiye'ye yerleşen Gazi-Muhammed, Osmanlı Padişahından gelen teklifi kabul ederek Osmanlı ordusuna katıldı. Bu tarihten itibaren Gazi-Muhammed'in hayatında önemli değişimler meydana geldi. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nda tümgeneral rütbesiyle askerî birliklere komuta etti. Osmanlı sarayındaki entrikalar Gazi-Muhammed'i de etkiledi ve emekli edildi. Hayatının son yıllarını, vefat ettiği 1902 yılına kadar Medine'de geçirdi. Cennet'ül-Baki mezarlığında babasının yanına defnedildi. Gazi-Muhammed'in tek kızı olan Emire-Nafiset, Medine Valisi Osman Ferit Paşa ile evliydi. Torunlarından bazıları ise şu an Türkiye'de yaşıyor.

Şamil'in bir sonraki oğlu Said ise 1837'de dünyaya geldi. Annesi Gimri köyünden Cavgarat idi. Anne ve oğul, trajik olayların yaşandığı 1839 Ahulgo savunması esnasında oradaydılar ve ikisi de orada hayatını kaybetti.

1839 yılında Ahulgo'da meydana gelen olaylardan sonra Çeçen köyü Benoy'da Şamil'in Muhammed-Şefi adında bir oğlu daha dünyaya geldi. Genç yaşta olmasına rağmen Muhammed-Şefi de diğer akranlarının çoğu gibi savaşta aktif yer aldı. Muhammed-Şefi'nin hayatının büyük bir kısmı Rusya'da geçti. 8 Nisan 1861'de babasının rızasıyla, Rusya İmparatoru muhafız alayının Kafkas bölüğüne muhafız olarak görev yapmak üzere atandı. Bundan sonra Muhammed-Şefi kalıcı olarak St.Petersburg'a taşındı. 1867'de Muhammed-Şefi, Fransa, İngiltere, Almanya, Türkiye ve İtalya'yı kapsayan uzun bir seyahate çıktı. Şamil 1869'da hacca gittiğinde oğulların babalarıyla birlikte Rusya'dan ayrılmalarına izin verilmemişti. Zira Çar yönetimi Gazi-Muhammed'e güvenmiyor, Muhammed-Şefi ise asker olarak görev yapıyordu.

1876'da Muhammed-Şefi albaylığa terfi etti. Yaşamının son yılları hizmet etmek üzere atandığı Kazan'da geçti. 1885'te tümgeneralliğe terfi eden Muhammed-Şefi, 1906'da istirahat etmek için gittiği Kislovodsk'ta hayatını kaybetti. Kislovodsk şehrine 30 km uzaklıktaki Uçkeken kasabasının yakınlarındaki Pervomayskoye köyünde bir Müslüman mezarlığına defnedildi. Muhammed-Şefi'nin bir oğlu ve iki kızı vardı. Günümüzde torunları Rusya'da yaşamaktadır.

Şamil'in en küçük oğlu Muhammed-Kâmil ise 1863 yılında Kaluga'da doğdu. Şamil'in ailesinin neredeyse tamamı Suudi Arabistan'a taşındığında Muhammed-Kâmil daha altı yaşındaydı. Şamil, 1870'te Medine'den Kiev'e Gazi-Muhammed, Muhammed-Şefi ve damadı Abdurrahman adına gönderdiği bir mektupta küçük oğlu hakkında şu ifadeleri yazdığını görüyoruz: "... Onu sünnet ettirdik ve Mescid-i Nebevî'de bulunan bir okula verdik." Bir yıldan kısa bir süre sonra, Şamil'in vefatı üzerine Rusya'dan dönen Gazi-Muhammed, küçük erkek kardeşini himayesine aldı. Ayrıca Şamil'in vefatından kısa bir süre sonra Muhammed-Kâmil'in annesi Zaidat da vefat etti. İmam'ın ailesinin geri kalan üyeleri Türkiye'ye taşındı ve yaşamlarını İstanbul'da sürdürdüler. Muhammed-Kâmil'in Osmanlı ordusuna katıldığı ve paşa rütbesiyle emekli olduğu bilinmektedir. 1951'de vefat eden Muhammed-Kâmil İstanbul'da Karacaahmet mezarlığına eşi ve çocuklarının yanına defnedildi.

Muhammed-Kâmil'in eşinin adı Nebiha (1876-1949) idi, kocasından 13 yaş küçüktü ve görünüşe göre Dağıstan kökenliydi. Çiftin Muhammed-Said (1901-1981), Naciye (1899-1983) ve Nacavat (1916-1983) adlarında üç çocuğu doğdu. Bu üç çocuktan hiçbirinin çocuğu olmadığı için Şamil'in Muhammed-Kâmil üzerinden devam eden soyağacı burada sona erdi.

Muhammed-Kâmil'in çocuklarından en ünlüsü, zengin kütüphanesini miras bıraktığı Kuzey Kafkasya Kültür Merkezi Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı'nın kurucularından Muhammed-Said olarak kabul ediliyor. Muhammed-Said, Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu. Avarca ve Türkçe'nin yanı sıra Arapça, Fransızca,

Rusça ve İngilizce de biliyordu. Şamil'in torunu Muhammed-Said, Sudi Arabistan'da Dünya İslam Birliği'nin yürütme komitesinin bir üyesi olarak görev yaptı. Hayatının büyük bir kısmını Türkiye ile Suudi Arabistan'da geçirdi ve sürekli İstanbul ile Cidde arasında seyahat etti. Hayatının son yıllarını ise İstanbul'un Göztepe semtindeki dairesinde geçirdiğini biliyoruz.

Kısa bir süre önce, tanınmış tarihçi B.İ. Gacıyev'in arşivindeki fotoğrafları incelerken, üzerinde Arapça bir yazının bulunduğu bir mezar taşının siyah beyaz fotoğrafını bulduk. Bu yazıyı tercüme ettik.

“Üzerinde yaşayan herkes kaybolacak. Yıl 1269.

Eğer bu dünya ebedi olsaydı, içinde insanların en hayırlısı olan Muhammed Mustafa kalırdı.

İmam Şamil'in oğlu, mübarek çocuk Muhammed Mansur, ölümlü dünyadan ebedi dünyaya göçtü. Allah'ım, ona anne ve babasını tanı.”

Mezar taşı üzerindeki yazıdan da anlaşıldığı üzere, bu mezar da İmam Şamil'in çocuğu Muhammed-Mansur yatmaktaydı (1269/1852). Uzun yıllar boyunca Şamil'in ailesinin tarihini incelerken, bu çocuğun ismine hiçbir yerde rastlamamıştım. “Mübarek çocuk” ifadesinden anlaşılacağı üzere küçük yaşta vefat etmişti.

Sonuç

Yıllar boyunca Şamil'in ailesi hakkında yaptığım tüm araştırmalara rağmen başka bir yerde Muhammed Mansur hakkında bir bilgiye rastlamadım. Büyük ihtimalle yazıdan da anlaşıldığı gibi Muhammed Mansur daha çocukken vefat etmişti. Gürcü aristokrat Yekaterina Dadiani (Chavchavadze) hatıralarında zikrettiğine göre kendisi Şamil'in evinde esirken eşi Şuannat ile konuşmalarında Şamil ve Şuannat'ın çocuğunun bebekken vefat ettiğinden bahsedilmektedir. Buna göre büyük ihtimalle Muhammed Mansur, Şuannat'ın çocuğudur. Şuannat ise 1852 yılında vefat etmiştir. Vefat ettiğinde kaç yaşında olduğu bilinmemektedir. Şamil, Şuannat ile 1840 yılında evlendiğine göre Muhammed Mansur'un 10 yaşlarında olduğu tahmin edilebilir.

Şuannat'ın diğer çocuğu Safiye (1855-1870) ise Medine'de vefat etmiştir.

Kardeşimiz Valid'in yardımlarıyla gerçekleştirdiğimiz araştırmaların sonucunda resimdeki mezarı Çeçenistan'da, Vedeno yakınlarında bulduk. Anlaşılan İmam Şamil'in Cemaleddin, Gazi Muhammed, Said, Muhammed Şafi, Muhammed Kâmil ve Muhammed Mansur olmak üzere altı oğlu bulunmaktaydı.

Pandemi biter bitmez Vedeno'ya gidip araştırmalarımıza devam edeceğiz. Belki de orada daha önce rastlamadığımız bilgilere de ulaşabiliriz.

Allah, İmam Şamil'e ve bütün ailesine rahmet eylesin!

1917-1930'LARDA KUZEY KAFKASYA'DAKİ DAĞLILARIN KİŞİSEL FARKINDALIĞININ BİR FAKTÖRÜ OLARAK İMAM ŞAMİL'İN HATIRASI

Salavat İSHAKOV

Özet

İmam Şamil, anısı Kuzey Kafkasya halkı tarafından özenle korunmuş, özgürlük ve bağımsızlık için savaşan ve bu fikir adına her türlü fedakârlıkta bulunan bu halkta derin bir hayranlık uyandırmıştır. 1917 Şubat Devrimi neticesinde Rus İmparatorluğu'nun çökmesiyle Kuzey Kafkasya'nın Dağlık kesimlerinde halklar, kendi kaderini tayin etmek için hareketlenmeye başladı. Bunlardan en bilineni, ana hedefi Kuzey Kafkasya'da İslami yönetimin kurulması olan dinî ve siyasi hareketti. Bu hareket esnasında, İmam Şamil'in hatırası, özgürlük mücadelesi veren torunları üzerinde büyük etki yarattı. Dışarıdan gelebilecek tüm etkilere karşı güçlü durmalarını ve zaferlerine sağlam bir inanç duymalarında büyük bir rol oynadı.

Giriş

Rusya İmparatorluğu, tüm imkânlarını kullanmak suretiyle Kuzey Kafkasya'daki hakimiyetini sürdürdü ve böylece bölgede ve Avrupa kamuoyunda sadece kendisi Kafkas-Rus Savaşları hakkında yorum yapabilir hale geldi. Kafkasya uzmanı tanınmış Rus tarihçi V.V. Lapin, 20. yüzyılın başlarında "Rusya'nın Kafkasya'daki eylemlerinin meşruluğu, Dağlılara karşı sert önlemlere duyulan ihtiyaç hakkında herhangi bir şüphe ...insanları düşmüş kahramanların kutsal hatıralarına lekelemeye yöneltiyor... Ele geçirilen toprakları sahiplenen bir milyon Rus, Kafkasya'nın ilhakına 'farklı' bir bakış açısı sunmaya yönelik her türlü girişimin ulusal bilincin temellerinden birine tecavüz anlamına geldiğinin garantörü olduklarını..." iddia ediyordu. "Rus toplumu ve tem-

silcileri bunu, Dağlıların fethinde Rusya'nın Doğu'daki medenileştirme misyonunun yerine getirildiğini gördüler."¹ diyordu.

1920-1930 yıllarda SSCB'deki tarihçiler, Stalinist propagandanın yönergelerini izleyerek, İmam Şamil'i çarlığa karşı savaşan, çok özel bir görevi yerine getiren ulusal kurtuluş hareketinin bir kahramanı ve lideri olarak yazdılar. Bu sayede, yeni iktidarı güçlendirmek için Kuzey Kafkasya Dağlılarının kitle bilincinin sağlanması amaçlandı. Şamil'in devletinin Rus birlikleri tarafından yenilgiye uğratılması sadece Rusya için değil, aynı zamanda Dağlılar için de bir nimet olarak yorumlandı. SSCB'nin çöküşünden sonra ise İmam Şamil'in hafıza temasının alanı önemli ölçüde genişledi. Bu süreçle birlikte kaçınılmaz olarak, tartışmalı sorular ve yeni gerçeklere halkın ilgisinin artması sonucu, 1917-1930'larla ilişkili keşifler ortaya çıktı.

1917'de Rus İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Kuzey Avrasya'nın belirli bölgelerinde farklı dinî anlayıştan Müslüman halk hareketleri zuhur etmeye başladı. Kuzey Kafkasya'daki Müslümanlar arasında da yeni liderler ortaya çıktı.

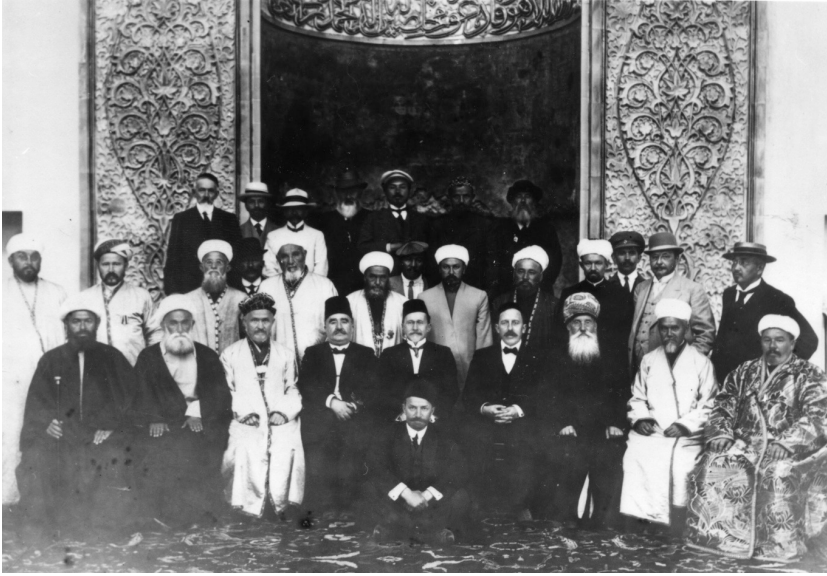
Yakın geçmişin olayları, bireysel düzeyde hissedilip idrak edilebilir. İmam Şamil'in torunu Zahid Şamil'e yapılan çağrı, Kuzey Kafkasya Dağlılarının bilincinde İmam'ın anısının ne kadar önemli olduğunu yeterince ortaya koymaktadır.

20. yüzyılın başında Zahid Şamil, Kazan valiliğine bağlı özel bir görevdeyken bile toplum tarafından tanınıyordu.² Daha sonra Rusya Müslümanlarının sosyal ve siyasi faaliyetlerine aktif

1 Lapin V.V. Kavkazskaya voyna XVIII–XIX vv. v istoricheskoy pamyati // Istoričeskaya pamyat' i obščestvo v Rossiyskoy imperii i Sovetskom Soyuzе (konets XIX – nachalo XX veka). Mezhdunarodnyy kollokvium. Nauchnyye doklady. Sankt-Peterburg, 25–28 iyunya 2007 g. SPb., 2007. s.162,163.

2 Zahid Şamil'in ayrıntılı biyografisi için bkz: Iskhakov S.M. Shamil' Zakhid Shafiyevich // İslam v Moskve. Entsiklopedicheskiy slovar'. Nizhniy Novgorod. 2008. S. 295–296; Iskhakov S.M. İslam v Sankt-Peterburge. Entsiklopedicheskiy slovar'. M. – Nizhniy Novgorod, 2009. S. 274; Turan M.A. "Tarihin Kayıp Çocukları"na Dair Bir Derkenar: Muhammed Zahid Şamil // Kafkasya Çalışmaları – Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Caucasian Studies (JOCAS) Mart / March 2017, Yıl / Vol. 2. № 4. s.31–48.

olarak katılmak için Moskova'ya taşındı. Basın İşleri Genel Müdürlüğü'nde görev aldıktan sonra, 1906 yılının sonunda Moskova'dan St.Petersburg'a taşındı. Burada Müslümanların toplumsal faaliyetlerine dönük çalışmalar yaptı. Böylece, 25 Haziran 1914'te St.Petersburg'da düzenlenen Rusya Müslümanları Kongresi'ne de katılım sağladı (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Rusya İmparatorluğu Müslümanları Kongresi Katılımcıları. Başkentteki Katedral Camii girişinde ön planda, merkezi katta oturan Zahid Şamil (Petersburg, 25 Haziran 1914).

İslam dünyasının Kuzey Avrasya'daki durumu, 1917 Şubat Devrimi ve Rus monarşisinin çöküşünden sonra çarpıcı biçimde değişti. 1917 baharında Rusya Müslümanlar Kongresi, Müslüman sosyalistlerin hâkim olduğu Petrograd'da faaliyet göstermeye başladı. Zahid Şamil de bu kongrenin üyesiydi (Fotoğraf 2). Aşağıdaki fotoğraf ilk kez 2003 yılında kitabımda yayınlandı.³ Burada ilk kez fotoğrafta ortadaki kişinin Zahid Şamil olduğunu belirtmiştim. Zahid Şamil'in eski Rus İmparatorluğu topraklarında faaliyet gösteren Tüm Rusya Müslüman Kongresi'nin çalışmalarına katılması da 3. fotoğrafta görüleceği üzere Kuzey Avrasya-

³ Bkz: Iskhakov S.M. Rossiyskiye musul'mane i revolyutsiya (vesna 1917 g. — leto 1918 g.). M., 2003. s.441.

ya'nın tüm Müslümanlarını birleştirmeyi ve savunmayı amaçlayan Müslüman hareketini desteklediği anlamına gelmektedir.

Fotoğraf 2: Zahid Şamil (Önde ortada) Petrograd'da Merkez Cami yakınında, Kafkas Süvari Tümeni'nin bir grup temsilcisiyle beraber (1917 Eylül ayı başları)

1918'de çekilen alttaki fotoğraf ise benim tarafımdan arşivlerde keşfedildi ve ilk olarak 2006'da⁴ sonrasında da 2014'te⁵ yayınlandı. Bu fotoğrafta dikkatler, sandalyelerin üzerindeki sembole odaklanmalı. Pençesinde kılıç tutarak yürüyen bir aslan mevcut. Bilindiği üzere bu doğu ülkelerinde de kullanılan çok eski bir semboldür. Tüm Rusya Müslüman Kongresi binalarının tasarımına dahil olan kişinin Zahid Şamil olduğunu düşünürsek, bu kadar güzel bir sembolü olan bir döşeme seçiminin tesadüf olmadığını düşünebiliriz. Kuzey Kafkasya'daki Müslüman aydınlarının 1917'de sosyal ve siyasi alanlarda öne çıkmalarına rağ-

4 https://brill.com/fileasset/downloads_products/34056_Brochure.pdf

5 Bkz: Grazhdanskaya voyna v Rossii i musul'mane. Sbornik dokumentov i materialov / Sost., predisl. i primech. S.M. Iskhakov. M., 2014.

men, dinî liderlerin Dağlık bölgelerdeki siyasi süreçlerdeki rolü belirleyici olmaya devam etti. Bu liderler muhafazakâr tavırlarını muhafaza ettiler. Rusya Müslüman Kongresi tarafından önerilen reformların gereksiz olduğu ve bunun düşüşe yol açacağı kanaatindeydiler.

Fotoğraf 3: Tüm Rusya Müslüman Konseyi'nde Zahid Şamil, İzvestia gazetesini okurken
(Petrograd, Konnogvardeisky per., 6, apt. 4. 12 Ocak 1918)

Bu arada 21 Nisan 1918'de Bolşevikler, Ufa'daki İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının Kültürel-Ulusal Özerkliği Ulusal İdaresi'ni feshetme kararı aldı. Bu organ, pratikte Tüm Rusya Müslümanları Kongresi'nin Avrupa, Rusya ve Sibirya Müslümanları ile ilgili kararlarını hayata geçirdi. Müslüman temsilcilerden oluşan özel bir heyet kısa bir süre sonra Sovyet liderlerini ziyaret etti. Uzun bir görüş alışverişinin ardından heyet onlara, İç Rusya'nın Müslümanları adına Ulusal Meclislerinin feshinin "Müslümanlar arasında genel hoşnutsuzluğa" neden olduğunu ilettiler. Ancak bu açıklama, Sovyet hükümeti tarafından ilan edilen halkların özgür iradesini "en açık biçimde" ihlal eden bir eylem ve "ulusal

duygulara bir hakaret”⁶ olarak değerlendirildiği için Sovyet hükümeti tarafından dikkate alınmadı.

Kısa süre sonra, 1 Mart 1918'de İdil-Ural Cumhuriyeti adı altında bağımsız bir Tatar devleti oluşturulması mücadelesinin yaşandığı Kazan'da olaylar çıktı. Zahid Şamil burada cumhuriyetin destekçileri arasındaydı. Mart sonunda Bolşevikler tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Moskova'ya döndü ve 1918 yazında tutuklandı ancak kısa süre sonra serbest bırakıldı.

Daha sonra Tatar-Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin oluşturulmasına ilişkin Sovyet kararnamesinin (22 Mart 1918) uygulanmasında yer aldı. Tatar siyasetine katılımı, Bolşevikler arasında büyük bir hoşnutsuzluğa neden oldu. Doğu Halklarının Müslüman Komünist Örgütleri Merkez Bürosu, Müslümanları kışkırtma, Sovyet rejiminden yana olma, Bolşevikleri destekleme talimatı verdi. Bu da Zahid Şamil'i kendi amaçları için kullanmaya karar verdikleri anlamına geliyordu. 27 Mayıs 1920'de büro başkanı Tatar Bolşevik Mirsaid Sultan-Galiyev tarafından imzalanan ve Zahid Şamil'in Moskova Müslümanlarının Kültürel Merkezi olan Küçük Tatar'daki yönetime getirildiğini ifade eden bir sertifika bunu kanıtlanmaktadır. Bu merkez, Bakü milyoneri petrolcü A.Ş. Asadullayev'in finansmanıyla 1913 yılında Moskova'da oluşturulmuştu. Bünyesinde müzik salonları, zengin bir kütüphane, yoksullar ve yetimler için bir de yatılı okul barındırıyordu. Moskova ve diğer şehirlerden gelen bilim adamlarının katılımıyla güncel konular tartışılıyordu. Zahid Şamil, kendisine emanet edilen merkeze göz kulak olmaktan ve onu onarmak için zamanında ve gereken önlemleri almaktan sorumluydu.⁷ Mirsaid Sultan-Galiyev'in, 27 Ekim 1920'de Petrograd Müslümanlarının temsilcilerine gönderdiği telgrafta, Zahid Şamil'in öldüğünü bildiriyordu.⁸ Cenaze töreninin 29 Ekim 1920'de yapılması planlanmaktaydı. Ölüm tarihi 2007'de yayınlanan kitabımda doğru bir şekilde yayınlanmasına rağmen

6 Iskhakov S.M., Rossiyskiye musul'mane i revolyutsiya... s.301.

7 Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv sotsial'no-politicheskoy istorii. F. 583. Op. 1. D. 185. L. 124.

8 a.y. D. 129. L. 63.

men bilimsel literatürde ölüm yılı, hatalı bir şekilde 1924'e işaret etmektedir.

Stalin, İmam Şamil'in soyundan geldiği için Zahid Şamil'in Kuzey Kafkasya'da görünmesine izin veremezdi. Dağlı hükümeti birliklerinin Dağıstan'a girdiği 1918 sonbaharında, Petrovsk şehrinin ismi Şamil-Kala olarak değiştirilmişti.

Onun yerine Kuzey Kafkasya'ya giden ve kendisini yoğun bir iş trafiği içinde bulan Ahmet Tsalikov (Tsalıkkatı) İmam Şamil'in hatırasının Dağlılar için taşıdığı öneme dikkat çekmişti. Tsalikov, 1919'un başlarında Tiflis gazetesi Borba'da, Kuzey Kafkasya'da bir Dağlı-Denikin savaşının sürdüğünü, özgürlük ve bağımsızlık savaşlarına atıfta bulunarak bunun "Dağlı halkları İmam Şamil'in zamanlarına götürdüğünü" yazıyordu. Kuzey Kafkasya'daki bu olaylar, 28 Ağustos-3 Eylül 1919'da Tiflis'te düzenlenen Kuzey Kafkasyalı siyasetçilerin katıldığı konferansta anlatıldı. 29 Ağustos 1919'da sağlık müfettişi ve Kafkasya Dağlıları Birlik Meclisi üyesi Oset doktor Cior Urusov, bir görgü tanığı olarak şunları belirtiyordu: "Vedeno Bölgesi'nde tanıştığım Çeçenlere bakılırsa eminim savaşacaklar. Vedenoluların İmam Şamil adına adanan höyük üzerinde okudukları yemin hafızamda taze duruyor. Bu, Rus karşıtı duygularıyla, gaspçı olarak gördükleri Rus hükümetini reddettiklerinin bir göstergesiydi."⁹

30 Ağustos 1919'da aynı konferansta konuşan Ahmet Tsalikov, 1917'den sonra Kuzey Kafkasya'da meydana gelen süreçlerin özünü anlattı; "Dağlı demokrasisinin mevcut görevlerinin net bir şekilde anlaşılması için, siyasi ortamı neyin oluşturduğuna dikkat etmek gerekir. Kuzey Kafkasya'da Rus devriminin farklı dönemleri yaşandı. Şubat Devrimi'nden sonra bölgenin siyasi hayatı üç merkez etrafında toplandı. Dağlı halkların siyasi yaşamı, Dağlı Birliği Merkez Komitesi etrafında yoğunlaştı. Ortak bir geçmiş, ortak bir ulusal ruh ve Şamil döneminin ilkeleri, Dağlıları bu birlik yoluna çağırırdı. Şamil'in anısı ve kahramanca verdiği bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi, her zaman Dağlı halkların farklı unsurlarını birleştiren bir araç olarak hizmet etti. Doğal

9 Graždanskaya vojna v Rossii i musul'mane. s.486.

olarak, Çarlık Rusyası'nın çöküş zamanında, Dağlılar, tarihî geçmişlerinin kendilerine miras bıraktığı bu merkezin etrafında toplandılar... Şamil'in kahramanca mücadelesi bizim için demirden bir cesaret ve amansız bir enerji örneği olamaz mı? Rus bürokrasisi, Çarlık yönetimi sırasında halklarımızı yozlaştırmayı başardı ancak halkın ruhunu tamamen yok edemedi. Mücadele ruhu Dağlıların kalbindedir."¹⁰ Çarlık hükümetinin, Dağlılara pozitif değişiklikler sunduğuna yönelik yapılan sürekli açıklamalara rağmen, Dağlıların Rus hegemonyasından nefret ettikleri burada açıkça ifade edilmekteydi.

Kafkasya Dağ Halkları Birlik Meclisi Başkanı İnguş Vassan-Girey Dzhabagiyev, Ermenistan-Azerbaycan-Gürcistan ve Küçük Asya'da siyasi, askeri, coğrafi, ekonomik, idari ve diğer konuları incelemek üzere özel bir görevle Tiflis'e gelen Amerikalı General J. Harbord'a 6 Ekim 1919'da yazdığı mektupta, bu hareketin sadece milli değil, aynı zamanda dinî bir hareket olduğunu, bu hareketin başında Dağlı Cumhuriyeti'nin Şeyh'ül-İslam'ı ve dağlardaki güçlü dinî hareketlerin temsilcileri olan Ali-Hacı Akuşinski ve Uzun-Hacı'nın bulunduğunu yazıyordu.

Terek ve Dağıstan bölgelerinin tüm halkları mücadelede yer alıyordu. Çeçenya ve Dağıstan'ın ünlü İmamı Şamil'in ve seleflerinin 60 yıllık mücadelesini emsal alan mücadele, son derece kararlı ve uzun süreli gerçek bir halk savaşı karakterine bürüneceğini gösteriyor. Bunun böyle olacağına dair en sağlam kanıt, hareketin kurnaz Dağlı liderlerin veya siyasi partilerin herhangi bir ajitasyonundan kaynaklanması değil, Dağlı aydınların harekete geçmesiyle beraber halkın derinliklerinde kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Dağlı aydınlar halktan koştukları anda ve halkı isyana çağırmak için yaptıkları beyhude girişimlerden sonra anavatanlarından yabancı bir ülkeye çekilmek zorunda kalmışlardı.¹¹ Diğer bir deyişle, Şamil dönemi kahramanlarının tarihsel bellek ve mücadeleleri arasında bir bağ olarak bu olayların en can alıcı noktasına yükseltilmeleri, 19. yüzyıl liderlerinin kolektif

10 a.y. s.487-488.

11 a.y. s.507.

belleğe semboller olarak damgalanması, onların mücadelesi ve 19. yüzyılın liderlerinin kolektif belleğe semboller olarak damgalanması, halk hareketinin -kurtuluş savaşının- temeli haline gelmesi anlamına geliyor.

Bu kısa sürede özgürlüğün kazanılmasıyla birlikte, halk hareketinin liderleri, ülkelerinin tarihini bağımsızlık mücadelesi açısından ele alma ihtiyacı duydular. Bu yaklaşım için elimizde yeterli kanıtlar var. Bu amaçla, A. Akuşinski'nin 9 Kasım 1919'da yayınlanan Kafkas Müslümanlarına yaptığı çağrıda, "Dağıstan Savunma Konseyi, İslam'ı, özgürlüğü, bağımsızlığı ve Denikin'in Kazaklara geri vermek istediği Kafkasya Dağlılarının topraklarını savunacak, ama bunun için İmam Şamil'in başında olduğu atalarımız gibi kararlılıkla ve cesaretle savaşacağız"¹² demektedir. Akuşinski gibi liderler, Dağlılara sürekli olarak çarlık-imparatorluk dönemindeki zor hayatı hatırlattılar. İmam Şamil ve arkadaşları Dağlı kitlelerin dünya görüşünde kimliklerinin dayanağı haline geldi. Asıl maksat, Müslüman olmayan kültürlerden bütünüyle kopuş arayışı ve İslami yönetimin kurulmasıydı.

A. Tsalikov'un buradaki durumun siyasi analizini içeren, 20 Kasım 1919'da Tiflis'te basılan "Volny Gorets" gazetesinde yayınlanan "Dağ Hareketinin Şeriatçılığı" başlıklı ilginç bir makalesi bulunmaktadır. Bu makalede yazarın şu ifadesi yer alıyor; "Dağlı halkların milli-siyasi devlet inşası başladığında, şeriat onun biçimlendirici unsurlarından biri olmak zorundadır. Ancak bu şartlar altında bu yapı doğal bir nitelik kazanacak ve halkın vicdanı tarafından onaylanacaktır. Elbette bu, eski mayalı mollaların ve şeyhlerin tüm yeniliklere karşı bir baraj olarak öne sürdükleri skolastik şeriat değil, rutinden temizlenmiş, demokrasi ve ilerlemenin gereklerine sıkı sıkıya bağlı olan şeriat olacaktır. Hamzat ve Şamil'in çağındaki ruh hali ve hislerle yaşayan halkların sosyalist ya da özellikle komünist bir ideoloji benimsemesi gülünç olur. Bu tür işleri yalnızca umutsuz Don Kışotlar yapabilir. Dağlı halklar için demokratik ilkelerinin uygulanması hâlâ mümkündür ve onların kendine özgü özellikleri dikkate alınma-

12 a.y. s.529.

lıdır. Yani halkın yüzyıllardır tüm ahlâki kavramları somutlaştıran yasal bir kurum olarak şeriata bağlılığıdır esas olan...”

Sonuç

1920-1930'lu yıllarda Kuzey Kafkasya'daki olaylar ve Dağlıların Sovyet rejimine karşı sayısız karşı çıkışları, İmam Şamil faktörünün Dağlıların öz bilincinde güçlü bir etki oluşturmaya devam ettiğinin göstergesidir. Bu gerçeklerin tümü, özellikle Moskova'da yayınlanan çeşitli belgesellerde de ifade edilmektedir.¹³

1928'de Dağıstan'ın dağlık kesimlerine, Said Şamil'den bir ayaklanma çağrısı ulaştı ve bu, 1929 baharından itibaren silahlı bir ayaklanma hazırlamaya ve Sovyet iktidarını devirmeye başlayan bir örgütün kurulmasının önünü açtı. Ancak, 1929 temmuzunda bazı Dağlı liderler Dağıstan Çekacıları tarafından tutuklandılar. Bu örgütün temel sloganları şöyleydi; “Dine yapılan baskıya, Arapça yazının yok edilmesine son” vb. Aralarında 20 Arabiyatçı âlim, 10 eski Beyaz Ordu taraftarı ve aralarında N. Gotinski'nin müfrezelerinin komutanlarının da bulunduğu 47 kişi tutuklandı.¹⁴ Dağlıların kurtuluş savaşı ise devam etti.

İmam Şamil'in 1917-1930'lu yıllardaki hatırası, Kuzey Kafkasya Dağlılarının güçlü bir inanç ve özellikle istikrarlı bir ruh hali oluşturmalarında büyük rol oynadı. Bu durum her türlü yabancı bir güçle mücadelede bağımsız ve yok edilemez bir faktör haline dönüştü. İmam Şamil'in hatırası, bağımsız bir Dağlı devleti kurma teması, Kuzey Kafkasya Dağlıları arasında kendilerinden önce bu amaç için ölümüne savaşan seleflerinin cesaretine hayranlıkla bakmaları ve onları şükranla yad etmeleri anlamına geliyordu.

13 Bkz: «Sovershenno sekretno»: Lubyanka – Stalinu o polozhenii v strane (1922–1934 gg.). V 10 tomakh. M., 2001–2017; Vaynakhi i imperskaya vlast': problema Chechni i Ingushetii vo vnutrenney politike Rossii i SSSR (nachalo XIX — seredina KHKH v.). M., 2011.

14 «Sovershenno sekretno»: Lubyanka – Stalinu o polozhenii v strane (1922–1934 gg.). T. 7. M., 2004. s.550–551.

KABARDEY-BALKAR ARŞİVLERİNDEN İMAM ŞAMİL'İN FAALİYETLERİ HAKKINDA MERAK EDİLEN GERÇEKLER

Ruslan KARMOV

Özet

Bu sunumda, Kabardey-Balkar devlet arşivinde muhafaza edilen 1840 ve 1850'lere ait belgelerde bulunan alıntılara atıfta bulunmak istiyorum. O dönemde İmam Şamil, Kabardey'e dönük yapmış olduğu eylemlerle toplumu Rus İmparatorluğuna karşı aktif silahlı direnişe dahil etti. Tarih yazımında bu olaylar açık bir şekilde aydınlatılmadı. Yayınlanan çeşitli belgelere bakıldığında, Kabardeylerin İmam Şamil'i destekledikleri ama aynı zamanda aktif olarak ona karşı çıktıkları da görülmektedir. İlginçtir, Şamil'i destekleyenlerin kampında sadece sıradan Kabardeylerin yanı sıra Rus ordusunda bulunan görevli Kabardey subayları da bulunmaktaydı. Yayınlanan resmî belgeler hâlâ şu soruya kesin bir cevap veremiyor: "Her şeye rağmen Kabardeyler, İmam Şamil'i istedi ve destekledi mi, yoksa onun planlarına karşı mı çıktı?"

Bu konunun biraz daha açıklığa kavuşturulması adına arşiv kaynaklarının küçük bir analizi yapıldı. Belgelerdeki birkaç alıntıya dikkat çekilerek o dönemde meydana gelen olaylar aktarıldı. Rus yönetiminin yerel halk üzerindeki nüfuzuna işaret edilerek Kabardey'de hüküm sürdüğü durum aydınlatılmaya çalışıldı. Şüphesiz devletin resmi politikasına uygun olmayan belgelerin devlet arşivlerinden temizlendiği açıktır. Ancak gerçeği tamamen yok etmenin ve gizlemenin imkânsız olduğu ve her zaman geçmişin gerçek resmini görebileceğiniz bir takım bilgi tanelerinin ortaya çıkabileceğini unutmamamız gerekir.

Giriş

Bu çalışmada, dönemin belgelerinden derlenen bazı bilgileri sizlerle paylaşmak istiyorum. Bu bilgiler, siyasi çıkarlar için oluşturulmuş o belgelerin bir yorumu değildir. Elbette bu örneklerin birçoğuna aşına olunması ve mücadele yöntemlerinin değişmesine rağmen, o zamanı daha iyi anlamak için bir kez daha belgelere odaklanmak istiyorum. Zira “Kabardeyler daha sonra İmam Şamil'i destekledi mi, desteklemedi mi? Neden?” sorusu hâlâ cevaplanmış değildir. Tarih yazımında, taban tabana zıt sonuçlara varmanın mümkün olduğu birçok farklı gerçek vardır.

Şahsen, önceden yayınlanmış, iyi bilinen çalışmalar ve aşağıdaki arşiv belgelerinden alıntılar temelinde, bir sonuca vardım. Bu görüş, Kabardeylerin İmam Şamil'i destekledikleri ancak halkın İmam Şamil'de zafer getirebilecek yeterince enerji ve gayret görmedikleri yönünde şekillenmiştir. Zaten bu zafer, işkence gören Kabardey halkının katlanacağı zorluklara değecek bir zaferdi. Bu noktada arşivden alıntılar ve bunlarla ilgili kendi yorumlarımı paylaşacağım.

Kırbaç Teknikleri

9 Mart 1840 tarihinde, Küçük Kabardey'in yöneticisi Binbaşı Anastasyev, Kafkas Hattı Merkezi komutanı tümgeneral şövalye Piryatinski'ye bir rapor yazarak şu tavsiyede bulundu: “Tüm Küçük Kabardey sakinlerinin bu ayın 10'unda Prens Bekoviç-Çerkeski'nin köyünde toplanmaları isteğim, onlardan emanet almayı gerekli gördüğüm içindir. Buluşmadan sonra, emanetlere sadık olmayan insanlardan ivedi talepte bulunacağım.”¹

Etkili bir sindirme aracıydı – Giden çocuklar sonsuza kadar kaybolabilirlerdi ki böyle olaylar hep olmuştu. Nüfusun bu yolla tekrar tekrar azalması, tüm ulusun yok oluşuna eşdeğerdi. Fakat emanetlerine daha az sadık olan küçük aileler kesinlikle en güvenilmez olanlardı.

24 Ağustos 1846 tarihinde Kafkas hattının geçici komutanı gönderdiği raporda; “Başkomutan... Bu yılın baharında Şamil'in

1 Upravleniye tsentral'nogo gosudarstvennogo arkhiva Arkhivnoy sluzhby Kabardino-Balkarskoy Respubliki F. I-16. Op.1. D.129. L.43.

Kabardey'i işgali sırasında Çeçenya'ya kaçan ve 1615 No'lu bildirimizde ekli listede adı geçen 13 Kabardey'i abrek ilan ettiğinizi ve bu Dağlıların özgür köylüler olarak ilan edilmesini beyan ettiğinizi ve emirlerinizi onayladığınızı söylediniz. Bu Dağlıların, eğer varsa ve adı geçen kaçak Kabardeylerin mallarının ve hayvanlarının açık artırmada satılmasını ve gelirlerin kamulaştırılmasını emrettiniz.”²

Olağan yaşam tarzının bozulduğu koşullarda, ellerindeki son maddi unsurlardan da mahrum kalmak aileleri yoksulluğa mahkûm etmişti.

Kek Yöntemi

1 Temmuz 1840 tarihinde, Küçük Kabardey yöneticisi Binbaşı Anastasyev, Kafkas Hattı merkez komutanı tümgeneral şövalye Piryatinski'ye bir rapor yazarak, Küçük Kabardeylilerin, İmam Şamil'in birliklerinin Kabardey'e saldırması tehdidiyle bağlantılı olarak oluşan istikrarsızlık sebebiyle, soya mahsullerinin zarara uğrayacağı yönünde şikâyetçi olduklarını bildirdi.

“Onlardan mahrum kalmamak ve açlık çekmemek için, ekselansa dilekçe vermeme ve tahıllarını hasat etmeleri için onlara bir çözüm bulmamı istiyorlar.”³

Böylece, Şamil'in halkı açlığa mahkûm ettiği ve İmparatorluğun topluma hayat verdiği gibi bir durum ortaya çıktı.

Bağlantı Kesme Yöntemleri

16 Mart 1840'ta Kafkas Hattı Sol Kanadının başındaki Tümgeneral Olşevski, Kafkas Hattı Merkez komutanı tümgeneral şövalye Piryatinski'ye şunları yazıyordu; “Çeçenler ve Lezgiler arasındaki düşmanlığı gidermek için birlik komutanından izin istedim. Çeçenlerin, Çeçenya'ya yiyecek bulmak için gelen Lezgileri yakalamalarına ve onları inatçı Dağlılardan alıp Kabardey'de satmalarını hususunda kendilerinden talepte bulundum.”⁴

2 UTSGA AS KBR F. I-16. Op.1. D.549. Ll.6-6ob

3 a.y., F. I-16. D.39. Op.1. L.82.

4 a.y. F. I-16. Op.1. D.129. L.62.

İstilacıların en iyi bildikleri ve benimsedikleri yöntem “Böl ve Hükmet”. Komşuları birbirine düşürme yöntemi. Bu durumda, sadece yakınlarda yaşayan Çeçenleri ve Lezgileri değil, aynı zamanda Lezgileri de kendilerinden uzaktaki Kabardeylere karşı doldurdular.

18 Mayıs 1841'de Kafkas Hattı Merkezi komutanı Piryatinski, Kafkas Hattı'nın Sol Kanadının başındaki Olşevski'ye: “Bununla birlikte, Esaul Kasyakin'e, Kabardey'deki barışçıl Kuban Ötesinden kişilerin görevden alınma sürecini bir süreliğine durdurmasını, yetkililerin gerçek amacının veba ve başka sebeplere bağlanmasını emrettim.”⁵

Diğer bir yol ise, komşular arasındaki iletişimin kopartılması, bilgi alışverişinin sona ermesi ve en nihayetinde kardeşleri birbirine yabancılaştırmaktır.

Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Kotzebue'ye 18 Kasım 1846 tarihinde sunulan raporda: “Büyük Kabardey'de abreklerden oluşan 21 kişilik bir grubun başarılı bir şekilde yok edilmesinde, ön planda olanlar Kabardeyler olmuştur. Kabardey topraklarında Rus egemenliğinin kurulmasından bu yana, Kabardeylerin abreklerin yok edilmesine bu şekilde iştirak ettikleri hiç görülmemiştir. Çünkü onlar sığınmacı olarak gelen ve koruma arayan akrabalarının, özgürlüğüne ve yaşamına kastetmenin büyük bir günah ve suç olduğunu düşünmüşlerdir. Sadece onlara ihanet etmemek için değil, aynı zamanda, Kabardeylerle bağlantıları ve akrabalıkları olan abrekleri de korumak için bu yolu seçtiler. Bu şüphesiz bizim için en faydalı ve olumlu sonuçları doğuracaktır. Bu konuda daha çok yer almak isteyenlere ödül verilmesi, onları gelecekte benzer eylemlere teşvik edecek ve başkalarında daha fazla bu hareketi taklit etme arzusu ve istekliliği uyandıracaktır.”⁶

Bu, Kabardeylerin törelerine kitlesel olarak ilk karşı çıkışlarıdır. Albay Beklemişev'den Korgeneral Zavadski'ye ulaştırılan bildiri metninde: “Büyük Kabardey sakinleri! Bu sene 5 Eylül'ü mütea-

5 a.y. F.16. Op.1. D.129. L.64

6 a.y. F.I-16. Op.1. D.531. Ll.41-42.

kip Vladikavkaz üzerinden Tiflis'e satılacak bir at sürüsüyle, Vladikavkaz yakınlarında geceledikleri esnada, yırtıcılar atları çalmak istediğinde, Cerahov sakinlerinden biri silahla ateş ederek bir abreki öldürdü. Bir Kabardey'in bu övgüye değer eylemini, Ekselansın düşüncesine sunarak, alçakgönüllülükle ondan bir ödül istemeyi düşünüyorum.”⁷

Gerçek şu ki, bu sadece bir Kabardey'in mülkünü savunduğu bir eylemiydi ancak o bir “hain” olarak ifşa edildi.

Birlik örnekleri

26 Temmuz'da Başkomutan Grabbe'ye iletilen bir bildiri: “Şamil'in Kuban Ötesi kabilelerine gönderdiği temsilcilerin, Kabardey'den geçtiğini bildirmek zorundayım. Bunların üçü de Kabardey abrekiydi ve yanlarında iki Çeçen vardı. Bahsi geçen Kabardeylerle birkaç saat durarak, Laba'nın tepesinde bulunan inatçı Abzehlere gittiler.”⁸

Bu, Kafkasyalıların birleşemeyeceğini kanıtlamaya çalışanlara atfen bir alıntıdır. Bu aynı zamanda, halkların kendi aralarında iletişim kurduklarının ve ortak eylemler planladıklarının küçük bir kanıtıdır.

14 Mayıs 1846'te Gürcistan Askerî Karakol Başkanı Albay İlyinski'den Kafkas Hattı Merkez komutanı tümgeneral ve şövalye Golitsin'e gönderilen raporda “Tümgeneral Nestarov bize, İbragim Anzorov'un Çeçenya'da bir grup topladığını ve 300 kişiye ulaştıklarında Kabardey'e gitmeyi planladığını bildirdi.”⁹

Bu durum, Kabardeyler ve Çeçenlerin birliğine bir örnek teşkil edebilir. Şayet Çeçenler, Kabardeylerden hoşlanmasalardı, Anzorov neden orada bir müfreze toplamıştı?

Batalpaşinsk bölgesinin komutanı Yarbay Vasmund'un 10 Mayıs 1846 tarihli Kislovodsk hattı yöneticisi Albay Beklemişev'le yaptığı muhaberat şöyleydi: “Kuban Ötesi Kabardeylerinin, konusu bilinmeyen bir toplantı için tüm büyükleri ve soylularını mehkemede (müstahkem mevki) topladıklarının bilgisini aldık.

7 a.y., F. I-16. Op.1. D.739. L.2-2 ob.

8 a.y., F.I-16. Op.1. D.138. L.11.

9 a.y., F.I-16. Op.1. D.536. Ll.3-3 ob.

Bu toplantı, Abzeh halkının yanı sıra, Kabardeyler ve Abzehlerle birlikte yaşayan kanaat önderlerinin ve Edikovs ailesinden tanınmış kişilerin bulunduğu Hasaut'ta düzenlenmişti. Ancak Kabardeyler, yaşlılarının bir toplantı bahanesiyle davet edilmeleri konusunda diğerleriyle hemfikir değillerdi. Prens Cembulat Atajukin cinayeti için Besleneylerle nasıl başa çıktılar?"¹⁰

Ve yine, toplu eylemlerin kanıtı ve düşmana yanlış bilgi vermeyi amaçlayan bir manevra. Ne yazık ki, bu tür dikkat dağıtıcı bilgiler, Kafkasya'da sürekli iç çekişme fikrinin sonraki nesillerin zihinlerine aşılama için kullanıldı.

Ve son olarak söylemek istediğim şey şudur; Kabardeylerin bu çaresizliği, onurlarını ve halklarını koruma arzusunu en üst düzeye çıkarmak için onları Kafkasya dışında hizmete yöneltti. Bunun çarpıcı bir örneği, Kafkasya'da konuşlanmış birliklerin başkomutan yardımcısının Kafkas ve Karadeniz hattı yöneticisine gönderdiği 29 Ekim 1849 tarihli rapordur: "Egemen İmparator, 1548 sayılı Büyük ve Küçük Kabardey sakinlerinin övgüye değer eylemleri hakkındaki emrinize dayanarak şunu belirtmeliyim ki, onlar bu denli hükümetimize bağlı oldukları ve gönüllü olarak Macar isyancılara karşı savaşmak için Varşova'ya gelmelerine rağmen hedeflerine ulaşamadılar."¹¹

10 a.y., F.I-16. Op.1. D.536. L.8-9.

11 a.y., F.I-16. Op.1. D.928. L.39-39 ob.

ŞAMİL AİLESİNİN MUHACERETTEKİ AYAK İZLERİ

Cem Kumuk

Özet

Kafkasya'nın özgürlük savaşçısı İmam Şamil, bir çeyrek asır boyunca Rus istilasına karşı savaştı ve Kafkasya halklarını tek bir bayrak altında birleştirmeye çalıştı. Şamil, hayatı boyunca farklı zamanlarda sekiz evlilik yaptı. İlk eşi Huriyat'dan çok kısa süre içinde ayrılmıştı. İkinci eşi Fatimat, 1845'teki ölümünden önce İmam'a, Cemaleddin, Gazi Muhammed, Muhammed-Şefi, Nefiset ve Fatimat olmak üzere beş evlat verdi. Üçüncü eşi Cavharat, Said Shamil adında bir oğul dünyaya getirmişti. Ancak, Rusların Ahulgo saldırısında birlikte öldüler. Dördüncü eşi Şuaynat, Kaluga esaretinde İmam'a uzun yıllar eşlik etti. Şuaynat İmam'a ikisi erkek ve beşi kız evlat doğurduysa da kız çocuklarından sadece birisi, Safiyat hayatta kalabilmiş, ama o da daha on altı yaşındayken ölmüştü. Beşinci karısı Zagidat, mürşidi Cemaleddin Gazi-Kumuki'nin kızıydı. Najabat ve Bahu-Mesedu adlarında iki kız ve Muhammed Kâmil adında bir erkek evlat verdi İmam'a. Bu sempozyum kapsamında ilk sunumu yapan Profesör Hacı Murad Donogo, bir mezar taşının üzerinde ulaşılan bilgiden İmam'ın Muhammed Mansur adında altıncı bir oğlunun olduğunu dün bizlerle paylaşmıştı.

En büyük oğlu Cemaleddin Ahulgo kuşatması sırasında, henüz on yaşındayken Ruslara rehin olarak verilmiş ve Şamil ailesinin muhacerete çıkan ilk ferdi olmuştu. Rus aristokrasisinin çocuklarıyla beraber Rus Askerî Okullarında okuyan Cemaleddin, Rus ordusunda Teğmen rütbesine kadar da yükselmişti. İkinci büyük

erkek çocuğu Gazi Muhammed, 1854'te Gürcistan'a düzenlediği bir baskınla Çavçavadze ve Orbelyani prenseslerini rehin almış ve bu rehinelere ağabeyi Cemaleddin'i kurtarmak için kullanmıştı. Prenseslerle takas edilen Cemaleddin'in eve dönüşü İmam'ın hayal ettiği gibi olmadı. Cemaleddin, evinden uzakta geçirdiği 14 yıl boyunca doğduğu dağlara ve kendi halkına yabancılaşmış, babasına Ruslara teslim olmasını telkin edecek kadar küstahlaşmıştı. Kardeşi Gazi Muhammed'in ona gösterdiği sıcak ilgi de Cemaleddin'e yetmedi. Melankolik bir hayat yaşadı ve 27 yaşında, muhtemelen tüberkülozdan öldü.¹

Gazi Muhammed ve dördüncü oğlu Muhammed-Şefi, zorlu savaş yıllarında hep babalarıyla beraber oldular. Şamil'in gücünden düşmeye başladığı günlerde ironik bir şekilde bazı insanlar Gazi Muhammed'i babasına meydan okuması için kışkırttılar.² Kendilerinden çok daha büyük bir güce karşı bir asırdır savaşan halkın bezginliğini bilen Gazi Muhammed savaşmaya devam etme konusunda babasından farklı düşünse de sonuna kadar babasının yanından hiç ayrılmadı.³ Muhammed Şefi ise, 1861'de Rus ordusuna katılarak sürgün muhaceretinde ailesinden ayrıldı. Kısa bir sürede Rus ordusunda parlak bir kariyer yapan Muhammed Şefi'nin ikinci evliliğinden Muhammed-Zahid adında bir erkek çocuğu dünyaya gelmişti.

Şamil, II. Aleksander'dan 29 Temmuz 1861'de hac için seyahat izni istedi. Bu isteği reddeden Çar, İmam'ı 1868'de ailesiyle birlikte Kiev'e gönderdi. Bu taşınmadan kısa bir süre sonra, Çar'dan seyahat izni alan İmam hacca gitmek üzere 12 Mayıs 1869'da Rusya'dan ayrıldı. Hac yolunda bir süre İstanbul'a misafir olan Şamil, 20 Kasım 1869'da Mekke'ye ulaşarak hac farızasına başlamıştı.

Gazi Muhammed ise, Rusya'da kaldığı süre içinde Tiflis'teki Osmanlı konsoloslughuna başvurarak on yedi kişiden oluşan aile fertleri için iltica izni almış ve ailesine katılmak üzere 1871'de

1 John F. Baddeley, "The Russian Conquest Of The Caucasus", Londra 1908, s.453-454.

2 Moshe Gammer, "Muslim Resistance to the Tsar", Londra 1994, s.243-244.

3 Hacı-Ali, "Skazaniye ochevidtsa o Shamile", Strelbitskiy Multimedia Publishing, 2017, s.60-67.

Rusya'dan ayrılmıştı. Şamil, 17 Şubat 1871'de (Jülyen 4 Şubat 1871) Medine'de 73 yaşında öldü ve cenazesi Medine'de defnedildi. Şamilzade Gazi Muhammed, Rusya ile olan son bağlarını da kopartmak üzere 29 Temmuz'da ailesini Taif'te bırakıp Rusya'ya döndü. Birkaç ay Rusya'daki işlerini hallettikten sonra aile fertleriyle buluşmak amacıyla tekrar Rusya'dan ayrıldı ve bir daha Rusya'ya hiç dönmedi. 16 Aralık 1871'de İstanbul'a gelen Gazi Muhammed, Sultan Abdülaziz döneminde Sultan'ın yakın koruması ve sarayın iç güvenliği amacıyla kurulan Dağıstan Taburu'nun komutanı olarak Osmanlı ordusuna katıldı.⁴ 93' Harbinde Sultan II. Abdülhamid, Kafkasya Müslümanlarını Ruslara karşı cihada çağırdığında, Şamilzade Gazi Muhammed'i Kafkas cephesinde faaliyet gösterecek süvari birliklerinin oluşturulması ve tarihe Büyük Dağıstan ve Çeçenya Ayaklanmaları olarak geçen eylemleri organize etmesi için Ferik rütbesiyle Erzurum'a gönderdi.⁵ Bazı Rus kaynaklarında aynı dönemde kardeşi Muhammed Şefi'nin de Rus ordusu saflarında cepheye gitmek istediği ama bu isteğinin Çar tarafından kabul edilmediği iddia edilmektedir. Muhammed Şefi'nin o dönemde ağabeyi ile yaptığı yazışmalar günümüzde Dağıstan arşivlerinde yer almaktadır. Bu iddia doğruysa bile iki kardeş arasında bir düşmanlığa işaret etmediği aşıkardır. Zira aynı dönemde Abdülmecid Çermoy'un babası Artsu Çermoy ve Oset vatansever Dimitri Abatsiyev gibi Dağlı şahsiyetlerin de Rus ordusunda Osmanlı'ya karşı savaştıklarını biliyoruz. 93' Harbinde Dağlıların Rus ordusunda Osmanlı'ya karşı savaştırılmalarındaki motive edici unsurların neler olduğunu bugün hepimiz çok iyi biliyoruz. Seyahat özgürlüğü, eğitimde ayrıcalık ve vergi muafiyeti gibi insani ihtiyaç ve yaşamsal hususları koz olarak kullanan çar yönetimi bu savaşı Dağlılar için cazip hale getirmeye çalışmıştı. 1885'de tümgeneralliğe terfi eden Muhammed Şefi, hayatının son günlerine kadar

4 BOA, HR. TH. D.8. G.46. F.2-3.

5 Pavel Ivanovich Kovalevskiy, "Vosstaniye Chechni i Dagestana v 1877-1878 gg. Zelim-khan (Zikrizm)", St.Petersburg 1912 ; Shikhabudin Mikailov, Dagestan v fotografiyakh. Mgnoveniya istorii, Litres 2017, s.122-123.

Kazan şehrinde yaşadı ve 1906 yılında tedavi için gittiği Kafkasya'daki Mineralnye Vodi şehrinde hayata gözlerini yumdu.⁶

Şamilzade Gazi Muhammed, Osmanlı ordusundaki başarılı kariyerini Hamidiye Alayları projesindeki rolüyle daha da pekiştirmişti. Ancak, bir saray entrikasının sonucunda kurduğu Dağıstan Alayı dağıtıldı ve kendisi bir süre ev hapsinde tutulduktan sonra ilginç bir şekilde Müşirliğe terfi ettirilerek Medine'ye gönderilmişti. Kaluga sürgününden beri onlara refakat eden ve sarayın bahçesinde Sultan Abdülhamid'i kafesinden kaçan bir aslanın saldırısından kurtaran kayınbiraderi Muhammed Fazıl da tuğgeneralliğe terfi ettirilip Bağdat garnizon komutanlığına tayin adı altında "sürgün" edilmişti.⁷

Gazi Muhammed Paşa'nın Habibat hanımla yaptığı evlilikten, 1864'te doğan kızı Amire Nefiset, 1888'de Şaplı Osman Ferit Paşa ile evlendi. Gazi Muhammed 1902'de Medine'de vefat ettikten sonra Şaplı Osman Ferit Paşa da 1909 yılında emekliye ayrılarak İstanbul'a dönmüştü.

Saadet, Habibe, Safiye Zübeyde ve Melek adlarındaki beş kızı ve Mehmet Şamil, Hüseyin Bereket, Arif, Gazi, Hamza Osman Erkan ve Bekir adlarındaki altı oğlu yaşamlarına İstanbul'da devam etmişlerdi. Bu çocuklarından Mehmet Şamil ve Hüseyin Bereket bugün Türkiye'nin en büyük üç spor kulübünden birisi olan Beşiktaş Spor Kulübünün kurucusu olarak Türk spor tarihine isimlerini yazdırmışlardı. Ayrıca Mehmet Şamil 1916'da Lozan'da düzenlenen Rusya Mahkûmu Milletler Konferansında Kafkasya delegasyonunda da görev almıştı.

Ailenin ikinci neslinin bir diğer temsilcisi Muhammed Zahid Şamil'di. 1859 yılında Kaluga sürgününde Muhammed Şefi'nin oğlu olarak dünyaya gelen Zahid Şamil, yaşamının büyük bölümünü Kazan'da geçirmiş ve Kafkasya meselelerinden ziyade genel olarak Rusya Müslümanlarının sorunlarıyla meşgul olmuş

6 İvan N. Zaharin (Yakunin). Vstrechi i vospominaniya. Iz literaturnogo i voyennogo mira. St.Petersburg 1903. s.233-266.

7 Aydın Osman Erkan. Başımı Kafkasya'ya Çevir, Osman Ferit Paşa'nın Hayatı. İstanbul 2009. s.198-199.

ve monarşi karşıtı ihtilalci gruplarla beraber çalışmıştı.⁸ Muhammed Zahid Şamil, Fransız burjuvazisinin etkisindeki Galatasaray Lisesinde eğitim almak üzere İstanbul'a gönderildiğinde, Osmanlı'da yükselmekte olan Genç Osmanlı ve Jön Türk hareketlerinin temsilcileri ile beraber olmuş, Rusya'ya dönüşünde de 1917 devrimine kadar onlarla olan bağına kesmemiştir.⁹ Zahid Şamil'in Gazi Muhammed ve Mansur adlarında iki oğlu ve Safiyat adında bir kızı olduğunu bilmekle beraber, ne yazık ki çocuklarının kaderi hakkında somut bir bilgi sahibi değiliz. Bazı kaynaklarda, oğlunun II. Dünya Savaşı yıllarında bir Nazi toplama kampında idam edildiği iddia edilmektedir.¹⁰

Önceleri Kafkasya meselelerine uzak duran Zahid Şamil, Şubat Devrimiyle beraber St.Petersburg'daki Kafkasyalılarla ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı. Muhammed Dalgat ve Ahmed Tsalıkkatı ile bağlantıları vardı. Ayrıca, St.Petersburg'daki Kuzey Kafkasya Komitesi'nin de üyesiydi. Kafkas Süvari Tümeni'nin (Vahşi Tümen) Şubat ihtilalini engellemesine mâni olmak için "Kornilov Olayı" sırasında aktif olarak roller üstlendi. Ancak, katkı sağladığı devrim onun da başını yedi. Bolşevik Devriminden sonra tüm malına, mülküne el konmuştu. O ise her şeye rağmen, Moskova'da Cemal ve Enver Paşa gibi Türk ittihatçıları ağırlamaktan geri durmadı. Kemalist hükümetin temsilcileriyle de iletişimini hep canlı tuttu. Bütün bunlar Bolşeviklerin şimşeklerinin ona yönelmesine sebep oldu. 1920 yılından sonra Zahid Şamil'den hiçbir haber alınamamıştı. Salavat İshakov ve Lesley Blanch gibi yazarlar, Zahid Şamil'in 1920'li yılların başlarında Bolşeviklerin suikastı sonucunda öldürüldüğünü söylemektedirler.¹¹

İmam'ın en küçük oğlu Muhammed Kâmil de 1863'te Kaluga sürgününde dünyaya gelmiş ve ömrü boyunca ata topraklarını

8 Salavat İshakov. Grazhdanskaya Voyna V Rossii I Musul'manine. Moskova 2014. s.107.

9 Aydın Turan, "Tarihin kayıp çocuklarına dair bir derkenar: Muhammed Zahid Şamil", Kafkasya Çalışmaları- Sosyal Bilimler Dergisi, Mart 2017, Vol. 2, № 4, s.32.

10 a.y., s.33.

11 Lesley Blanch.The Sabres of Paradise. Londra 1960. s.485.

görme imkânını bulamamıştı. Hayatının ilk yıllarına ilişkin çok fazla bilgi sahibi olamadığımız Muhammed Kamil'in sekiz yaşında diğer aile fertleriyle beraber İstanbul'a geldiğini biliyoruz. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Şamilzade Muhammed Kamil'in ismi tarih sahnesinde daha sık anılmaya başlandı. Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti'nin çalışmalarının kültürel alandan siyasi alana kaydığı bu dönemde Beyrut valisi olan Oset Kundukh Bekir Sami Bey, 30 Temmuz 1914 tarihinde Kafkasya'da ayaklanmalar çıkartmak üzere Muhammed Kamil Paşa ve Muhammed Fazıl Paşa'dan faydalanabileceğini Enver Paşa'ya teklif etmişti.¹² Konuyla ilgili Bâb-1 Âli'ye davet edilen Muhammed Kamil Paşa, Enver Paşa ile yaptığı görüşmede Osmanlı ordusunu Dağıstan sınırlarında görmeden böyle bir şeye kalkışmayacağını bildirmişti. İmam Şamil'in döneminde Osmanlı tarafından yerine getirilmeyen vaatleri hatırlatan Paşa, Medine'ye döndükten kısa süre sonra patlak veren Arap ihtilali sebebiyle 1917'de Şam'a taşınmış, kısa bir süre sonra oradan da İstanbul'a geçmek zorunda kalmıştı. Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin ilanı için Bâb-1 Âli'de bulunan Kafkasyalı murahhasların Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti ile yaptığı görüşmelerde Muhammed Kâmil Paşa'nın henüz on yedi yaşındaki oğlu Mehmed Said Şamil'in de yer aldığını biliyoruz.

1918 Mayıs'ında kurulan Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti ve onun Savunma Konseyi'nin 1921 Mayıs'ında Bolşevikler tarafından tarih sahnesinden silinmesi üzerine, anavatanında başlatılan direnişte Şamilzade Muhammed Kâmil halkın maneviyatını güçlendirmek için Dağıstan'a davet edilmişti. Keza 1919 yılı başı itibariyle Kafkasya'daki İngiliz misyonunun ve Mısır'daki İngiliz işgal birliklerinin muhaberat belgeleri arasında da Muhammed Kâmil Paşa'nın adının geçtiğini görmekteyiz. Bu belgelerde İmam Şamil'in adının Kafkasya'daki ağırlığını muhafaza ettiğini ve oğlu Muhammed Kâmil Paşa'nın İngiliz menfaatleri için kullanılmasının faydalı olacağı bildirilmekteydi. Ayrıca

12 Georgy Chochiev, "Reclaiming the Homeland: The Caucasus-Oriented Activities of Ottoman Circassians during and after World War I", War and Collapse World War I and the Ottoman State, Utah 2016, s.591.

yine aynı belgeler arasında Muhammed Kâmil Paşa'nın İngiliz Hükümeti'ne hitaben yazdığı bir mektup bulunmakta. Söz konusu mektupta Paşa, Rus devriminin patlak verdiği günlerde kurulan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti için İngilizlerden destek istemekte, Şamil isminin Kafkasya halkları üzerindeki güçlü etkisinden bahsederek, kendisinin de bu amaç uğruna üzerine düşen her şeyi yapacağını söylemektedir.¹³ Bolşevik işgaline karşı 10-11 Mayıs 1920 tarihlerinde İsmail Hakkı Berkuk ve Aziz Meker gibi siyasi ve askerî şahsiyetlerin de katıldığı Kayış-Yurt'daki toplantıda Muhammed Kâmil Paşa direnişe liderlik etmesi için Kafkasya'ya davet edildi.¹⁴ İngilizlerle anlaşma zemini bulamayan Muhammed Kâmil Paşa ise sağlık sorunları sebebiyle on dokuz yaşındaki oğlu Mehmet Said Şamil'i Kafkasya'ya göndermişti.

İmam Şamil'den sonra Şamil ailesinin Kafkasya tarihi üzerinde en fazla etki eden isimlerinden birisi olan Mehmet Said Şamil, bir o kadar da tartışmalı bir şahsiyetti. 1901 yılında Medine'de dünyaya gelmiş, Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) eğitim almak üzere küçük yaşta evinden ayrılmış, anadili Avarcanın yanı sıra Türk, Fransız, İngiliz, Arap ve Rus dillerini de çok iyi konuşabilen bir kişiydi.

Said Şamil, Fransız askerî misyonun başkanı Albay Korbel ve Gürcü Menşeviklerin yardımı ile ulaştığı Kafkasya'da büyük bir coşkuyla karşılandı. Hutsallı Necmeddin (Gotsinski) ve Kaytmaz Alihan'ın müfrezeleriyle beraber Bolşeviklere karşı mücadelede Kazım Kapba, Aziz Meker ve İsmail Hakkı Berkuk gibi muhaceret temsilcileri gibi o da aktif bir şekilde yer aldı. Bolşevik işgalinin önlenemez bir hal aldığı günlerde o da ağır yaralı olarak Kafkasya'yı terk etmek zorunda kalmıştı. Said Şamil'in döndüğü Anadolu toprakları, o günlerde Kafkasya'nın istiklalini isteyenler için çok tekin bir yer değildi. Nitekim, Dağıstanlı Bolşevik Necmeddin Samurski Efendiyev ve ünlü Bolşevik Orconikidze, Kazım Karabekir Paşa ile Türk – Sovyet sınırında bu-

13 The National Archives, Kew - Foreign Office Papers, F.O. 608/195/8, "Notes on Muhammad Kamil Pasha", 1919, L.312-316.

14 Mustafa Butbay. Kafkasya Hatıraları. Ankara 1990. s.49-51.

luştuklarında, Said Şamil'in Kafkasya'daki faaliyetlerini konuşmuşlar ve onun tasfiye edilmesini istemişlerdi. Kazım Karabekir de onlara Said Şamil'in bir Antant ajanı ve Türkiye'de de aranan bir şahıs olduğunu söylemişti.¹⁵ Said Şamil bu tehlikeli ortamda Kafkasya ile ilgili çalışmalarına ara vermeden devam etti. Sovyet istihbarat raporlarında Said Şamil'in yanında başka kişilerle beraber 17-18 Mart 1923 tarihlerinde Dağlık Çeçenya'ya gelerek bir kongre düzenlendiği ve Hutsallı Necmeddin liderliğinde bir ayaklanmanın hazırlığında yer aldığı iddia edilmektedir.¹⁶ Said Şamil 1924'e kadar bir yandan Hutsallı Necmeddin ile irtibatını muhafaza ederken, diğer yandan Kafkasya Konfederasyonu çatısı altında Polonyalılarla anti-Komünist mücadelede iş birliği yapmıştı. Bu dönemde onun Polonya'nın Ankara sefaretindeki Askerî Ateşe, Albay Tadeuş Şetzel ile beraber çok sistemli bir anti-Sovyet istihbarat çalışması yürüttüğünü de biliyoruz.¹⁷

Said Şamil, 1924'te Azeri ve Gürcü temsilcilerle beraber Türkiye'de kurulan Kafkasya İstiklal Komitesinin de kurucularından birisiydi. Kemalist hükümetin Kafkasya siyasi muhaceretine Türkiye'de rahat çalışma imkânı vermemesi üzerine faaliyetlerine Avrupa'da devam etmek zorunda kalmıştı. Önce bir süre Çekoslovakya'da faaliyet göstermiş, daha sonra 1926'dan itibaren Mareşal Pilsudski'nin sağladığı olanaklarla ve Promete grubunun çatısı altında, Paris – Varşova ekseninde çalışmalarına devam etmişti.

Said Şamil aynı sene Varşova'da kurulan Kafkasya Dağlıları Halk Partisi'nin kurucularından birisi ve aynı zamanda genel sekreterydi. Bu süreçte popülist bir siyaset izleyen Said Şamil, 1918 döneminde genç Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ne ölümcül darbeler vuran ünlü monarşist ve bölünmez Rusya'nın savunucusu Oset Lazar Biçerahov'un (Biçerati) partiye katılmasını destekle-

15 Gazeta Sovetski Dagestan. Poezdka T. Samurskogo v Gruziyu i Turtsiyu.13 Mayıs 1920. S.1; Lev Sotskov. Neizvestnyy Separatizm. Moskova 2003. s.27.

16 Vasili S. Hristoforov. Sovetskiye spetssluzhby otkryvayut Vostok. Moskova 2020. s.137.

17 Georges Mamouliia- Ramiz Abutalibov. Za Svobodu i Nezavisimost' Kavkaza. Paris – Bakü 2020. s.451.

mişti.¹⁸ Said Şamil'in partiyi güçlendirmek adına yaptığını iddia ettiği bu girişim, Kuzey Kafkasya Dağlıları ve Mehmed Emin Resulzade'nin başkanlığında faaliyet gösteren Azeri Ulusal Merkezi kanadında çok büyük tepkilere sebep olmuştu. Mehmed Emin Resulzade, Kafkas İstiklal Komitesi yönetiminden istifa ederek, Lazar Biçerahov'un komitenin üyeliği devam ettiği sürece o komitede görev almayacağını bildirmişti. Benzer şekilde General Sultan Kılıç Girey, Alihan Kantemir ve İstanbul'daki Kuzey Kafkasya Federalist Cumhuriyetçi Partisi'ne bağlı gruplar da Kafkasya Dağlıları Halk Partisi yönetimine ve Paris'te faaliyet gösteren Ali Mardan Topçibaşev yönetimindeki Azeri delegasyonuna çok sayıda protesto notası göndermişlerdi.¹⁹ Bunun üzerine Mehmed Said Şamil, parti üyeleri Mehmed Girey Sunuş ve Bahaeddin Hurş ile beraber partiden ihraç edilmiş, ve parti kaynaklarını usulsüz kullanmakla suçlanarak parti mahkemesinde yargılanmalarına karar verilmişti. Parti yönetimi, Mehmed Said Şamil'den boşalan Genel Sekreterlik pozisyonuna General Sultan Kılıç Girey'i atamıştı.²⁰

Partiden bu kopuş Said Şamil ile Haydar Bammat arasındaki buzların erimesine bir parça yardımcı olmuşsa da bazı akademisyenlerin vurguladığı gibi, Said Şamil'in uzlaşmaz ve inatçı kişiliği ilişkilerin her zaman mesafeli kalmasına sebep olmuştu. Nitekim, onun Kavkaz grubuna karşı bu mesafeli duruşu, daha sonra partiden uzaklaşan General Sultan Kılıç Girey'in Kavkaz grubuna yakınlaşmasının önünü açmıştı.²¹

Partide bu çalkantılar yaşanadursun, Said Şamil ünlü Türkçülerden Ayaz İshaki ile beraber 17 Aralık 1931 tarihinde Kudüs'te düzenlenen Dünya İslam Kongresine katılmış, bu kongrede yap-

18 Georges Mamoulia. Kavkazskaya Konfederatsiya. Moskova 2012. s.218.

19 Les archives de Ali Mardan Bey Toptchibachi. Bibliothèque du Centre d'études des mondes Russe, Caucasiens et Centre-Européen (CERCEC) de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (ERCEC). Carton № 6-1.

20 Azeri-Türk Dergisi. Sayı 24-25-26, s.7. İstanbul Mart-Ağustos 1929; Beatrice Penati. L'emigrazione nazionalista musulmana dall'ex Impero russo in Europa occidentale,1919-1939. Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (Paris) Doctoral Dissertation 2008. s.208-209.

21 Penati. a.y. s.209, 220.

tıkları konuşmalarla Rusya Müslümanları hakkında İslam dünyasının gerçeği görmesini sağlamış ve Sovyet karşıtı bir tebliğin kabul edilmesini sağlamıştı. Kongrede, Said Şamil yedi kişilik yönetim kurulu, Ayaz İshaki ise yirmi kişilik yürütme kurulu üyeliklerinden birine seçilmişlerdi. İkili kongre sonrasında Mısır'a geçmiş ve çok sayıda Bolşevizm karşıtı tebliğler yayınlamışlardı. Mısır, Filistin ve Arabistan'da propaganda hücreleri oluşturan Said Şamil, Suriye'deki Kafkasya muhacereti vasıtasıyla da anavatanla irtibatı sürdürmüş ve propaganda çalışmalarının Kafkasya'ya ulaşmasını sağlamıştı.²²

Aynı dönemde Kafkasya siyasi muhacereti için bir diğer sıkıntılı mesele, 14 Temmuz 1934 tarihinde Brüksel'de imzalanan Kafkasya Konfederasyon Paktı idi.²³ Bu antlaşma, Haydar Bamat'ın yönetimindeki Kavkaz grubu tarafından tipik Marksist bir yapı olmakla itham edilip, şiddetle eleştirilirken, Promete grubu Pakt'ın gerekliliğini şiddetle savunmaktaydı. Said Şamil ölümünden kısa bir süre önce, 1980 yılında Birleşik Kafkasya Dergisi editörü Yılmaz Nevruz'a gönderdiği mektupta, varlığını onaylamadığı bu Pakt'ın parti kadroları tarafından sanki kendisinin de onayladığı bir şeymiş gibi lanse edilmesinden dert yarmaktaydı.²⁴

Dünya'nın dolu dizgin bir başka büyük savaşa sürüklendiği o günlerde, Fransa 1933'te büyüyen Alman tehlikesine karşı Sovyetlerle saldırmazlık antlaşması imzalamış, Almanya henüz Kafkasya muhaceretine sempati ile bakmazken, Sovyet baskıları sonucunda Türkiye anti-Sovyet gruplara kapılarını tamamen kapatmış, hatta Alihan Kantemir ve Osman Gube (Saidnurov) gibi şahsiyetler Türk vatandaşlığından çıkartılarak sınır dışı edilmişlerdi.²⁵

22 Mamoulia. a.g.e. 2012 s.82-83.

23 Kafkasya Konfederasyonu Şurası. Kafkasya Konfederasyon Misakı. Varşova 1937.

24 Said Şamil'in tarihî mektubu, Birleşik Kafkasya Dergisi. № 3. 1995. s.51.

25 David Tutayev. The Soviet Caucasus. Londra, 1942. s.174-175; T.C. Resmî Gazete. 24 Eylül 1938.

1 Eylül 1939'da savaş başlayıp, Polonya bir uçtan Alman, diğer uçtan Sovyet güçleri tarafından işgal edilmeye başladığında Kafkasya siyasi muhacereti için rahat nefes alabilecek hiçbir yer kalmamıştı. Polonya'daki muhaceret, Leh direniş grupları ile beraber Almanlara karşı savaşıırken, 1940 Haziran'ında Paris'in Almanların eline geçmesi Kafkasyalı grupları daha da zora sokmuştu.²⁶ Her şeyin bitti sanıldığı bir anda, Almanya'nın müttefikleri Japonya ve İtalya'ya dahi bilgi vermeden Barbarosa harekâtını başlatması ve 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyet topraklarını işgale başlaması Kafkasya siyasi muhacereti için tekrar bir umut kaynağı olmuştu. Kuzey Kafkasyalı Sovyet savaş esirlerinden lejyonlar oluşturulmasına ilişkin Almanlarla ilk temaslar ağustos ayında Said Şamil tarafından başlatıldı.²⁷ 1942 Nisan'ında Berlin'in ünlü Adlon otelinde yapılan toplantılarda Haydar Bammat, Alihan Kantemir, Vassan Girey Jabağı ve Ahmed Nebi Magoma gibi Kafkasyalı temsilcilerle beraber Said Şamil de hazır bulunmuştu. Ancak diğer pek çok Kuzey Kafkasyalı temsilci gibi, Almanların yaklaşımı Said Şamil için de büyük hayal kırıklığı olmuştu. Başka seçenek olmadığı için bazı Kafkasyalı siyasi muhacirler Almanlarla ittifak kurmak zorunda kalırken Said Şamil Türkiye'ye dönmüştü.

II. Dünya Savaşı'nın sonuçları, Kafkasya'daki sürgünler, savaştan sonra Sovyetlere iade edilen kurbanlar ve daha pek çok trajik tabloda Said Şamil'in ismi yer almadı. O, sadece 1947-1951 arası dönemde İngiltere'de konumlanan Promete kalıntısı gruplarla ilişkisini sürdürerek, hareketi tekrar canlandırmanın ihtimallerini değerlendirdi.²⁸ Ancak, o ihtimaller de gerçekleşmeyince Mehmed Said Bey, Türkiye'deki muhaceret örgütlenmelerine

26 Georges Mamoulia. Les combats indépendandistes des caucasiens. Paris, 2009. s.385-388; Mitat Çelikipala. The North Caucasian émigrés between the world wars, International Journal of Turkish Studies. Vol.9. No.1-2. 2003. s. 313.

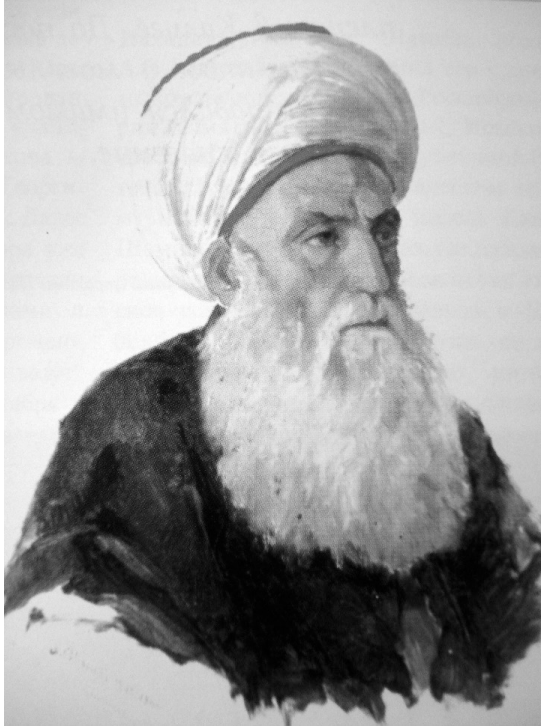
27 Patrik von zur Mühlen. Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern. Der Nationalismus der sowjetischen Orientvölker im Zweiten Weltkrieg. Düsseldorf 1971. s.105,121.

28 Pilsudski Institution London. Prometheus Archive. Çeşitli mektuplaşma örnekleri.

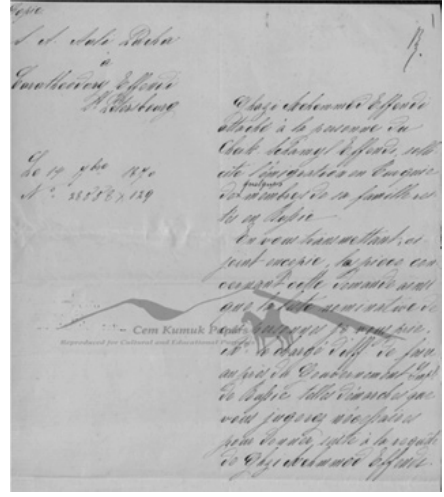
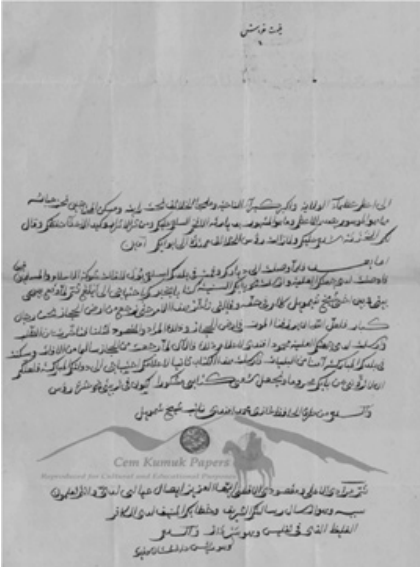
destek vermekle yetinmiş, Kuzey Kafkasyalılar Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği ve Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı'nın kurucuları arasında yer almıştı.

21 Mart 1981'de İstanbul'da hayata gözlerini kapatan Mehmed Said Şamil, İstanbul Karacaahmet Mezarlığında yer alan aile kabristanına defnedildi.

Mehmed Said Bey ve Şamil isminin aziz hatıralarını incitmeme-ye özen göstererek ve gün ışığına kavuşan yeni arşiv belgelerini değerlendirerek, Kafkasya siyasi muhaceretinin bir dönem gündemini işgal eden Mehmed Said Şamil, Biçerahov, Sultan Kılıç Girey, Kafkasya Dağlıları Halk Partisi ve Haydar Bammat'ın Kavkaz grubu ile olan ilişkilerindeki soru işaretlerini aydınlatmak için çaba harcamaya devam edeceğiz.

Fotoğraf 1: Saray ressamı Stanislav Chlebovski tarafından 1869'da İstanbul'da kaldığı sürede yapılan ve İmam Şamil'in son görseli niteliğindeki yağlı boya tablo

Fotoğraf 2: Şamilzade Gazi Muhammed'in Osmanlı İmparatorluğu Tiflis Konsolosluğu'na iltica başvurusu ve Sefiri Karatodori Efendi'ye konuyla ilgili Bâb-ı Âli'den gönderilen Talimat. (BOA. HR. TH. 8/462-3)

Fotoğraf 3: Gazi Muhammed ve kız kardeşi Nefiset'in kocası Abdurrahman ile İstanbul günlerinde

Fotoğraf 4: Şamilzade Muhammed Şefi

Fotoğraf 5: Muhammed Fazıl İstanbul'daki ilk günlerinde

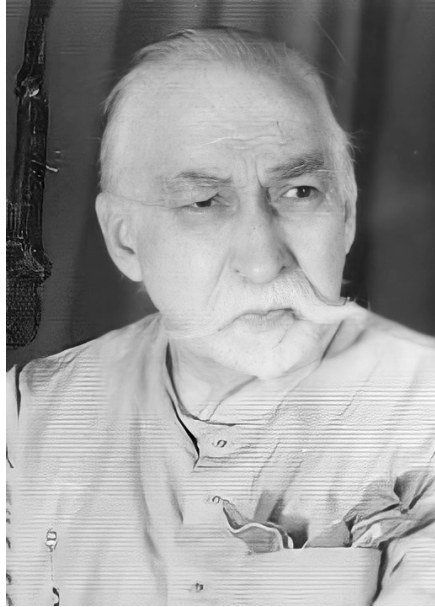
Fotoğraf 6: Muhammed Kâmil Paşa ve oğlu Mehmed Said Şamil
(1910'ların başları)

Fotoğraf 7: Kafkasyalı murahhaslar ve Çerkes ittihat ve Teavün Cemiyeti temsilcileri, İstanbul Mayıs 1918 (Mehmed Said Şamil ayakta soldan ikinci)

Fotoğraf 8: Soldan sağa; Ayaz İshaki, Mehmed Said Şamil, Buhara Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu (Varşova 1938)

Fotoğraf 9: Mehmed Said Şamil 1980

İMAM ŞAMİL: RUS TARİH YAZIMINDA, TARİH VE HAFIZA SİYASETİ ARASINDA ÇIĞIR AÇAN BİR ŞAHSİYET

Said-Hasan MUSHACIYEV¹

Özet

Kafkas-Rus Savaşları'nın “tek doğru” konsepti yaratma arzusu ve Şamil'in kişiliğinin rolü, yeni bir ideolojikleştirme hareketinin ortaya çıkmasına ve meselenin bilimsel anlamda incelenememesine sebebiyet vermektedir. Akademik ve araştırmaya dayanan bir bilim dalı olması hasebiyle tarih bilimi, belirli ölçüde siyasetten bağımsız olarak teorik çeşitliliğe dayalı analiz ve eleştirel söylem geliştirmeyi gerektirir. Hafıza; folklor, din, sembolizm ve diğer kültürel biçimler aracılığıyla geçmişi kutsallaştırmaya çalışır. Kafkas-Rus Savaşları ve Şamil'in kişiliği olgusu üzerine çalışan yeni nesil araştırmacılar için tarih ve hafıza arasında temas noktaları bulmak ve tarihi siyasi durumun baskısından, hafızayı ise yapay efsanelerin yükünden kurtarmak oldukça önemlidir. Bu sorunun incelenmesinin, kökenleri pragmatik nitelikli Kuzey Doğu ve Kuzey Batı Kafkasya Dağlılarının, Rusya İmparatorluğu'nun yayılcı politikasına karşı silahlı mücadelesi haline gelen 19. yüzyıl Kafkas-Rus Savaşları ile ilişkilendirildi. Dağlıların mücadelesini karakterize eden “kurtuluş hareketi” terimi, Rus tarih yazımında tarihsel bilginin teorik ve metodolojik temelinin önemli ölçüde geliştirildiği 20.yüzyılda ancak yaygın olarak kullanılmaya başlandı.

Giriş

Geçen yüzyılın sonunda, Batı'nın beşerî bilim alanında, “geçmiş yönetme” ve “hafıza borcu” kavramları yaygınlaştı ve teorik kavrayıştan sonra “hafıza politikası” konsepti şeklinde şekillen-

1 Doç.Dr., Maykop Devlet Teknoloji Üniversitesi.

di. Bellek siyaseti, toplumun kolektif tarihsel belleğini yönetmek için geçmiş siyasallaştırmanın iyi düşünülmüş biçim ve yöntem sistemidir. Bu kavramın ana teorisyenlerinden biri olan Fransız tarihçi Pierre Nora, hafıza ve tarih kavramlarının eşanlamlı olmak için birbirinden çok uzak olduğuna inanmakta. Ona göre hafıza, yaşayan sosyal gruplar tarafından her zaman taşınan hayattır ve bu anlamda sürekli evrim sürecindedir, ezberleme ve hafıza kaybı diyalektiğine açıktır, birbirini izleyen deformasyonlarının farkına varmaz, tabiidir. Her türlü manipülasyon, uzun vadeli gizli dönemler ve ani canlanmalar yapabilir. Tarih ise her zaman sorunlu ve artık var olmayan bir şeyin yeniden inşasıdır. Hafıza, her zaman gerçek bir fenomendir, maziyle bugün arasında bir bağlantıdır. Tarih, geçmişin bir temsilidir.² Her ülkenin veya bölgenin hafıza politikasıyla ilgili kendi sorunsalı ve bu politikaya ilişkin kendi muhalefet tarihi vardır. Özellikle Kuzeydoğu Kafkasya'da İmam Şamil'in kişiliği etrafında yoğunlaşan bir Kafkas-Rus Savaşları tasavvuru, tarihsel yapısızlaştırmayı teşkil eden ana konularından biri olmaya devam etmesi, Kafkasya'nın da bu anlamda bir istisna olmadığı anlamına gelmektedir. Şamil ve Kafkas-Rus Savaşları konusunun Rus tarih biliminin ve bazen taban tabana zıt yaklaşımlar ve sonuçlarla karakterize edilen uzun tarih yazımı geleneğinin tüm karmaşıklığına ve çok boyutluluğuna rağmen; sağlam bilimsel analiz ve akademik özgünlük, ideolojik zorunluluklar ve duygusal değerlendirmeler üstünde baskın olmuştur.

Devrim öncesinde bu konuyu ele alan Rus yazarlar, esas olarak Rus ordusunda görev yapan subaylardı.³ Aynı zamanda ideolojik ve siyasi konuların yanı sıra dinî faktörün, özellikle İslam'ın Dağlıların mücadelesinin üzerindeki etkisini ele aldılar. Bu

2 Problematika mest pamyati. Frantsiya-pamyat' / P. Nora, M. Ozuf, ZH. de Pyuimezh, M. Vinok / Per. s fr.: Dina Khapayeva. - SPb.: Izd-vo S.-Peterb. unta 1999. S.20

3 Dubrovin N.F. Istoriya voyny i vladychestva russkikh na Kavkaze. SPb., 1871. T.1; Fadeyev R.A. Shest'desyat let Kavkazskoy voyny. M., 1860; Romanovskiy D.I. Kavkaz i kavkazskaya voyna. SPb., 1860.

bağlamda Rus İmparatorluğu'nun sömürge politikasına destek amaçlı olarak Kafkasyalıların Müridizmin "fanatik" öğretisine bağlı oldukları düşüncesi öne çıkarıldı. R.A. Fadeyev'e göre Müridizm "İslamcılığın ana özelliği olan kafirlere karşı nefreti ifade eden" bir öğretilerdir.⁴ Bu tür argümanlar, Rusya'nın Kuzey Kafkasya'daki saldırgan politikasını tarihsel gereklilik, doğal devlet çıkarları ve "medenileştirme misyonu" ile haklı çıkarmaya çalışıyordu.

Özellikle A. Runovskiy'in 19. yüzyılın 60'lı yıllarında Şamil ile yaptığı konuşmalar temelinde yazdığı çalışmada ortaya koyduğu bakış açısı değerlidir.⁵ Zira bu çalışmada, bir Rus subayının yorumuyla Dağıstan ve Çeçenistan Dağlıları hareketinin liderinin vizyonu ve hareketin ideolojik dogmaları öne çıkarılmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'da İslam ile ilgilenen yöneticiler ve ordudaki subayların yanı sıra şarkiyatçılık çalışmalarına yönelik ilk akademik girişimler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶ Oryantalist yazarların eserleri, İslam'ın teorik temelleri, mezhepsel özellikler ve incelenen dönemde Kafkasya'da yaygınlaşan İslam'da mistik bir eğilim olarak tasavvufun analizi üzerine inşa edilen bilgilere dayanıyorlardı.

19. yüzyılın profesyonel Rus tarihçileri, Kafkas-Rus Savaşları'na ve Dağlıların hareketine nispeten daha az değindiler. Zira Kafkas-Rus Savaşları onlar için güncel bir konu olarak kaldı. Ayrıca resmi emperyalist ideoloji ve sansür uygulamaları da bu sorunun sistematik olarak incelenmesini engelledi.

Diğer taraftan, devrim öncesi yapılan çalışmaların analizi, söz konusu soruna değinen çalışmaların önemli bilgilere sahip olduğu sonucuna varmamızı sağlıyor. Bu dönemde şarkiyatçıların ve çeşitli yazarların çabalarıyla büyük miktarda tarihî çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda, bahsi geçen yazarlar Kafkas-Rus

4 Fadeyev R.A. Shest'desyat let Kavkazskoy voyny. M., 1860, s.32.

5 Runovskiy A. Myuridizm i gazavat po ob'yasneniyu Shamilya. Tiflis, 1863.

6 Kazembek M.A. Myuridizm i Shamil'. Makhachkala, 1990; Krymskiy A.Ye. Ocherk razvitiya sufizma. M., 1896; Pozdnev D. Dervishi v musul'manskom mire. Orenburg, 1886.

Savaşları'nın birçok yönünün araştırılması için önemli temeller atmışlardır.

Sovyet tarihçileri, devrim öncesi Rus yazarların aksine, Dağlıların hareketinin araştırma kapsamını genişlettiler ve bu mesele özellikle Kafkasya'daki askerî yetkilileri ve şarkiyatçıları ilgilendiren özel bir konu olmaktan çıkarak daha geniş kitleleri ilgilendiren bir meseleye dönüştü. Böylece Kafkas-Rus Savaşları konusu sadece Kuzey Kafkasya bölgesinin tarihçiliğinde değil, aynı zamanda tüm Sovyet tarih biliminde de çalışılmaya başlandı. Sovyet dönemi Dağlı hareketinin tarih yazımında dikkat çeken hususlardan bir diğeri, bu dönemde bütün çalışmaların, neredeyse 70 yıl boyunca değişmeden kalan Marksist teoriye dayandırılmış olmasıdır.

Sovyet döneminde, Kafkas-Rus Savaşları ile ilgili Arapça belgelerin incelenmesi nedeniyle kaynak tabanı önemli ölçüde artmış, kaynak ve belgelerin bilimsel analizi derinleşmiştir. Bununla birlikte, Kuzey Kafkasya'daki kurtuluş hareketinin (18. yüzyılın sonu - 19. yüzyılın ilk yarısı) ve modern (Sovyet ve Sovyet sonrası) tarih yazımında İslam'ın rolünün değerlendirilmesi defalarca büyük değişikliklere uğramıştır. Buna göre şu dönemler öne çıkmaktadır: 20. yy. 20'li yıllarından 40'ların ortalarına kadar olan ilk dönem; 40'ların ikinci yarısından. 1950'lerin ortalarına kadar olan ikinci dönem; 50'lerin ortasından 60'ların ortalarına kadar olan üçüncü dönem; 60'ların ortasından 80'lerin ikinci yarısına kadar olan dördüncü dönem; 80'lerin sonundan itibaren 21. yüzyılın başına kadar geçen beşinci dönemdir.

Geçen yüzyılın 20'li yıllarındaki Sovyet tarihçilerinin Dağlıların hareketine ilişkin yaklaşımlarını anlamak için, bilimsel yöntemle birlikte sınıf yaklaşımının ideolojik ilkelerine de bağlı olduklarını dikkate almak gerekir. Nitekim Sovyetler döneminde, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın ilk yarısında devam eden kurtuluş hareketi sırasında Dağlılar arasında kendini gösteren ekonomik ve sosyal örgütlenme Marksist bakış açısıyla açıklanmaya çalışıldı.⁷

⁷ Pokrovskiy M.N. Diplomatiya i voyny tsarskoy Rossii v XIX stoletii. M., 1923; Rayenko-Turanskiy YA. Adyge do i posle Oktyabrya. Krasnodar, 1927.

Kafkasya'daki "temel" ve "yapısal" süreçlerin, Çarlık Rusya'sının sömürge politikasının yoğunlaşması nedeniyle ortaya çıktığı ve Kafkasyalıların direnişinin belirgin bir ulusal ve sınıfsal özellikler taşıyan "sömürge karşıtı/feodal karşıtı" bir hareketle sonuçlandığı ileri sürülmüştür. Ayrıca bu tezde özellikle Dağlıların mücadelesinin adil ve kahramanca olduğu vurgulanması da dikkat çekicidir. Üstelik hareketin lideri İmam Şamil'in tarihteki rolünden büyük övgülerle bahsedilmektedir. İslam'ın rolüne gelince, "dinî coşku patlamasının, Kafkasya'daki çok dilli kabilelerin bir araya gelmelerinden dolayı meydana geldiği" savunulmuştur.⁸

20. yy. 20-30'lu yıllarda Sovyet şarkiyat okulu büyük başarılarla imza atmıştır. Bu dönemde tanınmış bilim adamlarının rehberliğinde, Dağlıların hareketi hakkında daha önce bilinmeyen yazılı kaynakların bulunması ve yayınlanması için çalışmalar başlatıldı.⁹ Söz konusu dönemde Şamil'in en yakın arkadaşı tarafından yazılan bir eserin yayınlanması büyük önem taşıyordu.¹⁰

Bu dönemde genç nesil Sovyet Marksist tarihçileri Kafkasyalıların kurtuluş mücadelesini incelerken askeri, ideolojik ve politik nitelikteki meselelere ve sınıf yönüne odaklandı.¹¹ Genel olarak, Sovyetler Birliği'nde yeni bir devlet ideolojisinin kabul edilme-

8 Pokrovskiy M.N. a.y., s.206.

9 Krachkovskiy I.YU. Neizdannyye pis'ma Shamilya // Zapiski instituta vostokovedeniya AN SSSR. L., 1933. №2, s.1-7; Genko A.I. Arabskaya karta Chechni epokhi Shamilya // Zapiski instituta vostokovedeniya AN SSSR. M.; L., 1939. №2, s.21-36.

10 Magomed-Tagir. Tri imama // Sbornik materialov opisaniy mestnostey i plemen Kavkaza. Makhachkala, 1926. Vyp.45.

11 Kokiyevev G. Voyenno-kolonizatsionnaya politika tsarizma na Severnom Kavkaze // Revolyutsiya i goret. 1929. №5; Pokrovskiy N.I. Kratkiy obzor imamata vremen Kavkazskoy voyny // Revolyutsiya i goret. 1933. №6-7; Yego zhe. Myuridizm u vlasti («teokraticheskaya derzhava Shamilya») // Istorik-marksist. M., 1934. №2; Bushuyev S.K. Gosudarstvennaya sistema imamata Shamilya. // Istorik-marksist. M., 1937. №5-6; Skitskiy B.V. Klassovyy kharakter myuridizma v poru imamata Shamilya. Vladikavkaz, 1930; Yego zhe. Sotsial'nyy kharakter dvizheniya imam Mansura. Ordzhonikidze, 1932; Fadeyev A.V. Ubykhi v osvoboditel'nom dvizhenii na Zapadnom Kavkaze // Istoricheskiy sbornik. M., L., 1935. №4.

siyle Dağlıların kurtuluş mücadelesine yönelik Marksist yöntemine dayanarak geliştirilen bakış açısı 1920'lerden 1940'ların ortalarına kadar değişmeden devam etti.

1940'ların ikinci yarısından 1950'lerin ortasına kadar geçen süreçte ideoloji ve propaganda faktörlerinin etkisi gözle görülür şekilde artmıştır. Bu dönemde, Rusya'nın Kuzey Kafkasya halkları da dahil olmak üzere devletin parçası olan tüm halklarla olan ilişkilerinin tarihinin yeniden değerlendirilmesi başladı. Dikkat çeken hususlardan bir diğeri, söz konusu dönemde Sovyet yönetimi tek bir devlet oluşturmaya çalıştığı için, daha önce Rus İmparatorluğu'na karşı yürütülen silahlı mücadele konusunun çok fazla araştırılması istenmiyordu. Dağlıların kurtuluş hareketi sorununa değinen ilk büyük Sovyet bilim adamı olan M. Pokrovski'nin görüşlerinin sert bir eleştirisi de yerleşik yaklaşımların gözden geçirilmesinde rol oynadı. Parti diktatörlüğü ve devletin direkt tarih bilimine müdahalesinin bilimsel yöntemle hiçbir ilgisi yoktu.¹²

Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri M. Bagirov'un *Bolşevik* dergisinde yayınlanan bir makalesi, bir nevi bu konuya (Kafkasyalıların kurtuluş mücadelesi) ilişkin yapılan araştırmalar için resmi kılavuz haline gelmişti.¹³ Bagirov, hiçbir bilimsel analiz yapmadan ve daha önceki literatürü dikkate almadan Kafkasyalıların mücadelesini "tepkisel", Şamil'i ise Müridizm'in "fanatik" öğretilerini takip eden, geniş bir sosyal tabandan yoksun ve dar bir feodal kesimin çıkarları için hareket eden bir yabancı ajan olarak tanımladı.

Bu yaklaşım kararname gibi direktif şeklinde yürürlüğe konuldu. Böylece, Eylül 1950'de, SSCB Bilimler Akademisi Başkanlığı, "SSCB Bilimler Akademisi'nin bilimsel çalışmalarında Şamil'in Müridizm hareketinin Marksizm karşıtı değerlendirilmesi hakkında" başlıklı özel bir kararı kabul etti.¹⁴ Bunun sonucu ola-

12 Diskussiya o dvizhenii Shamilya // Voprosy istorii. 1947. №11, s.134-140.

13 Bagirov M.D. K voprosu o kharaktere dvizheniya myuridizma i Shamilya // Bol'shevik. 1950. №13.

14 Smirnov N.A. Kharakternyye cherty ideologii myuridizma. M., 1956; Yego zhe. Sheykh Mansur i yego turetskiye vdokhnoviteli // Voprosy istorii. 1950.

rak söz konusu dönemde Dağlıların kurtuluş hareketine ilişkin bir tane bile ciddi çalışma ortaya konulmadı.¹⁵

Kafkas-Rus Savaşları'nın çeşitli yönlerini inceleyen profesyonel tarihçiler, çok büyük bir ideolojik ve psikolojik baskıya maruz kaldılar. Devletin izlediği bu politikaya açıkça karşı çıkmamakla birlikte, yine de onu aktif olarak geliştirmediler. Profesyonel çalışma girişimleri sonuç verdi. Nitekim 1955'te, A. Fadeyev'in "Kafkasya'daki Müridizm Hareketinin Sosyal Yapısı" başlıklı bir makalesi yayınlandı. Bu çalışma Kafkasyalıların mücadelesinin geniş bir kitleye dayandığını savunarak meselenin bazı yönlerini tartışmaya açmayı önermekteydi.¹⁶

20. yy. ikinci yarısında tarih bilimine uygulanan baskı zayıfladığında, Kafkasya'daki kurtuluş hareketi (18. yüzyılın sonu-19. yüzyılın ilk yarısı) konusunun bilimsel tartışması da artmaya başladı. Ekim ve Aralık 1956'da önce SSCB Bilimler Akademisi'nin Dağıstan ofisinde, ardından SSCB Bilimler Akademisi SSCB Tarih Enstitüsü'nde bilimsel oturumlar yapıldı. Bu etkinliklerde hem merkezi (Moskova) hem de yerel kurumlarda görev yapan tarihçiler önemli sonuçlara vardılar. Buna göre, Kuzey Kafkasya Dağlılarının hareketi kitlesel ve sömürgecilik karşıtı bir nitelikte olan hareketti ve hiçbir şekilde dışarıdan yönetilmemişti.¹⁷ Diğer taraftan bu, söz konusu dönemde (20. yy. ikinci yarısı) Kafkasyalıların mücadelesini inceleyen bilimsel çalışmaların tamamen tutarlı bir şekil aldığı anlamına da gelmemektedir.

1950'lerin ortasından 1960'ların ortasına kadar geçen on yıl boyunca, Kafkasyalıların mücadelesiyle ilgili önceki çalışmaları eleştiren çok sayıda bilimsel çalışmanın yayımlanması, bu dö-

№10; Fadeyev A.V. Myuridizm kak orudiye agressivnoy politiki Turtsii i Anglii na Severnom Kavkaze v XIX stoletii // Voprosy istorii. 1951. №9; Bushuyev S.K. Iz istorii vneshnepoliticheskikh otnosheniy v period prisoyedineniya Kavkaza k Rossii (20-70-ye gody XIX veka). M., 1955.

15 Shamil' – stavlennik sultanskoy Turtsii i angliyskikh kolonizatorov / pod red. SH.V. Tsagareyshvili. Tbilisi, 1953.

16 Fadeyev A.V. O vnutrenney sotsial'noy baze myuridistskogo dvizheniya na Kavkaze // Voprosy istorii. 1956. №6, s.67-77.

17 K diskussii o kharaktere dvizheniya gortsev Dagestana pod rukovodstvom Shamilya // Voprosy istorii. 1957. №1, s.195-196.

nemde Rus tarih yazımının yaşadığı canlanmayı gösteren bir durumdur. Bu bağlamda, Rus devletinin Kafkas-Rus Savaşları öncesi ve Kuzey Kafkasya bölgesinin istilası sırasında izlediği siyasete, Kafkas toplumunun sosyo-ekonomik gelişimine, Kuzey Kafkasya'nın farklı bölgelerindeki kurtuluş hareketinin sosyal temeline ve özelliklerine ciddi ilgi gösterildi.¹⁸ Bu çalışmaların sonucu olarak, yeni ortaya çıkarılan birçok arşiv belgesini de içeren önemli bilimsel kaynaklar yayımlanmıştır.¹⁹

SSCB'nin bu döneminde tarih yazımı açısından dikkat çeken gelişme, Profesör N. Smirnov'un hazırladığı kitaptır.²⁰ Bu çalışma, zengin bir kaynak temeline dayanarak Dağlıların hareketinin dinî ideolojisini ve iç yapısını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Ancak bu çalışma da ideolojik yaklaşımdan kurtulamamıştır.

1960'ların ikinci yarısından itibaren konuya ilişkin yapılan bilimsel çalışmalarda gözle görülür bir düşüş meydana gelmiştir. Süreli yayınlarda Dağlıların mücadelesiyle ilgili makaleler neredeyse kaybolmakla birlikte, kitapların yayını da durma noktasına geldi. Kısacası, Kuzey Kafkasya kurtuluş mücadelesi, Sovyet Kafkasya araştırmalarında bağımsız bir alan olmaktan çıktı. Parti yönetimi tarafından bu konunun çalışmasına üstü kapalı bir yasak getirildi. Bu ideolojik baskı ülke tarihinin birçok önemli meselesinin objektif ve profesyonel olarak çalışılmasını engelledi.

Parti yönetimi tarafından zorunlu hale getirilen "tek gerçek" yaklaşımın egemenliğine rağmen, Kafkas-Rus Savaşları'nın araştırma çalışmaları devam etmiştir.²¹ 1960'ların ortalarından 1980'lerin ikinci yarısına kadar geçen sürede, söz konusu sorun

18 Pikman A.M. O bor'be kavkazskikh gortsev s tsarskimi kolonizatorami // Voprosy istorii. 1956. №3, s.75-84; Pokrovskiy M.V. O kharaktere dvizheniya gortsev Zapadnogo Kavkaza v 40-60-kh godakh XIX veka // Voprosy istorii. 1957. №2, s.62-74; Smirnov N.A. Politika Rossii na Kavkaze v XVI – XIX vv. M., 1958.

19 Dvizheniye gortsev Severo-Vostochnogo Kavkaza v 20-50-ye gg. XIX v. Makhachkala, 1959.

20 Smirnov N.A. Myuridizm na Kavkaze. M., 1963.

21 Bokov F.P. Po povodu kontseptsii dobrovol'nogo vkhozhdeniya Checheno-Ingushetii v sostav Rossii. Teoretiko-metodologicheskii aspekt. Groznyy, 1990.

üzerine yapılan çalışmaların en önemli özelliği, araştırma vurgusunun, Kuzey Kafkasya'nın Rusya tarafından ilhak edilmesinin olumlu sonuçlarının araştırılmasına öncelik verilecek şekilde değişmesiydi. Bu dönemin diğer önemli bir özelliği ise kullanılan terimlerde önemli bir değişim meydana gelmesiydi. Örneğin, "kurtuluş hareketi", "Kafkas-Rus Savaşları" gibi kavramlar sınırlı ölçüde kullanılmaya başlanmıştır. Diğer bir husus, İmam Şamil ve naiplerinin hayatıyla ilgili yeni belgeler arayışından vazgeçilerek Kafkasya kurtuluş mücadelesinde yer alan şahsiyetler unutturulmaya çalışılmıştır.

Genel olarak Sovyet tarih yazımında Kafkas-Rus Savaşları'na ilişkin iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu iki yaklaşım arasında, kaynakları farklı yorumlamalarından kaynaklanan üstü kapalı bir tartışma söz konusuydu. Birinci yaklaşıma göre, Dağlıların mücadelesi çarlığa ve onun yerel müttefiklerine karşı yürütülen bir anti-feodal ve halk kurtuluş hareketidir. Ayrıca Şamil, Dağıstan ve Çeçen toplulukları güçlü bir teokratik devlet sistemi (İmamat) altında birleştiren bir lider olarak, Müridizm ise pozitif bir dinî ideoloji olarak yansıtılıyordu.²²

Diğer bir yaklaşım, Dağlıların mücadelesinin, feodal öncesi toplumsal ilişkilerin gelişmesinin doğal bir sonucu olarak "askerî baskı sisteminin" ve "Dağlıların genişlemesinin" bir tezahürü olduğu tezine dayanıyordu. Bu yaklaşımda dinî faktöre olumsuz bir rol verildi. Bu yaklaşıma sahip tarihçilere göre, Müridizm takipçileri Şamil önderliğindeki Dağlı halkların "muhafazakâr kesimleri" olan, "dışarıdan desteklenen" ve Rus-Kuzey Kafkasya ilişkilerinin gelişmesine karşı çıkan geçiş döneminin bir ideolojisiydi.²³

22 İbragimbeyli KH.-M. Kavkaz v Krymskoy voyne 1853-1856 gg. i mezhdunarodnyye otnosheniya. M., 1971; Magomedov R.M. Rossiya i Dagestan. Makhachkala, 1987; Yandarov A.D. Sufizm i ideologiya natsional'no-osvoboditel'nogo dvizheniya. Alma-Ata, 1975; Ortabayev B.KH., Totoyev F.V. Yesheche raz o Kavkazskoy voyne: o yeye sotsial'nykh istokakh i sushchnosti // Istoriya SSSR. 1988. №4.

23 Bliyev M.M. Kavkazskaya voyna: sotsial'nyye istoki, sushchnost' // Istoriya SSSR. 1983. №2; Vinogradov V.B. Rossiya i Severnyy Kavkaz (obzor literatury

Diğer taraftan birbirinden çok farklı olan bu iki yaklaşımın aslında bazı ortak noktaları da vardı. Buna göre, her ikisi kendi tezlerinin bilimsellik açısından en doğru olduğunu savunurken aynı zamanda ikisi de Marksist teoriye bağlı kalma konusunda ısrarcıydı. Ancak Marksist teorisini uygulama konusunda da farklılık gösterdikleri belirtilmelidir.

1980'lerin sonlarında ülkede ortaya çıkan demokratikleşme süreci tarih bilimini de olumlu etkilemiştir. Bu bağlamda, Kafkas-Rus Savaşları'nı daha objektif bir şekilde araştırmak için yeni imkânlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yapılan ilk yayınlar daha çok önceki "olumsuz" ve "hatalı" yaklaşımların eleştirisi üzerinde duruyordu.²⁴ Aslında araştırmacıların bu tür "olumlu" veya "olumsuz" değerlendirmeleri tarihsel gerçeği ortaya çıkarmak için yapılan bilimsel çalışmaları ciddi şekilde engellemiştir. Mahaçkale (Haziran 1989), Koşehabl (Nisan 1990), Nalçık (Ekim 1990), Grozni (Mayıs 1992) ve Krasnodar'da (Mayıs 1994) düzenlenen konferanslar Kafkas-Rus Savaşları dönemine ilişkin yapılan araştırmaların koordinasyonunun geliştirilmesine önemli bir katkı sağladı ve ayrıca meselenin daha önceki bilimsel çalışmalarda ne kadar incelendiği konusunda bir fikir oluşturdu. 1980'lerin sonlarından 21. yüzyılın başına kadar geçen süredeki tarih yazımının en önemli özelliği, her biri kendi bölgesindeki kurtuluş hareketinin araştırılmasına öncelik veren Adıge, Dağıstan ve Çeçen gibi ulusal okulların ortaya çıkmasıdır. Kuşkusuz bu bölünmenin söz konusu dönemde halkların yaşadığı ulusal canlanma süreçlerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Adıge, Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes ve Krasnodar bölgesindeki tarihçiler tarafından yürütülen Adıge okulunun üzerin-

za 1976-1985 gg.: itogi i perspektivy izucheniya) // Istoriya SSSR. 1987. №3; Ateisticheskoye i internatsional'noye vospitaniye v prepodavanii istoricheskikh distsiplin. Sbornik nauchno-metodicheskikh materialov. Groznyy, 1988.

24 Ortabayev B.KH., Totoyev F.V. a.g.e.; Magomedov R.M. Dvizheniye gortsev pod rukovodstvom Shamilya v sovetskoy istoriografii // Izvestiya Severo-Kavkazskogo nauchnogo tsentra vysshey shkoly. Obshchestvennyye nauki. 1989. №3; Ibragimbeyli KH.-M. Narodno-osvoboditel'naya bor'ba gortsev Severnogo Kavkaza pod rukovodstvom Shamilya protiv tsarizma i mestnykh feodalov // Voprosy istorii. 1990. №6.

de durduğu konular şunlardır: 19. yüzyılda Adıgelerin kurtuluş mücadelesi ve bunun kapsamında Şamil'in naiplerinin faaliyetleri, Rus İmparatorluğu'nun Kuzey Batı Kafkasya'daki politikası, incelenen dönemde Çerkesya'nın uluslararası ilişkilerdeki yeri, Kafkas-Rus Savaşları'nın sonuçları ve Çerkeslerin zorla Osmanlı İmparatorluğu'na göç ettirilmesi. Bu konular A. Kasumov, V. Kacarov, A. Paneş, A. Çirg, S. Kudayeva gibi tarihçilerin çalışmalarında etraflıca incelenmiştir.²⁵

Dağıstan okulu daha çok, Şamil'in tarihsel rolü ve yürüttüğü reform faaliyetleri, kurduğu İmamat rejiminin askeri-politik ve idari-hukuk sisteminin yapısı ve işleyişi ve ayrıca incelenen döneme ilişkin Arapça belge ve materyallerin tespiti ve yayınlanması gibi konulara odaklanmaktadır.²⁶

Çeçen tarihçiler ise Kafkas-Rus Savaşları ile ilgili çalışmalarda esas olarak Kafkas-Rus Savaşları'nın etnik yönü, kişisel faktörü ve kilit dönemleri sorununun incelenmesine odaklanmaktadır.²⁷

25 Cherkesiya v XIX veke. Sbornik statey. Maykop, 1991; Rossiya i Cherkesiya (vtoraya polovina XVIII v. – XIX v.) Sbornik statey. Maykop, 1995; Kudayeva S.G. Ognem i zhelezom. Vynuzhdennoye pereseleniye adygov v Osmanskuyu imperiyu (20-70 gg. XIX v.). Maykop, 1998; Berzedzh N. Izgnaniye cherkesov. Maykop, 1996; Chirg A.YU. Razvitiye obshchestvenno-politicheskogo stroya adygov Severo-Zapadnogo Kavkaza (konets XVIII – 60-ye gg. XIX v.). Maykop, 2002; Chirg A.YU. Mukhammed Amin na Severo-Zapadnom Kavkaze. Maykop, 2013 Panesh A.D. Myuridizm i bor'ba adygov Severo-Zapadnogo Kavkaza za nezavisimost' (1829-1864 gg.). Maykop, 2006; Muskhadzhiyev S. KH. Islamskiy uzel Kavkazskoy voyny. Maykop, 2006.

26 Narodno-osvoboditel'noye dvizheniye gortsev Dagestana i Chechni v 20-50-kh gg. XIX v.: Materialy vsesoyuznoy nauchnoy konferentsii, 20-22 iyunya 1989 g. Makhachkala, 1994; Magomedov R.M. Shamil' v otechestvennoy istorii. Makhachkala, 1990; Ramazanov KH. Epokha Shamilya. Makhachkala, 2003. Donogo KH.-M. Ordena Shamilya. Makhachkala, 1995; Omarov KH.A. Sto pisem Shamilya. Makhachkala, 1997; Dadayev YU.U. Gosudarstvo Shamilya. Sotsial'no-ekonomicheskoye polozheniye, politiko-pravovaya i voyenno-administrativnaya sistema upravleniya. Makhachkala, 2006.

27 Akhmadov SH.B. Imam Mansur. Groznyy, 1991; Vachagayev M. Chechnya v Kavkazskoy voyne XIX st.: sobytiya i sud'by. Kiyev, 2003; Khozhayev D. Chechentsy v Russko-Kavkazskoy voyne. Groznyy, 1999; Gapurov SH.A. Chechnya i Yermolov (1816-1827 gg.). Groznyy, 2006. Gapurov SH. A., Izrayilov A. M., Tovsultanov R. A. Chechnya na zavershayushchem etape Kavkazskoy voyny (Stranitsy khroniki russko-gorskoy tragedii KH1KH veka). Nalchik, 2007.

Kuzey Kafkasya tarihçileri arasında ortaya çıkan bu “bölgeselleşme” (farklı bir ifadeyle ulus vurgusu), hiçbir şekilde yapılan çalışmaların önemini azaltmaz, bilakis Kafkas-Rus Savaşları’nın SSCB döneminde uygulanan sansürden dolayı tarih yazımının dışında bırakılan bazı yönleri de dahil olmak üzere incelen sorunların yelpazesini genişleten bir faktör olmaktadır.

Bununla birlikte, P. Tahnayeva’nın vardığı “çok yönlülüğüne rağmen Sovyet sonrası tarih yazımı, ulus bilincinin yükselişinin sonu olarak ortaya çıkan yeni taleplere ve Kafkas halklarının ulusal tarihini siyasi ve spekülatif amaçlarla kullanma girişimlerine cevap veremez hale geldiğine” yönelik sonucuna kısmen katılabiliriz. Sovyet sonrası Kuzey Kafkasyalı tarihçilerin çalışmalarında aşırı politikleşme ve taraflılık göze çarpmaktadır.²⁸ Diğer taraftan Kuzey Kafkasya’nın farklı bölgelerinden tarihçilerin Kafkas-Rus Savaşları’nın kilit konuları üzerine temel bir çalışma hazırlamak için ortak bir çaba gösterdikleri de belirtilmelidir.²⁹

Kafkas Savaşı’nın belirli yönlerinin araştırılmasına önemli bir katkı, St.Petersburg’daki bilim adamı Y. Gordin tarafından yapıldı.³⁰ Onun önderliğindeki bir grup araştırmacı, Kuzey Kafkasya’nın Rus İmparatorluğu’na dahil olması meselesine dair farklı yaklaşımları yansıtan hem resmi hem de gayri resmi çok sayıda önemli belge (18-19. yy.) içeren bir dizi çalışma yayınlamıştır.³¹ Modern tarihçilik ise Kafkas-Rus Savaşları’na ilişkin çalışmalarda bilimsel yaklaşımla ve daha fazla tarafsızlık ile dikkat çek-

28 Takhnayeva P.I. Gunib, avgust 1859 g. «Posledniye dni dzhikhada v Dagestane...» / Institut vostokovedeniya RAN. – Makhachkala, 2018.

29 Kavkazskaya vojna: narodno-osvoboditel'noye dvizheniye gortsev Severnogo Kavkaza v 20 – 60-kh gg. KHIKH v. / Avtorskiy kolektiv: M.G. Autlev, A.KH. Bizhev, G.G. Gamzatov, M.R. Gasanov, G.A. Dzhakhiev, YU.A. Zhdanov, SH.M. Kaziyevev, I.V. Karpeyev, A.KH. Kasumov, A.I. Osmanov, V.F. Patrokov, N.N. Pokrovskiy, KH.KH. Ramazanov, KH.A. Khizroyev, V.V. Chernous, D.M. Shigabudinov. – Makhachkala, 2006.

30 Gordin YA.A. Kavkaz: zemlya i krov'. Rossiya v Kavkazskoy voyne XIX veka. SPb., 2000.

31 Vospominaniya uchastnikov Kavkazskoy voyny XIX v. Kavkazskaya vojna: istoki i nachalo 1770-1820. SPb., 2002; Ol'shevskiy M. Kavkaz s 1841 po 1866 god. SPb., 2003; Kavkaz i Rossiyskaya imperiya: proyekt, idei, illyuzii i real'nost'. Nachalo XIX – nachalo XX vv. SPb., 2005.

mektedir. Sansürün yavaş yavaş kalkmasıyla konuya dair çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmaya ve daha önce hâkim “ideolojik düzene” uygun olmadığı düşünülen temel kaynakların yayımlanmaya başladığı görülmektedir.³²

Özellikle M. Bliiev ve V. Degoev’in uygulamalı ve teorik nitelikteki kapsamlı materyale dayanan çalışmaları dikkat çekicidir, ancak yazarlar genel olarak Dağlı halkları arkaikleştirme eğilimindedir. Bu çalışmalar genellikle Kafkas-Rus Savaşları’nın kökenleri üzerinde durmakta ve ayrıca bu zamana kadar yapılan çalışmalarda İmam Şamil örneğinde olduğu gibi alışılmadık bir yaklaşım olan kişisel faktör meselesine odaklanmaktadır.³³

Günümüz tarih yazımında bir diğer önemli gelişme, H. Donogo ve P. Tahnayeva’nın halen Kafkas-Rus Savaşları ile ilgili en tartışmalı konulardan biri olmaya devam eden İmam Şamil’in hayatının son yıllarına odaklanan çalışmayı hazırlamasıdır.³⁴

Bu bağlamda, yabancı arşivlerde saklanan belgelerin ve kaynakların ortaya çıkarılması, Kafkas-Rus Savaşları gibi çok yönlü bir konunun daha iyi aydınlatılmasını sağlayacaktır. Gerçekleştirilen ayrıntılı tarih yazımı analizi, incelenen konunun çeşitli yönlerinin uzun, karmaşık ve kapsamlı bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Uzun dönem boyunca Rusya’daki tarih yazımında ideolojik baskının ve sansürün uygulanması ve tek bir teorinin (Marksist) dayatılması, günümüzde Dağlıların hareketinin en önemli bileşenleri olan ideolojik-dinî ve siyasi faktörlerini araştırarak Rus-Kafkas Savaşları hakkında kapsamlı bir çalışmanın yapılmasını zaruri kılmaktadır.

32 Pokrovskiy N.I. Kavkazskiy voyny i imamat Shamilya / pod red. V.G. Gadzhiyeva, N.N. Pokrovskogo. M., 2000.

33 Bliiev M.M., Degoyev V.V. Kavkazskaya voyna. M., 1994; Degoyev V.V. Bol'shaya igra na Kavkaze: istoriya i sovremennost'. Stat'i, ocherki, esse. M., 2003.

34 Donogo KH.M. Imam Shamil'. Posledniy put'. Makhachkala, 2016; Tahnayeva P.I. Gunib, avgust 1859 g. «Posledniye dni dzhikhada v Dagestane...» / Institut vostokovedeniya RAN. – Makhachkala, 2018.

Rus tarih bilimi açısından Şamil ve Kafkas-Rus Savaşları konusunun karmaşıklığına ve çok boyutluluğuna rağmen, bazen taban tabana zıt yaklaşımlar ve sonuçlarla dikkat çeken uzun tarih yazımı geleneğinin en önemli özelliği, bilimselliği ve profesyonelliği ikinci planda bırakan duygusal değerlendirmelerdir.

Kafkas-Rus Savaşları'nı ve Şamil'in kişiliğinin oynadığı rolü "tek gerçek" bir yaklaşımla açıklamaya çalışmak, bilimsel çalışma açısından yeni bir ideolojikleştirme ve kriz anlamına gelecektir. Siyasetten belirli bir bağımsızlığa sahip entelektüel bir araştırma süreci olarak tarih, teorik çeşitlilik temelinde analiz ve eleştirel söylem gerektirir. Hafıza folklor, din, semboller ve diğer kültürel formlar aracılığıyla geçmişi kutsallaştırmaya çalışır. Kafkas-Rus Savaşları ve Şamil'in kişiliği olgusunu çalışacak olan yeni nesil araştırmacılar için, tarih ve hafıza arasında ortak bir zemin bulmak, ilkinin siyasetin baskısından ve ikincisini mitlerin yükünden kurtarmak en önemli görevleri olarak öne çıkmaktadır.

OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ İŞİĞİNDA İMAM ŞÂMİL'İN TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ

Mustafa ÖZSARAY¹

Özet

Şâmil'in unvanı kimi kaynaklarda imam, kimi kaynaklarda ise şeyh olarak geçmektedir. İmamlığı onun siyasî yönünü, şeyhliği ise tasavvufî yönünü göstermektedir. O, Rus işgaline karşı verdiği mücadele sırasında imamlık ve şeyhlik unvanlarının ikisini de yaptığı yazışmalarda imza yerinde kullanmıştır. Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde onun ismi çoğunlukla Şeyh Şâmil olarak geçmektedir. Osmanlı Devleti makamlarının onunla ilgili yazdığı resmi yazılarda olduğu gibi, Şâmil, çocukları ve yakın arkadaşlarının Osmanlı Devleti makamlarına yazdıkları mektup ve arzuhallerde de daha çok onun şeyh unvanı dikkat çekmektedir. Bunun sebebi onun tasavvufta bu dereceye sahip olmasıdır. Bununla birlikte az da olsa bazı belgelerde Şâmil için "Serdar-ı Ekrem/Başkumandan" ve "İmam/Devlet Başkanı" unvanları da geçmektedir ki bu unvanlar ona Osmanlı tarafından Kırım Savaşı sıralarında verilmiştir.

Osmanlı Arşivi belgelerinde onun siyasî ilişkilerinin yanında tasavvufî yönü ile ilgili de önemli bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla bu bildiride, Şâmil'in tasavvufî şahsiyetine ve mücadelesi sırasında sûfi çevrelerle olan irtibatına dair belgelerin satır aralarına yansıyan veriler tespit edildikten sonra değerlendirilmesi yapılacaktır.

Giriş

Şâmil'in unvanı kimi kaynaklarda imam, kimi kaynaklarda ise şeyh olarak geçmektedir. İmamlığı onun siyasî yönünü, şeyhliği

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

ise tasavvufî yönünü göstermektedir. O, Rus işgaline karşı verdiği mücadele sırasında imamlık ve şeyhlik unvanlarının ikisini de yaptığı yazışmalarda imza yerinde kullanmıştır. Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde onun ismi çoğunlukla Şeyh Şâmil olarak geçmektedir. Dolayısıyla kataloglarda araştırma yapılırken Şeyh Şâmil olarak arama yapılması gerekmektedir.

Osmanlı Devleti makamlarının onunla ilgili yaptığı resmi yazışmalarda onun adı daha çok Şeyh Şâmil olarak geçmektedir. İmam Şâmil'in evlatları ve yakın arkadaşlarının Osmanlı Devleti makamlarına yazdıkları mektup ve arzuhallerde de ondan Şeyh Şâmil olarak bahsedilmektedir. Bunun sebebi onun tasavvufta müritlerin manevi eğitimini üstlenebilecek dereceye sahip meşâyih'ten sayılması ve bu şekilde meşhur olmasıdır. Bununla birlikte Şâmil zor zamanlarda ortaya çıkan tarihî liderler gibi birçok sıfatı olan bir şahsiyettir. O bir şeyhtir ama aynı zamanda bir imam, yani devlet başkanı ve ön saflarda savaşan bir kumandandır. Nitekim onun ülkesinde kabullenilen bu üstün vasıfları Osmanlı Devleti tarafından da bilindiği için kendisine "Serdar-ı Ekrem/Başkumandan" ve "İmam/Devlet Başkanı" unvanları verilmiştir.²

Osmanlı Arşivi belgelerinde onun siyasi ilişkilerinin yanında tasavvufî yönü ile ilgili de önemli bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla bu bildiride, Şâmil'in tasavvufî şahsiyetine ve işgalci Rusya'ya karşı verdiği mücadelesi sırasında sûfî çevrelerle olan irtibatına dair belgelerin satır aralarına yansıyan veriler tespit edilip değerlendirilecektir.

Şâmil'in imamlığı başlangıçta Dağıstan'la sınırlı olsa da zamanla bütün Kuzey Kafkasya'ya hâkim olmuştur. Bu durum Kuzey Kafkasya'nın eyaletlerine tayin ettiği nâiblerden anlaşılmaktadır. Bu nâibler ona hem kurulan siyasi nizamda bir memur olarak hem de tasavvufî yönden gönül bağı ile bağlı olarak oralarda hükümet etmiştir. Dolayısıyla Şâmil bütün Kuzey Kafkasya'nın hem imamı, yani devlet başkanı hem de şeyhi, yani manevi lideri idi. Bu sebeple onun tarihe mal olmuş meşhur Şeyh Şâmil ismi-

2 BOA. İ. DH. 301/19040-6.

nin yanında imamlık unvanını da birlikte yaşatmak gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle onun hakkında hazırladığım esere bu maksatla "Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil" ismini verdim. Nitekim o da bu bildiriye neşrettiğim mektubunda isim ve unvanını "Dağıstan Eyaleti İmamı Şeyh Şâmil"³ olarak yazmıştır. Görüldüğü üzere Şâmil de şeyhliği ve imamlığı birlikte kullanmıştır. Çünkü millî ve İslâmî kimliği ile bir bütün olan ve bağımsızlık idealiyle karakteri şekillenen Kuzey Kafkasya'sız sadece Şeyh Şâmil veya İmam Şâmil onu tam olarak tanımlamış olmamaktadır. Bu şekilde bağımsız kalması için geceli gündüzlü bütün bir ömrünü harcadığı ve uğrunda milyonlarca şehidin verildiği vatanının adı da onun ismi ve unvanıyla bütünleşmiş olacak ve gelecek kuşaklara onun misyon ve vizyonu aktarılmış olacaktır. Elbette onun mücadelesinin mazlum Müslüman milletlere ilham kaynağı olan yönleri de vardır ama o öncelikle vatanı olan Kuzey Kafkasya'nın daima gönüllerde yaşayacak olan millî ve dînî bir kahramanıdır.

Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde Şâmil'in Ruslara karşı verdiği mücadeleye dair olanlar olduğu gibi arkadaşlarına ve ailesine dair şahsî işleri içeren belgeler olduğu da görülür. Bu belgeler Osmanlı Arşivi'nde bulunmaları dolayısıyla genel olarak Şeyh Şâmil'in Osmanlı Devleti ile ilişkilerini içermektedir. Yine bu belgelerde Şeyh Şâmil'in tasavvufî ve siyasi kimliği, gazavâtı ile aile fertleri ve dava arkadaşlarının savaş ve barış dönemlerindeki hayatları hakkında yeni bilgiler de bulunmaktadır. Bu belgeler, Kafkasya siyasi tarihi ile ilgili araştırmalarla birlikte Kafkasya tasavvuf tarihi için de birincil derecede kaynak değerini haizdir.

Şâmil'in tasavvufî şahsiyeti hakkında ülkemizde yapılan yeterince ilmî çalışma bulunmamaktadır. Şâmil hakkındaki eserlerde ise sadece onun Nakşibendî tarikatı Hâlidîyye koluna mensup olması, şeriata olan sıkı sıkıya bağlılığı ve kahramanlıklarına dikkat çekilmektedir. Bunun dışında onun tasavvufî kimliğine dair eserlerde fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerin tasniflerinin önemli oranda tamamlan-

3 BOA. İ. DH. 301/19040-4.

mış olması onun hakkında yeni bilgilere ulaşmayı sağlamıştır. Bu sebeple Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden elde edilecek bilgiler ışığında onun tasavvufî yönünü ortaya koymak Şâmil ile ilgili literatüre katkı sağlayacaktır.

I. İmam Şâmil'in Tasavvufî Şahsiyeti

Kuzey Kafkasya'daki sûfî liderlerin başlattığı gazavât Rusların buraya yönelik işgal girişimlerine karşı XVIII. yüzyılın sonlarında İmam Mansur ile başlamıştır. Ondan sonra bu hareket İmam Gâzî Muhammed ve İmam Hamzat ile sürdürülmüş ve İmam Şâmil ile zirveye çıkmıştır.⁴ Şâmil işte bu hareket içinde doğup büyümeye başlamış ve gençliği bu hareketin olduğu zamanlara denk gelmiştir. Oldukça gerilimli ve hareketli bir ortamda eğitimini de ihmal etmediği görülmektedir. Nitekim ilk eğitimini dayısından alan Şâmil, arkadaşı Molla Muhammed ile birlikte Harakinili Said ve ileride kayınpederi olacak Nakşibendî Şeyhi Cemaleddin Gazikumuk'den dinî ilimleri tahsil etmiştir.⁵

Şâmil gençliğinde Kuzey Kafkasya'da Rus işgaline karşı ortaya çıkan gazavât hareketi içinde yer almış ve liderliğe yükselmiştir. Gazavât hareketinin Şâmil ile birlikte zirveye çıkması ve Kuzey Kafkasyalı direnişçilerin onun liderliğini kabullenmelerinin sebeplerine bakıldığında onun her şeyden önce iyi bir tahsil görmesinin ve şeyhlik unvanının yanı sıra liderlik ve kumandanlık yeteneğiyle de alakalı olduğu söylenebilir. Nitekim Şâmil güçlü hitabeti, kararlı tutumu, askerî ve siyasi dehasıyla Dağıstan'da ve bütün Kafkasya'da temayüz etmiştir. Siyasi ve dînî otoritesinden dolayı mektuplarında gönderen kısmında *imâmü'l-mü'minîn ve emîrü'l-mü'minîn* unvanlarını kullanmıştır.⁶

Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelere göre ise o Osmanlı yöneticileri tarafından Dağıstanlı veya Dağıstanî Şeyh Şâmil olarak

4 Gazavat hareketi hakkında geniş bilgi için bkz. Tarık Cemal Kutlu, Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Türk Tarihlerinde Kuzey Kafkasya'nın İlk Milli Mücahidi ve Önderi İmam Mansur, İstanbul 1987; Muhammed Tahir el-Karahî, Şeyh Şâmil'in Cihad Hatıraları, haz. E. Sadeddin Doruklu, İstanbul 1997.

5 Mustafa Budak, "Şeyh Şâmil", DİA, c. 39, s. 67.

6 Fikret Efe, Şeyh Şâmil'in Yüz Mektubu, Şule Yayınları, İstanbul 2002, s. 88-292.

tavsif edilmektedir.⁷ Bu belgeler arasında bulunan ve Şeyh Şâmil'in kurduğu devlet nizamı içerisinde görev alan asker ve memurların Osmanlı makamlarına takdim ettikleri arzuhal ve mektuplarda da onun için bu unvanın kullanıldığı görülür. Mesela Şeyh Şâmil'in kumandanlarından Danyal Sultan'ın Erzurum'daki Osmanlı Kumandanlığı'na yazdığı yazıda Şâmil için Mevlânâ Şeyh Şâmil Efendi Hazretleri ibaresi yer almaktadır.⁸

Şeyh Şâmil'in Dağıstan Eyaleti Memuru Çeçenli Saferzâde el-Hâc Yusuf Garîb Bey'in Divân-ı Hümâyûn'a gönderdiği 14 Eylül 1848 tarihli yazıda onun için Mevlânâ Şeyh Şâmil Efendi -*edâmallâhü iclâlehü*- Hazretleri denmektedir. Yine bu yazıda Şeyh Şâmil'in Dağıstan'a imam nasbedildiği de belirtilmektedir.⁹

Şâmil'in ülkesinde imam olarak seçilmesi hakkında kumandanlarından Danyal Sultan'ın 14 Eylül 1848 tarihli bir başka mektubunda da bilgi vardır.¹⁰ Yine 4-13 Ekim 1853 tarihli fermanın hitap cümlesinde Şeyh Şâmil Dağıstan ümerasından addedilmiş ve kendisine İslâm kalelerinin muhafızı şerefi layık görülerek Kafkas beldelerindeki tebeasıyla Rusya üzerine hücum etmesi istenmiştir.¹¹

Şeyh Şâmil Ordû-yı Hümâyûn seraskerine gönderdiği 13 Aralık 1853 tarihli mektuba "*Dağıstan İmâmı el-Gâzî Şâmil*" imzasını atmış ve "*abdühü Şâmil*" ibareli mührünü de basmıştır.¹² Ancak

7 BOA. İ. MSM. 26/728-6; BOA. İ. MSM. 26/728-7; BOA. A. MKT. 1/86-1; BOA. İ. MSM. 26/729-6.

8 BOA. İ. DH. 196/11164-2.

9 "... Dokuz on sene mukaddem Mevlânâ Şeyh Şâmil Efendi -*edâmallâhü iclâlehü*- Hazretleri zuhûra gelüb diyâr-ı Dağıstan'a imâm nasb buyurulub tamâm-ı eyalet-i mezkûre ba'de'l-inkıyâd kâfir-i mezbûr ile cihâden fî sebîlil-lâh gazâvata ibtidâr..." (BOA. A. DVN. 39/82).

10 "... Küffâr-ı hâk-sârın pençe-i habîsesinden firâr ve ef'âl-i şen'asından halâs ve verdiği mevâcib ve 'ulûfe ve câizelerinden i'râz edip diyâr-ı mezkûrun imâmı Mevlânâ Şeyh Şâmil Efendi Hazretleri'nin sâh-ı semâhatlarında 'asâkir-i Dağıstaniyye-i mansûriyyeye nâzım ve hükümdâr olarak târîh-i hicretimizden târîh-i mektuba değın dört beş sene müddet bu kâfir-i mezbûr ile kitâl ve muhârebede bezl-i cehd ve sarf-ı 'azm isem de..." (BOA. İ. DH. 196/11164-2).

11 BOA. C. HR. 110/5454; BOA. İ. DH. 281/17605-1.

12 BOA. İ. DH. 304/19277-1.

onun imamlığı zaman içerisinde Dağıstan'la sınırlı kalmamış, siyasi ve askerî icraatlarıyla bütün Kuzey Kafkasya'yı yönetimi altına dâhil etmiştir. Bu bilgilerden anlaşılıyor ki Şâmil hem bir tarikat şeyhi hem de ülkesi Kuzey Kafkasya'nın imamı, yani devlet başkanıdır. Şeyh Şâmil imamlık görevini ülkesindeki ulema, meşâyih, ümera ve ahalinin seçimi sonucunda üstlenmiştir. Zamanla bütün Kuzey Kafkasya onun imamlığı altında bağımsız bir devlet olarak varolma mücadelesi vermiştir. "Kafkasya İmamları" zincirinin son halkasını oluşturan İmam Şamil, İmam Gazi Muhammed'in şehadeti üzerine yerine seçilen İmam Hamzat'ın da kısa bir süre sonra şehit düşmesi üzerine 2 Ekim 1834'te imamet makamına seçilmiştir. Kendinden önceki iki imama danışmanlık yapmış olan ve on yıldır mücadelenin aktif bir unsuru olan Şeyh Şamil, isabetli gözlem ve sağlam deneyimiyle devlet yapısını çeyrek asırlık devlet başkanlığı süresince vilayetler ve niyabetler şeklinde yeniden yapılandırmıştır.¹³ Siyasi ve içtimai mevzuları müzakere edip karara bağlamak üzere 1829'da "Meclis" oluşturan İmam Gazi Muhammed'in kurduğu İmamat Devleti, İmam Hamzat Bek döneminde askerî teşkilatını da pekiştirmiş ve Şamil zamanında olgunlaşmıştır.¹⁴ Kuzey Kafkasya'da Müritlik Hareketi'nin yayılmasında ve İmamat Devleti'nin gelişmesinde imamlar yanında naiplerin de önemli katkıları olmuştur. Üç veya dört naipliğin bir vilayeti oluşturduğu devlet teşkilatında üst düzey görev yapan Ahverdil Muhammed, Kabet Muhammed, Şuayyb Molla, Taşof Hacı, Danyal Sultan, Nur Muhammed, Hitinav Musa, Sadullah, Duba Hacı, Avarlı Hacı Yasul Muhammed, Hacı Murat, Muhammed Emin ve İmam Şamil'in büyük oğlu Muhammed Gazi gibi "naib"ler, İslam dünyasını tehdit eden Rus yayılcılığını yarım asır duraklatan "Kafkas Azatlık Mücadelesi"nde önemli roller oynamıştır.¹⁵

13 Yılmaz Nevruz, Umumi Kafkas Tarihine Giriş III, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2019, s.238.

14 Tsvetelina Tsvetkova, "İmam Şamil ve Teokratik Devleti: Çatışmadan Birleşmeye", "İmam Şamil: Bir Devlet İdeali" panelinde tebliğ, Düzenleyen: Kafkas Vakfı, İstanbul Bağlarbaşı Kongre ve Kültür Merkezi, 03.02.2018.

15 Fethi Güngör, "Kafkasya İmamı Şamil ile Naiplerinin Destansı Mücadelesi", Şeyh Şamil ve Kafkasya, Mücadele, Sürgün, İsyân içinde 7. Bölüm, (Ed. M.

Osmanlı Devleti de ona ülkesinde tevcih edilen imam unvanına uygun olarak Rusya'ya karşı etkinliğini daha da artırma düşüncesiyle Kırım Harbi sırasında vezaretle birlikte serdar-ı ekremlik unvanı tevcih etmiştir.¹⁶ Böylece Şâmil tarikatların son derece etkin olduğu Kuzey Kafkasya'da Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye koluna mensup bir şeyh olması, ülkesinde halkın ittifakıyla imam olarak kabul görmesi ve Osmanlı Devleti'nin de kendisinin bu nüfuzunu kabul ederek vezirlik ve serdar-ı ekremlik unvanlarıyla kuvvetlendirmesi sonucunda liderliğini iyice pekiştirmiştir. Buna karşılık Şeyh Şamil de Ruslara karşı mücadelesi sırasında Osmanlı Devleti ile siyasi ve askerî işbirliğine önem vermiştir. Bunun sebebi Hâlidîlerin Müslümanların birlik ve kuvvetinin odak noktası olarak Osmanlı Devleti'ne olan kesin bağlılıklarıdır.¹⁷

Şâmil ülkesinde devlet nizamını oturtma adına son derece disiplinli ve otoriter kimliğiyle birlikte tasavvufî kimliğinden gelen alçakgönüllülüğünden ise hiçbir zaman vazgeçmeyip asıl mülk sahibinin Allah olduğunu, dünyadaki hükümdarların ise onun kulu olduğunu hatırlardan çıkarmayarak mühürlerinde

Ali Bozkuş ve Hakan Yazar), Kitabevi Yayınları, İstanbul, Aralık 2017, s.153-164.

16 “Şeyh Şâmil Efendi'ye ihsân buyurulacak rütbenin sâirinden büyük ve mu'teber olmasının lüzûmuna mebnî ona da rütbe-i vezâret tevcihiyle berâber çünkü el-hâletü hâzihî oralarca kendisine imâm tabîr olunup sâir emsâline dahî hân tesmiye ve itlâk olunmakta olmasına nazaran o ta'bîre mu'âdil olmak üzere serdâr-ı ekrem unvânı dahî verilerek inşâallahü teâlâ oraları kabza-i teshîre alınmak sıraları geldiğinde müşârün ileyhe Dağıstan serdâr-ı ekremi ta'bîr olunması ve fakat müşârün ve mûmâ ileyhime işbu rütbelerin şimdiden alenî olarak tevcih olunması lâzım gelmeyip bi-mennihî teâlâ vakt-i merhûnunda icâbâtı icrâ olunmak ve şimdilik celb ve te'mînleri için yalnız kendileri hemşehrileri vâsitasıyla sûret-i hafiyede haberdâr edilmek üzere tasdîr buyurulacak evâmîr-i 'aliyye Anadolu Ordû-yu Hümâyûnu müşîri devletlü paşa hazretlerine gönderilip bu mütâla'âtın bâ-emirnâme-i sâmi müşîr-i müşârün ileyh hazretlerine bi'l-etrâf bildirilmesi.” (BOA. İ. DH. 301/19040-6).

17 Ahmet Turan Arslan, “Hâlid-i Bağdâdî'nin İsmâil-i Şîrvânî'ye Verdiği Hilâfetnâme”, Reyhan Dergisi, 2010/2, s.53.

Allah'ın kulu Şâmil anlamına gelen "*abdühû Şâmil*" ibaresini de kullanmıştır.¹⁸

Şeyh Şâmil'in devlet düzeni içerisinde direnişe başladığı yıllarda bütün Kuzey Kafkasya'yı işgal etmeye çalışan Rusya ise öteden beri özellikle II. Katerina (v. 1796) döneminden beri Boğazları ele geçirmek, Balkanlar ve Kafkaslar'a sahip olmak, Ege denizi yoluyla Akdeniz'e, Doğu Anadolu yoluyla da İskenderun ve Basra körfezlerine inerek büyük bir dünya imparatorluğu kurma politikasını uygulamaya çalışıyordu.¹⁹ Rusya'nın bu emeli bir devlet doktrini olduğundan hangi çar tahtta olursa olsun adım adım uygulanıyordu. Rus ordusunun bu amaç doğrultusunda güneye doğru ilerlemesi Osmanlı Devleti'ni endişelendirdiği gibi tabii ki doğrudan cephe hattında bulunan Kuzey Kafkasya'da öne çıkan kabilelerin liderleri ve daha çok tarikat çevrelerinden çıkan dînî önderleri de endişelendirmekteydi. Kuzey Kafkasya gazavât tarihine yön veren dînî önderlerin zirvesinde ise Şeyh Şâmil bulunmaktaydı. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da başlattığı işgal sürecinde doğup büyüyen ve kurduğu devlet teşkilatıyla ülkesini savunan Şeyh Şâmil yukarıda da bahsettiğimiz gibi devlet adamlığı vazifesinin yanında Nakşibendî tarikatından şeyhlik icazeti de olan bir zattı. Ancak onun şeyhliği, tekke şeyhliği vazifeleri ile sınırlı kalmadı. Zaten Nakşibendî tarikatının temel ilkelerinden "*Batında Hak ile zahirde halk ile olmak*" ilkesi gereğince Kur'ân ve Sünnet'e tâbi olarak halkının temel meseleleriyle de ilgilenmek zorundaydı. Yetiştirdiği ortam ve zamanda ise ülkesi sürekli savaş halinde olduğundan ilâ-yı kelimetullah ülküsünden ayrı bir tavır takınması imkânsızdı. Böylece o diğer ulema ve meşâyihin de verdiği destekle imamlık sorumluluğunu üstlenerek düşman işgalindeki ülkesinde kendinden öncesine oranla çok daha zorlu ve disiplinli bir direniş hareketi başlattı. *Âsâr-ı Dağıstan* isimli eserin müellifi Hasan el-Kadarî de onun bu iki niteliğini, "*Şâmil Efendi ne basit bir şeyh ve mürsid idi ne de düşmana karşı kuytu bir kö-*

18 Şâmil'in kullandığı bu mühürler için bkz. Efe, Şeyh Şâmil'in Yüz Mektubu, s.325-326.

19 Abdülkadir Özcan vd., Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, c. 6, s.136.

şeye çekilip ibadetle meşgul olacak birisiydi; ama o hocalık yapacak, yol gösterecek seviyedeki bir âlimdi, daha üstün olan niteliği seokü'l-ceyş gücüne ve siyasi bilgiye sahip olmasıydı"²⁰ şeklinde yorumlamıştır. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Şeyh Şâmil'in ülkesinin içerisinde bulunduğu durum ve aldığı idari vazifesi gereğince devlet adamlığı yönü daha ön planda idi.

Tasavvuf tarihi geleneğinde görüldüğü üzere o zor zamanlarda ortaya çıkıp ülkesi için sorumluluk alabilme bilincine sahip meşâyih arasında en ön sıralarda gelir. Bu bakımdan *Sefîne-tü'l-Evliyâ* isimli eserin sahibi Hüseyin Vassâf'ın "*mutasavvıflar arasında Şeyh Şâmil kadar mücâhede eden kimse yok gibidir*"²¹ tespiti son derece önemlidir. Hatta Şâmil'in imamlığa getirilmesinden itibaren devlet adamlığı vasfı daha çok öne çıkmıştır. Bu yüzden o, kimi araştırmalarda Şeyh Şâmil yerine İmam Şâmil olarak da isimlendirilmiştir. O, bu vasfının gereğini imamlığa seçildikten sonraki ilk icraatlarıyla gerçekleştirmiştir. Şâmil'in imamlığa seçilmesinden sonra Dağıstan'daki kabileleri ve etnik grupları tek bir ülkü ve bayrak etrafında birleştirip yeni kurumlar ihdas etmesi ve nizam adı altında kanunlar çıkarmak²² suretiyle Ruslara karşı mücadele etmesi ve kurduğu devlet düzenini bütün Kuzey Kafkasya coğrafyasına nâibleriyle oturtmaya çalışması onun imamlık vasfının göstergesidir. Nitekim mektuplarında kendisini zelil kul, fakir kul diye çok az tanımlarken daha çok müminlerin emiri veya imamı diye nitelendirmiştir.²³ Bu bize onun şeyhlik kimliğinden gelen tasavvufi terbiyesi ile devlet adamlığı kimliğinden gelen dirayet ve azametini şahsında birleştirdiğini göstermektedir.

Şeyh Şâmil'in imamlık görevini yürütürken bağlı olduğu Nakşibendî tarikatının nüfuzundan da yararlandığına dair belgeler mevcuttur. Buna bir örnek verecek olursak Şeyh Şâmil'in Hicaz'a

20 Hasan el-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, Çev. Musa Ramazan, Şâmil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.120.

21 Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, c. II, s.364.

22 Efe, Şeyh Şâmil'in Yüz Mektubu, s.66.

23 Efe, Şeyh Şâmil'in Yüz Mektubu, s.84-291.

gönderdiği elçisi Mustafa Efendi, Nakşibendî tarîkatındandır.²⁴ Mustafa Efendi'ye gerekli hürmet ve yardımın yapılmasını yine Mekke mücavirlerinden olan Dağıstan asıllı ve Nakşibendî olan iki şeyh efendi talep etmektedirler. Bu iki şeyhten biri Ahmed ed-Dağıstanî en-Nakşibendî, diğeri ise Şeyh Yasin ed-Dağıstanî en-Nakşibendî idi.²⁵

Yine onun atadığı görevlilerin önemli bir kısmı tarîkat mensubu idi. Mesela Şeyh Şâmil'in Çerkesistan'da bulunan nâibi Muhammed Emin tarafından Sadaret'e gönderilen 23 Şaban 1270/ 21 Mayıs 1854 tarihli Arapça mektupta kendisinin bu tip faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Muhammed Emin bu mektupta Şeyh Şâmil'in kayınpederi olan Şeyh Seyyid Cemaleddin Efendi ve diğer Nakşibendî şeyhlerinin bereketiyle yönetimi altındaki ahalinin itaat altına alındığını belirtmektedir.²⁶

Burada adı geçen Şeyh Cemaleddin Efendi'nin başka belgelerde Peygamberimiz'in soyundan, yani seyyid ve Nakşibendî tarîkatının Hâlidî koluna mensup şeyhlerden olduğunu ve aynı zamanda Şeyh Şâmil'in kayınpederi, mürşidi ve Dağıstan ahalsinin mürşidi olduğu görülmektedir. Seyyid Şeyh Cemaleddin Efendi, Sultan Abdülaziz Han'a sunulmak üzere saraya takdim ettiği 20 Rebiülevvel 1279/15 Eylül 1862 tarihli Arapça arzualinde, Dağıstan'da bulunduğu müddetçe Şeriat-ı Muhammediye'yi ve Nakşibendî tarîkatını gücü nispetinde yayıp ihya ettiğini, damadı Gâzi Şâmil Efendi ile uzun seneler boyunca Rusya ile cihad ve gaza edip hakkaniyet ve adalet usûlünü önceledikçe Allah'ın yardımıyla muzaffer olunmakta iken sonraları takdir-i ilahîsinin zuhuruna ezeli iradesinin şivesi taalluk etmekle ahvâllerinin değişmesi ve insanlara yönelik mezalim görülmesiyle Allah'ın gazabının üzerlerinde zuhur ettiğini, yani hataları sebebiyle yok olmaya duçar olduklarını ve damadı Şâmil'in Ruslara esir düşerek çoluk çocuğuyla Haç ehli diyarına gittiğini, kendisinin de o tarafta yalnız kalarak bütün variyet ve mülkünün telef oldu-

24 BOA. İ.DH. 316/20401-4.

25 BOA. İ.DH. 316/20401-4, 5, 6.

26 BOA. İ. DH. 303/19234-3 Bu mektubun özet tercümesi için bkz. BOA. İ. DH. 303/19234-2.

ğunu, Hristiyanların elinde tek başına, üzgün, muzdarip ve biçare kalarak Rahman olan Allah'ın gizli lütuflarını beklerken Rusya'nın senelik 300 Tuman yani her biri seksen kuruş kıymetinde Kafkas parası maaş tahsis etme ve Rus mahkemelerinde bütün Dağıstan'ın şer'î hâkimi ve müftüsü olma teklifiyle karşılaşınca birçok mazeret beyan ederek bunu reddettiğini, eğer hacca gitmesine izin verilirse dönüşte isteyecekleri her bir hususu yerine getireceğini ifade ettiğinde harcırah verilip Kars beldesine hürmet ve ikram edilerek gönderildiğini, daha sonra Rusların bozuk niyetlerinin bir taraftan kendisini bol para ile doyurup diğer taraftan Dağıstan halkına "işte sizin müftü ve mürşidiniz, o şer'î hâkim olup sizi ve tarîkatınızı terk etti" diye dedikodu ile İslâm'a zarar verip onların şevk ve hamiyet ateşlerini söndürmekten ibaret olduğunu anladığını, Rusların ne bu bozuk sözlerine ve ne de akçelerine tamah ettiğini ve hemen Cenab-ı Hakk'a tevekkül edip böyle bir planla işbu zalim kavimden kurtulduğuna binlerce şükrederek müridlerinden altı hane, hizmet ehli ve on kişiden oluşan ailesiyle birlikte İslâm beldesinden olan Kars'a geldiklerini bildirerek kendisi ve aile efradının geçimi için yardımcı olunmasını talep etmekteydi. Seyyid Cemâleddin el-Hâlidî Efendi bu mektubunda kendisiyle aynı tarîkat halifelerinden olup Hicaz dönüşünde yanına gelen Hacı Muhammed Efendi için de yardımcı olunmasını arz etmişti.²⁷

Şeyh Seyyid Cemâleddin el-Hâlidî Efendi'nin kendisiyle yine aynı tarîkat halifelerinden olup yanında bulunan Hacı Muhammed Efendi'ye maaş tahsisi için saraya takdim ettiği arzuhal üzerine Seyyid Cemaleddin Hâlidî'nin gerçekten Şeyh Şâmil'in kayınpederi midir, ne zaman gelmiştir, aile ve bağluları kaç kişidir, halleri nasıldır ve idareleri için ne kadar masraf gerekir ve bunların başka bir taraftan tahsisatları var mıdır sorularının araştırılıp arzedilmesi hususu Meclis-i Vâlâ'dan istenmiş ve yapılan araştırmaya göre Seyyid Cemaleddin Efendi'nin Şeyh Şâmil'in kayınpederi, mürşid ve mürebbisi olduğu, Dağıstanlı Müslümanların ve reâyanın saygı duyduğu âlimlerin âlimi ve büyük şeyhlerden bir zat olduğu ve ailesi, hizmetçileri ve altı hane mü-

27 BOA. MVL. 408/15-2.

ridleriyle Kars'a gelip ikamet ettiği, müridleri ticaretle uğraşarak kendilerini idare etmekte iseler de Cemaleddin Efendi ve yanında bulunan Hacı Muhammed Efendi'nin sıkıntı içinde olmaları ve başkaca tahsisatları olmaması ancak Kars sakinlerinden Arif Baba'nın zevcesinin vefatıyla münhal kalan elli kuruş maaşın Cemaleddin Efendi'ye tahsisine irade çıkmışsa da kendisine on bin kuruşluk bir ev ile aylık bin kuruş maaş ve Hacı Muhammed Efendi'nin de geçiminin Cemaleddin Efendi tarafından karşılanmasının uygun olduğuna dair Kars mutasarrıfı ve meclis azalarının Sadaret'e sundukları 23 Ramazan 1279/29 Şubat 1278/14 Mart 1863 tarihli mütalaa üzerine²⁸ başlayan yazışmalar sonucunda kendisi, aile efradı ve müritleri için maaş bağlanmıştır.²⁹

Şeyh Şâmil halk arasında şer'î akâidi yerleştirdikten sonra Nakşibendî tarîkatının düzenli ve kurallara uygun olarak yürütülmesi için de çaba sarfetmiştir. O, Dağıstan'daki çeşitli yönetim gruplarını şeriat ve tarîkat yolunda birleştirmiştir.³⁰ Şeyh Şâmil tarîkat hilâfetini ise Şirvan'da bulunan Muhammedü'l-Yerâğî'den, o ise Mevlânâ Halid-i Bağdadî'nin halîfelerinden Şeyh İsmail Şirvânî'den almıştır.³¹ O, birçok halife yetiştirip Kafkaslar ve Tataristan'ın farklı bölgelerine göndermiştir.³² Şirvanî Muhammedü'l-Yerâğî ve Şeyh Şamil'le ve yirmi bin müridi ile beraber Rus Harbi'nde bulunmuştur. İsmail Şirvanî Rus harbinde hapsedilmiş, halifelerinden Ahmed Efendi'nin ona bedel kendisini hapsedirmesi üzerine 1242'de Ahışa'ya ve Ruslar orayı da işgal edince Amasya'ya gitmiştir. Orada dört ve Sivas'ta dokuz sene ikamet edip neşr-i marifet ettikten sonra tekrar Amasya'ya dönmüştür. 17 Ramazan 1264 (17 Ağustos 1848)'de vefat etmiş ve oğlu Rüşdi Paşa daha sonra kabrine bir türbe yaptırmıştır.³³

28 BOA. İ. MVL. 486/22044-1.

29 BOA. İ. MVL. 493/22297-4.

30 Kadarî, Âsâr-ı Dağıstan, s.121.

31 Vassâf, Sefîne-i Evliyâ, c. II, s.361, 363.

32 Necdet Tosun, "Nakşibendîyye", Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s.656.

33 Arslan, a.g.m, s.55.

Osmanlı Devleti hayatta iken İsmail Şirvanî'ye maaş bağlamış, vefatından sonra kalan maaşını ise evlatlarına tahsis etmiştir.³⁴

Osmanlı Devleti'nin Şeyh Şâmil'in gazavât hareketi sırasında ve daha önceleri Kuzey Kafkasya ile çok yönlü ilişkileri vardı. Bu ilişkiler gerek yerel beyler gerekse Şâmil örneğinde belirgin olduğu üzere halk üzerinde etkili olan âlimler ve şeyhler aracılığıyla da olmaktaydı. Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler bu ilişkilerin mahiyetini ortaya koymaktadır. Kuzey Kafkasya gazavâtı tekke mensuplarının ülke savunmasındaki rollerini ortaya koyması bakımından da önemli bir örnektir. Aynı zamanda Nakşibendî Hâlidî şeyhi³⁵ olan İmam Şâmil'in Osmanlı merkezî yönetimiyle ilişkilerinin olması son derece doğaldır.

II. Şâmil'in Tasavvufî Yönüyle İlgili Belgelerin Değerlendirilmesi

Osmanlı Arşivi'nde bulunan Şâmil ile ilgili en erken tarihli belgeler 1261/1845 yılına aittir. Bunlardan biri, Dağıstan, Şeki, Şirvan ve diğer Kafkas Müslümanlarının ittifakıyla Rusya üzerine sefere çıktıklarını, Maçahal ve Acara taraflarında ücret karşılığı asker toplayıp Ahıska üzerine yürüyeceklerini ve toplanacak askerlerin Cuvana yoluyla gelip Hola'da kendi askerlerine katılmalarına dair Şeyh Şâmil'in elçisi Hasan Hasbî Efendi'nin, Emin Bey ile bölgedeki idareciler ve bütün müslümanlara hitaben gönderdiği 1 Ramazan 1261/ 3 Eylül 1845 tarihli mektuptur.³⁶ Şâmil'in elçi olarak görevlendirdiği Hasan Hasbî Efendi ilim ve irfan ehlinde bir zattır. Bu zat Rusya'nın baskıları sonucu Osmanlı idarecileri tarafından usulen yakalanmıştır. Onun yargılanmasıyla ilgili belgede kendisinin ulemadan bir zat olduğu belirtilmektedir. Hasan Hasbî'nin tutuklanıp İstanbul'a sevk edilmesinin gerekçesi sınırda uygunsuzluk yapmasıdır. Ayrıca daha önceden Rusya Sefaretî'nin onun yakalanması konusunda şikâyeti ve talebi bulunmaktadır. Bunun üzerine Hasan Hasbî'nin İstanbul'a sevki ve yargılanması hususunda Meclis-i Hass-ı Vükela karar

34 BOA. İ. MVL. 131/3513.

35 Vassâf, Sefîne-i Evliyâ, c. II, s. 361, 363; İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İstanbul 1989, s.221.

36 BOA. İ. MSM. 26/728-3.

almış ve buna bağlı olarak da irade çıkmıştır. Bu irade gereğince Hasan Hasbî sekiz adamıyla birlikte tutuklanmıştır. Onun yargılanmasından memnun olan Rusya her ne kadar komisyonda bir adam bulundurmamak istemiş ise de egemenlikle bağdaşmayan bu teklif kabul edilmemiştir. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azalarından oluşan bir komisyon tarafından yapılacak muhakemede Hasan Hasbî'nin âlim bir zat olması sebebiyle ulemadan bir zâtın bulundurulması da yine padişah tarafından emredilmiştir.³⁷

Kendisinden önce başlatılan yerel gazavât hareketini bir lider olarak geliştiren ve bütün Kuzey Kafkasya'da kurduğu nâiblik teşkilatıyla Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Şeyh Şâmil Osmanlı Devleti ile ilişkiyi sıkılaştırması gerektiğinin farkındadır. Bundan dolayı Şâmil değişik kanallarla İstanbul ile irtibatını hep canlı tutmaya çalışmıştır. Çünkü Ruslara karşı mücadelesinde Osmanlı Devleti'nden başka kendilerine yardımcı olacak başka bir devlet yoktur. Bu itibarla Şeyh Şâmil'in Çerkesya Vekili (Nâibi) Muhammed Emin, 28 Zilkade 1268/ 13 Eylül 1852 tarihli Mehmed Ali Paşa'ya gönderdiği Arapça mektubunda az veya çok açıktan ve gizlice yardım edilmesini, Şeyh Şâmil'in galebe çaldığını, nusrete nail olduğunu ve Ruslardan çok sayıda kaleler aldığını, rahat yüzü görmeden yirmi senedir savaştıklarını, Osmanlı'nın sadık tebeası olduklarını, Rusya'yı ebediyen kabul etmeyeceklerini, ölümüne savaşacaklarını, Rusya'nın statülerini belirleyemeyeceğini ve güçlü ve aziz olanın Allah olduğunu bildirerek doğru bir cevap beklediklerini arz etmiştir.³⁸

Bu belgede adı geçen Muhammed Emin Efendi Şeyh Şamil'in tarikat çevresinden bir zattır. Şeyh Şâmil Çerkesya'ya nâib olarak müridlerinden ve mollalarından Muhammed Emin'i Çerkeslerin birlikte savaş isteği üzerine 1846'da yapılan şura toplantısında alınan kararlarla tayin etmiştir.³⁹ Çerkesya'nın Şeyh Şâmil ile birlikte harekete katılması üzerine Sefer Bey Çerkesya başkumandanı,

37 BOA. A. AMD. 1/60.

38 BOA. A. DVN. 79/70.

39 Mahmut Bi, Muhammed Emin Paşa, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa 2015, s.45-47.

Muhammed Emin de hem Şâmil'in buradaki nâibi hem de bölgenin başmüftüsü tayin edilmiştir.⁴⁰

Şeyh Şâmil'in Kırım Savaşı öncesinde İstanbul'da kendi adına temaslarını yürüten ve gerektiğinde yanına gelen güvenilir elçisi Mahmud Efendi ile harekât planını İstanbul'a iletmiştir. 22 Receb 1270/ 20 Nisan 1854 tarihli belgeye göre, Sabık Serasker Mehmed Ali Paşa görevde iken Şeyh Şâmil ile görüşmeye gönderilen ve İstanbul'a dönen Mahmud Efendi, Sadaret'i ziyaret edip Şeyh Şâmil'in, "*Kafkas beldeleri ve Çerakise'de bulunan emir ve hanları idaresi altına davet ettiğini, bundan sonra da padişahın emirlerine uyararak hanları davet edeceğini ve İmâmü'l-Müslimîn olan padişaha bağlı olarak bazı yol ve geçitleri kapatıp askerleriyle Anadolu Ordusu'nun gelmesini beklediklerini, Osmanlı ordusunun Gimri'ye girmedikçe emniyetlerinin ve hanların bağlılıklarının gerçekleşmeyeceğini ve ileride hanlara ve diğer Müslümanlara mazarrat geleceğini ve Osmanlı Devleti'nin tedbir ve harekâtını beklerken savaştan da geri durmayacakları*" mealindeki ifadelerini aktarmış ve Şeyh Şâmil'in maiyetinde bulunan önemli isimleri açıklamıştır.⁴¹

Bu belgede ismi geçen Mahmud Efendi'ye dikkat çekmek lazımdır ki bu zat Şeyh Şâmil'in, Osmanlı Devleti, Kafkas hanları, Hicaz emiri ve Mısır valisi ile kurduğu diplomatik muhaberatla elçilik gibi önemli bir görevi üstlenmiştir. O zamanın şartlarında bu kadar geniş bir bölgede temaslar yürütmenin oldukça üst düzey bir performans gerektirdiği açıktır. Şeyh Şâmil kendisine çok güvenmektedir ve onun onurlandırılması ve etkinliğinin artırılması için el-Hac Halil Efendi'ye yazdığı mektupta kendisine Osmanlı tarafından bir rütbe verilmesini talep etmiştir. Halil Efendi bu talebi Seraskerlik makamına bir arzuhal vererek iletmiştir.⁴²

4 Şa'bân 1270/ 2 Mayıs 1854 tarihli belgeden anlaşıldığına göre Şeyh Şâmil Efendi'nin Osmanlı Devleti nezdinde bulunan elçisi Mahmud Efendi'nin Sadrazam'ın emriyle Fransa'nın İstanbul Sefâreti'ne giderek Şeyh Şâmil için hazırlanmış olan on iki bin

40 Mustafa Özsaray, Çerkeslerin İslâmlaşması, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s.221.

41 BOA. İ. DH. 301/19040-5.

42 BOA. İ. DH. 301/19040-2.

tüfek ve yüz bin çakmak taşının gönderilme şeklini görüşmesine⁴³ bakılırsa bu zatın Osmanlı Devleti'nin izniyle diğer batılı devletlerle de temasları olduğu anlaşılmaktadır.

Bu belgeler gösteriyor ki Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni arkasına alan Şeyh Şâmil artık Kuzey Kafkasya'da ve çevre beldelerde oldukça güçlü bir dinî ve siyasî lider konumundadır. Zaten Osmanlı Devleti de onun bu nüfûzunu bildiği için Dağıstan'da en üst seviyede kendisiyle muhatap olmaktadır. Bundan dolayı Şeyh Şâmil'in Kuzey Kafkasya'da verdiği mücadelenin bütün İslâm beldelerinde heyecanla takip edildiğini bildiği anlaşılmaktadır. Özellikle dünyanın her tarafından hac ibadeti için Hicaz'a gelen Müslümanların bu heyecanından istifade etmek Şeyh Şâmil'in planları dâhilindedir. Mekke mücavirlerinden ve Dağıstan muhacirlerinden Hacı Ahmed en-Nakşibendî ve Şeyh Yasin ed-Dağıstanî efendilerin Dâhiliye Nezareti'ne sundukları 12 Cemaziyelevvel 1271/ 31 Ocak 1855 tarihli arzuhalde, Şeyh Şâmil'in, Hacı Mustafa en-Nakşibendî Efendi'yi bazı mühim evrakla birlikte Hicaz'a gönderdiği, bu zatın dönüşte İstanbul'a uğradığı belirtilerek menziline rahatça yolcu edilmesi için iltimasta bulunmaktadır.⁴⁴ 7 Receb 1271/ 26 Mart 1855 tarihli belgeye göre, Şeyh Şâmil, Hacı Mustafa Efendi'yi muhtemelen mücadelesine destek bulmak amacıyla tekrar Cidde'ye göndermiştir. Osmanlı Devleti Cidde'den İstanbul'a dönen bu zata iki bin beş yüz kuruş atıyye ihsan ederek maddi destek sağlamıştır.⁴⁵ Bunlar bir planın parçası olarak devreye sokulmuş gibidir. Hicaz'da toplanan Müslümanların bu mücadeleye desteği sağlanmaya çalışılmıştır.

Belgelerde de açıkça ifade edildiği üzere Şeyh Şâmil tarafından görevlendirilen bu kişiler tarikat mensubudurlar. Bunlar yaptıkları temaslar hakkında Şamil'i ve Osmanlı yetkililerini bilgilendirmektedirler. 1271/1855 tarihli belgeden anlaşıldığına göre Şeyh Şâmil, Tiflis tarafındaki çalışmalarıyla ilgili haberlerin

43 BOA. HR. SYS. 80/52.

44 BOA. İ.DH. 316/20401-6; BOA. İ.DH. 316/20401-4; BOA. İ.DH. 316/20401-5.

45 BOA. A. MKT. MHM. 67/66; BOA. A. AMD. 62/23.

Mekkî Muhammed el-Kureyşî Efendi'nin⁴⁶ takririnden anlaşılacağına bildirmiştir. Tiflis tarafındaki bu tür istihbarat çalışmasından dolayı kendisinden memnuniyet duyulmaktadır.⁴⁷ Ekim 1855'te Osmanlı Devleti ondan Rusya askerî kuvvetlerini meşgul etmeye gayret etmesini istemiş⁴⁸ ve Kırım ve Rumeli taraflarından yapılması düşünülen askerî takviye tedbirlerini görüşmeye başlamıştır.⁴⁹

Yine belgelerden anlaşıldığına göre Şeyh Şâmil Efendi'nin kayınpederi olan Seyyid Cemâleddin Efendi ki kendisi Dağıstan ahalisinin mürşidi ve Nakşibendî tarikatındandır. Seyyid Cemâleddin Efendi, Şeyh Şâmil'in vekili sıfatıyla Sultan Abdülmecid Han'a gönderdiği 1 Rebûlevvel 1274/20 Ekim 1857 tarihli Arapça mektubunda, Osmanlı askerlerinin gelmesini bekleyip birlikte Allah'ın dinini yüceltmek için Rusya ile savaş ve cihad hazırlıkları yapmayı ve buna dair çıkacak fermanın gereğini yapmayı beklerken barış yapılmasına karar verildiğini ve kendilerinin bu barışa dâhil edilmediğini ve unutulmuş bırakıldıklarını işittiğini ve yapılan barışta unutulmuş olmalarına hayret ettiğini ve bundan dolayı son derece üzüntü duyarak gayretlerinin kırıldığını ve buna rağmen "*Innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn*" demekten başka tesellileri kalmadığını ve başka çareleri olmadığı için savaşa devam ederek Rus saldırılarını püskürttüklerini, hallerini anlatmak üzere her ay birer mektup ve adam göndermek isteseler de Rusya'nın güzergâhlarda yerleştirdiği gözcülerin bunları tutup katlettiğini veya esir ettiğini, bu konudaki hatalarının mazur görülmesini ve hamil-i arzuhal olan oğlu Abdüllatif'in bütün ahvallerini şifahen anlattığında kendisine itimat edilmesini arzu ettiklerini belirtmiştir.⁵⁰

46 Dağıstan erken fethedilen İslâm beldelerindedir. Dolayısıyla buralarda kalan oldukça fazla sahabe nesli bulunmaktadır. Bu zatın Kureyşî nisbesinden anlaşılıyor ki ilk fatihlerin torunları Dağıstan'da her zaman ümera, ulema ve meşayih sınıfı arasında bulunmuştur. Bu konuda bkz. Özсарay, Çerkeslerin İslâmlaşması, s. 141-1148.

47 BOA. A. MKT. MHM. 63/6.

48 BOA. İ. DH. 331/21590-1.

49 BOA. İ. DH. 331/21590-2; BOA. İ. DH. 331/21590-3.

50 BOA. HR. MKT. 234/64-2. Şeyh Şâmil'in kayınpederi Şeyh Seyyid Cema-

Seyyid Cemâleddin Efendi'nin oğlu ve aynı zamanda Şeyh Şâmil'in yaveri olan Abdülatif Efendi de verdiği arzuhalde Dağıstan'dan birkaç defa mektuplarla gelip cevapsız gittiğini, bunun kendisini üzdüğünü, bu kez de cevapsız dönmesi halinde ahalinin ve Şeyh Şâmil'in kalplerinin kırılacağını, bunun olmaması için "*keyfiyetin ne vechile kesb-i sûret eyleyeceğini müşir*" Şeyh Şâmil'e bir adet iltifatname yazılması ve yol masraflarını karşılayacak bir miktar atıyye verilmesini istemiştir.⁵¹

11 Rebiülevvel 1274/ 30 Ekim 1857 tarihli Dağıstan'ın Lezgi ahalisinden ve Şeyh Şâmil'in tebeasından Hacı Hasan Efendi'nin verdiği arzuhal de oldukça dikkat çekicidir. Hacı Hasan Efendi Rusya ile yapılan muharebelerde iki üç yerinden vurulduğunu, muharebe sonrasında esir kaldığını, Kabartay'da bulunan dindar zatların bilgisiyle İstanbul'da bulunduğunu haber aldığı Çerkesistan Naibi Muhammed Emin Paşa'nın yanına gönderildiyse de kendisi İstanbul'da olmadığı için mecburen han köşelerinde bir akçesiz kaldığını açıklayarak emsali gibi maişetinin ve kalacak yerinin ihsan buyurulmasını talep etmiştir.⁵²

Seyyid Cemaleddin en-Nakşibendî'nin oğlu Abdülatif Efendi 1858 yılında Şeyh Şâmil'in yaveri olarak geldiği İstanbul'da temaslarda bulunmuştur.⁵³ Bu konudaki bir Sadaret tezkiresinde Şeyh Şâmil'in yaverlerinden olup İstanbul'a gelen Abdülatif Efendi'nin padişahın sayesinde güzelce iadesi için kendisine beş bin kuruş atıyye verilmesinin uygun olduğuna ve bu konuda çıkacak irâde-i seniyyeye göre hareket edileceğinden bahsedilmektedir.⁵⁴

Şeyh Şâmil'in hükmettiği yerler ve etrafındaki beldelerin ahalisinin onu evliya makamına koydukları ve bütün Dağıstan'ın Şâmil

leddin en-Nakşibendî'nin Sultan Abdülmecid Han'a gönderdiği mektubun arapça aslı için bkz. BOA. HR. MKT. 234/64-7. Seyyid Cemaleddin en-Nakşibendî'nin aynı konuda dönemin sadrazamına yazdığı Arapça mektup için ise bkz. BOA. HR. MKT. 234/64-6.

51 BOA. A. AMD. 82/95-1.

52 BOA. MVL. 189/63.

53 BOA. HR. MKT. 234/64-1.

54 BOA. A. AMD. 82/95-2.

ile ittifak yaptıkları ve onun kuruca orta boylu bir adam olup ev ve eşyası olmayan nerde akşam orda sabah eden bir adam olduğu istihbaratı, Avrupa gazetelerinden edinilen bir haberin tercümesinde geçmektedir.⁵⁵ Bu gazete haberi de Şâmil'in dünyanın mal ve mülküne değer vermeyerek Allah için ülkesinin işgalden kurtarılması için çalıştığını ve halkın da kendisini evliya olarak gördüğünü göstermesi bakımından ilginçtir. Her ne kadar Şâmil büyük bir mücadele verse de sonuçta Ruslara esir düşmek zorunda kalmıştır. Onun Rusların elinde esir olduğu zamanlarda Osmanlı'nın Petersburg Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan 20 Rebiülevvel 1276/ 17 Ekim 1859 tarihli raporda Şeyh Şâmil'in ilim ve irfan yönüne dair bazı tespitlerin yanı sıra esareti sırasında onun bu kimliğine yakışmayan aşağılayıcı Rus zulmüne de şahitlik edilmektedir. Osmanlı sefiri raporunda Dağıstan Sabık Hâkimi Şeyh Şâmil ve oğlu Muhammed ile iki naibinin Petersburg'a götürüldüğünü, geceleri tiyatro ve baleye götürüldüklerini, kendisini ziyaret etmesi konusunda arkadaşlarının pek çok nasihati olmasına rağmen bazı düşünceler dolayısıyla gitmediğini, böyle mukaddes bir zatı ziyaret etmenin de İslâmiyet'in bir şartı olduğunu hatırlayıp fakat evine gitmeyip büyük tiyatrodaki General Sabarof'un locasında kendisiyle görüştüğünü, sonra Prens Orlof'un yanına gidip ona Şeyh Şâmil'in zekası ve bilgisinden bahsettiğinde prensin, Dağıstan'ın ele geçirilmesinden sonra yapılmış olan bir haritayı ona gösterdiklerinde kalemi eline alıp haritayı tashih ettiğini ve yol çizgisinde yarım saat kadar mesafe yanlışlığı olduğunu gösterdiğinden bahsettiği, Şeyh Şâmil'in fasih Arapça, Türkçe, Gürcüce ve Çerkes dilleriyle konuşan mukaddes bir zat olduğunu haber vermektedir.⁵⁶

Bu raporda sefirin Şâmil için böyle mukaddes bir zatı ziyaret etmenin İslâmiyet'in bir şartı olduğunu hatırlayıp ziyaretine gitmesi dönemindeki Osmanlı devlet ricalinin onun zatına duyduğu saygıyı ortaya koymaktadır ki mukaddes zat ifadesinin ise tasavvuftaki velilik rütbesindeki zatlar için kullanıldığı malumdur. Şeyh Şâmil'in Rusların eline esir düşmesiyle birlikte Kuzey

55 BOA. TS. MA. E. 475/6-2.

56 BOA. HR. SFR. (1). 2/53-2.

Kafkasya'da uzun seneler süren savaşı lehlerine çeviren Ruslar büyük bir moral kazanmıştır. Bu savaşta toprak kazanan Rusya olmuştur ama Şeyh Şâmil'in başta Müslümanlar olmak üzere tüm insanlığa verdiği son derece önemli bir mesaj vardır ki o da din ve devlet için düşmana karşı az da olursa şereflice karşı koymak gerekir mesajıdır. Bu Şeyh Şâmil'in asaletini göstermektedir. Şeyh Şâmil gibi dinine son derece bağlı ve halkın gözünde veli olarak görülen bir insanın esarete iken geceleri tiyatro ve baleye götürülmesi ise kendisine karşı yapılan aşağılayıcı bir tutumdur. Her konuda şeriata uymayı kendine şiar edinmiş ve Allah'ın dinini yüceltmek ve vatanını korumak için ömrünü savaş meydanlarında geçirmiş olan Şeyh Şâmil'e bale izletmek manevi işkence olmuştur. Şâmil'in esaretiyle birlikte mücadelenin büyük oranda bitmesi ile Kuzey Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yönelik gerçekleşen hicret sürecinde Şeyh Şâmil'in yakın çevresi ve bazı kumandanları da gelen muhacirler arasında bulunmaktadır. Şeyh Şâmil'in İstanbul'daki temsilcilik görevini yürüten Mahmud Efendi gibi mecburen memleketine dönemeyip İstanbul'da kalanlar da olmuştur. Bu önemli şahsiyetler devlet himayesine alınmışlar ve gerek maaş tahsisıyla gerekse bir vazife tevcihiyle yeni ülkelere adapte edilmişlerdir. Mesela 12 Şaban 1272/ 18 Nisan 1856 tarihli Arapça mektubunda Muhammed Emin Paşa, din ve devlet işlerinde hizmeti çok olan ve Şeyh Şâmil'in İstanbul'daki elçiliğini yapan Mahmud Efendi'ye münasip bir maaş verilmesi talebini arz etmiştir.⁵⁷

Mahmud Efendi'nin İstanbul'da kalacağını bildirmesi üzerine kendisine ileride uygun bir memurluk verilene kadar geçici surette beş yüz kuruş maaş tahsisine dair 16 Safer 1273/ 16 Ekim 1856 tarihli Meclis-i Vâlâ kararı⁵⁸ üzerine adı geçen maaş tahsisinin uygun olduğuna dair 29 Safer 1273/ 29 Ekim 1856 tarihli irâde-i seniyye çıkmıştır.⁵⁹

57 BOA. İ. MVL. 361/15815-4.

58 BOA. İ. MVL. 361/15815-3.

59 BOA. İ. MVL. 361/15815-5. Bu konuyla ilgili ayrıca bkz. BOA. A. MKT. MVL. 82/99; BOA. İ. MVL. 361/15815-2.

Hicret eden kumandanlar arasında Abdülkadir Efendi de bulunmaktadır. 15 Şaban 1273/ 10 Nisan 1857 tarihli belgeye göre, Dağıstan'da Lezgi hanedanından ve Kureyş neslinden olup Rusların memleketini istilası üzerine hicret etmek zorunda kalan Şeyh Şâmil'in kumandanlarından Abdülkadir Efendi bir dilekçe takdim ederek emsallerine tevcih edildiği üzere kendisine de İstabl-ı Âmire Müdürlüğü payesi ve maaş tahsis edilmesini arz etmiştir. Şeyh Şâmil'in Çerkesya Nâibi Muhammed Emin Paşa başta olmak üzere, Dağıstan emirlerinden Hamdi Paşa, Şeyh Şâmil'in Elçisi Mahmud Efendi, İsmail Ahıskavî Efendi ve Dağıstan âlim ve şeyhlerinden bazıları onun isteğinin yerine getirilmesi için tavsiyename takdim etmişlerdir.⁶⁰

Şeyh Şâmil'in yüzbaşılardan Gunibli Muhammed Efendi ve refiği Yusuf Efendi muhacir olarak geldikleri İstanbul'da Ahmed Bey'in evine misafir verilmişler ve kendilerine iki ay süreyle günlük yirmişer kuruş taamiye yardımı yapılmıştır.⁶¹

Şeyh Şâmil'in umum askerî kumandanı olup muhacir olarak Kars'ta ikamet eden Murtaza Efendi'ye de yevmiye tahsisi Kars Sancağı Mutasarrıfı Fehim Paşa'ya emredilmiştir.⁶²

Yine 30 Zilkade 1277/ 9 Haziran 1861 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Dağıstan'ın Şeki kabilesinden ve Nakşibendî şeyhlerinden olup Kafkasya'daki muharebelere katılan Hacı Resul Efendi ve yakınlarının Şam'da iskânının sağlanarak kendisine münhal bir tekke verilmesi için Şam valiliği ve Muhacirin Komisyonu'na yazı yazılmıştır.⁶³

Şeyh Şâmil'in Ruslara esir düşmesinin ardından gelen muhacirlerden biri de Dağıstan'ın önemli âlim ve şeyhlerinden ve aynı zamanda kendisinin kayınpederi olan Şeyh Seyyid Cemaleddin el-Hâlidî en-Nakşibendî el-Kadîrî idi. Hicret sonrasında altmış hane müridi ve on nüfus aile efradıyla Kars'ta Şeyh Şâmil'in Nâibi Seyyid Muhammed Emin Paşa'nın yanında ikamet eden Şeyh

60 BOA. A. DVN. 122/54-1; BOA. A. DVN. 122/54-2.

61 BOA. MVL. 844/4.

62 BOA. A. MKT. MHM. 261/82.

63 BOA. A. MKT. UM. 477/1.

Cemaleddin Efendi'ye ilmiye cihetlerinden mahlûl olduğunda maaş tahsis edilmesi, kendilerine bir ev yapılması ve çiftçi olmadığından tohum ve öküz bedeli olarak ailesindeki kişi başına yüz ellişer kuruş verilmesi Kars kaymakamına emredilmiştir. Şeyh Cemaleddin Efendi Sultan Abdülaziz'e yazdığı 30 Rebiülevvel 1279/ 25 Eylül 1862 tarihli Arapça mektubunda oğlu (damadı) Şeyh Şâmil'in esir düşmesinin ardından Rusların ifsad ve tefrika maksatlı Dağıstan Kadılığı teklifine itibar etmeyip malını mülkünü bırakarak aile ve yakın çevresiyle hicret ettiğini ve ziyaretçilerinin çok olduğunu belirtip maaşının bir an önce bağlanmasını istirham etmiştir.⁶⁴

Görülmektedir ki Şâmil'in yakın dava arkadaşları, kumandanları, naibleri ve elçileri ilim ve irfan ehli zatlardandır ki bundan dolayı isimlerinden sonra genellikle efendi unvanlarına sahiptirler. Bu efendilerin birçoğu daha sonra Osmanlı topraklarına hicret etmişlerdir. Bu zatlar devletin verdiği imkânlar sayesinde ilim ve irfan faaliyetlerini yeni yurtlarında sürdürüp halkın irşadıyla meşgul olmuşlardır. Bu iki örnekte de görüldüğü üzere devlet bunlara gerekli himayeyi sağlamıştır.⁶⁵

Muharebeler sırasında Osmanlı Devleti ile ilişkileri devam eden Şeyh Şâmil'in Rusya'da esir bulunduğu sırada da yakınları aracılığıyla Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin sürdüğünü ve bir şekilde İstanbul ile haberleştiğini görüyoruz. Şeyh Şâmil esarete iken en çok neslinin ileride Hristiyanlaşması endişesini taşımıştır. Bu endişe ile düşünceli bir haldedir. Bundan dolayı esaretten kurtarılmayı ve Hicaz'a gitmeyi arzu etmektedir. Onun bu isteği ısrarla Osmanlı sarayı ve hükümetine iletilmiştir. Bu konudaki ilk teşebbüste Çerkes ve Dağıstan muhacirleri olarak ayrı ayrı iki dilekçe takdim edilmiştir. 16 Şevval 1278/ 16 Nisan 1862 tarihli bu dilekçelerde, Şeyh Şâmil'in vefatından sonra çoluk çocuğunun Rusya tarafında kalıp Hristiyanlaşacağı mülahazası ve korkusu taşıdığı, hacca gitmeyi ve Medîne'de ömrünün sonuna kadar kalıp ibadet etmek niyetinde olduğu, Allah ve Resulü aş-

64 BOA. A. MKT. MHM. 239/39; BOA. MVL. 646/69; BOA. MVL. 408/15.

65 Bu konudaki arşiv belgelerinin özetleri ve referansları için bkz. Özсарay, Çerkeslerin İslâmlaşması, s.227-235.

kına bu amacına izin verildiği halde rızaya aykırı bir harekette bulunmayacağı ve Dağıstanlılar ve Çerkesler olarak buna kefil olduğu ifade edilmekte ve Rusya'dan talep edilip getirilmesi halinde rızaya aykırı bir hareketi olursa kendisini tutup teslim edecekleri taahhüdünde bulunulmaktadır.⁶⁶

Dağıstanlı ve Çerkes muhacir temsilcilerinin bu dilekçeleri Şeyh Şâmil'in elçisi ve müridi ve bütün Dağıstan ve Çerkes muhacirlerinin vekil-i haccı olan Hayrullah Efendi tarafından yinelenmiştir. Hayrullah Efendi, bir kurban bayramında merhametini umduğu Sultan Abdülaziz'e 7 Zilhicce 1278/ 5 Haziran 1862 tarihli dilekçeyi takdim etmiştir. Bu dilekçede Hayrullah Efendi Şeyh Şâmil'in yirmi beş seneden beri Ruslarla muharebe ettiğini, sonunda onlara esir düştüğünü, birkaç defa hacca gitmek ve Kâbe yakınında bir hücrede kalıp ibadetle meşgul olmak üzere izin istediği halde buna Ruslar tarafından müsaade edilmediğini, Halbuki Cezayirli Abdülkadir Efendi'ye Fransa ile harp ettiği halde Fransızlar tarafından izin verildiğini ve Şam'da kaldığını, Şeyh Şâmil'e izin verilmemesinin devletlerarası usule aykırı olduğunu, eğer kefalet isteniyorsa Cezayirli Şeyh Abdülkadir Efendi ile bütün Dağıstan ve Çerkes muhacirlerinin ona kefil olacaklarını, Şeyh Şâmil'in düşüncesinin nefsi olmayıp çoluk çocuğunun ileride Hristiyanlaşması korkusundan kaynaklandığı için bütünüyle efkârının bozulduğunu ve İsmail'in (a.s.) Allah rızası için canını feda ettiği şu [kurban] gününde merhameten kendisi ve ailesinin Rusların elinden kurtarılmasını arz etmiştir.⁶⁷

Bu belgede adı geçen Cezayirli Abdülkadir Efendi de mutasavvıftır. İki sûfi lider daha sonraki zamanlarda Osmanlı topraklarına hicret etmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu liderler sorumlulukları gereği yürüttükleri mücadeleden sonra muhaceret dönemlerinde de birbirleriyle mektuplaşıp şeriatın emrine göre hareket etme konusundaki duyarlılıklarını devam ettirmeye ve halk arasında sulhun devamını sağlamaya çalışmışlardır.⁶⁸

66 BOA. HR. TO. 387/37; BOA. MVL. 398/41.

67 BOA. MVL. 396/49.

68 Bu iki sûfi liderin birbirlerine yazdıkları mektuplar için bkz. Ramazan Muslu, Emir Abdülkâdir el-Cezâiri, Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s.89-90.

Bir yandan Müslümanlığı yaşama konusunda son derece hassas olduğunu bildiğimiz Şeyh Şâmil çoluk çocuğuyla Haç ehlinin eline esir düşmenin hüznüyle çocuklarının ileride dinden uzaklaşabilme potansiyeli endişesi ile hicret etmeyi arzu ederken öte yandan kayınpederi de aynı endişelerle Rusların dünyalık tekliflerini elinin tersiyle itip hicreti tercih ettiğini ifade etmekte idi. Seyyid Cemaleddin Efendi ayrıca verdikleri mücadelenin zaferden yenilgiye evrilmesinin sebebini de kendi kanaatince ortaya koymakta idi. Şeyh Seyyid Cemaleddin en-Nakşibendî el-Hâlidî Efendi, Sultan Abdülaziz'e takdim edilmek üzere verdiği 20 Rebiülevvel 1279/ 15 Eylül 1862 tarihli Arapça dilekçesinde, Dağıstan'da bulunduğu müddetçe Şeriat-ı Muhammediyye'yi ve Nakşibendî tarikatını gücü nispetinde yayıp ihya ettiğini, damadı Gâzi Şâmil Efendi ile uzun seneler boyunca Rusya ile cihad ve gaza edip önceleri hakkaniyet ve adalete riayet ettiklerini, böylece Allah'ın yardımıyla muzaffer olunmakta iken sonraları ahvâllerinin değişmesi ve zulüm görülmesiyle Allah'ın gazabının üzerlerinde zuhur ettiğini, yani hataları sebebiyle yok olmaya duçar olduklarını ve damadı Şâmil'in Ruslara esir düşerek çoluk çocuğuyla Haç ehli diyarına gittiğini, kendisinin de o tarafta yalnız kalarak bütün variyet ve mülkünün telef olduğunu, Hristiyanların elinde tek başına, üzgün, muzdarip ve biçare kalarak Rahman olan Allah'ın gizli lütuflarını beklerken Rusya'nın senelik 300 Tuman yani her biri seksen kuruş kıymetinde Kafkas parası maaş tahsis etme ve Rus mahkemelerinde bütün Dağıstan'ın şer'î hâkimi ve müftüsü olma teklifiyle karşılaşınca birçok mazeret beyan ederek bunu reddettiğini, eğer hacca gitmesine izin verilirse dönüşte isteyecekleri her bir hususu yerine getireceğini ifade ettiğinde harcırah verilip Kars beldesine hürmet ve ikram edilerek gönderildiğini, daha sonra Rusların bozuk niyetlerinin bir taraftan kendisini bol para ile doyurup diğer taraftan Dağıstan halkına "işte sizin müftü ve mürsidiniz, o şer'î hâkim olup sizi ve tarikatınızı terk etti" diye dedikodu ile İslâm'a zarar verip onların şevk ve hamiyet ateşlerini söndürmekten ibaret olduğunu anladığını, Rusların ne bu bozuk sözlerine ve ne de akçelerine tamah ettiğini ve hemen Cenab-ı Hakk'a tevekkül edip böyle bir

planla işbu zalim kavimden kurtulduğuna binlerce şükrederek müridlerinden altı hane, hizmet ehli ve on kişiden oluşan ailesiyle birlikte İslâm beldesinden olan Kars'a geldiklerini, perişan halleri dolayısıyla oradan İstanbul'a gitmeğe azmettiğini, ancak bu mümkün olmayıp Kars'ta şifa bulamayacak derecede hastalandığını, daha sonra eş-Şâfi olan Allah'ın, evlatlarına merhameten kendisine şifa verdiğini, bu sebeplerden dolayı çok arzu ettiği İstanbul'a gelip padişah hazretlerinin şimdiye kadar göremediği yüzünü göstermesini Allah'tan istediğini ve yüce hilafet şehrine vardığında zorluklardan kurtulacağı ümidiyle ve padişahın uzun ömürlü olması dileğiyle gece gündüz dua ettiğini, yaşlılık halinde olması, ayrıca sabileri ve çocuklarının bulunması dolayısıyla padişahın âlemlere şamil lütfundan maaş tahsis edilmesi niyazında olduğunu, yanında bulunan parasının azlığı, ailesinin kalabalık oluşu ile ziyaretçi ve misafirlerinin çokluğu, hatta Nakşibendî halifelerinden Hacı Muhammed Efendi'nin de geçen sene ailesiyle hacca gidip bu sene kendisinin yanına döndüğünü ve ona da bir miktar maaş ihsan edildiği takdirde padişahın büyük bir mükâfata nail olacağını açık olduğunu ifade ediyordu. Bu belgeye göre Şeyh Şâmil'in kayınpederinin sûfiyâne bir tavırla hatayı kendinde arama tavrı gereğince bir özeleştiri yaptığı görülmektedir⁶⁹.

Şâmil'in esaretten kurtarılması için 1862 yılındaki bu yoğun çabalar neticesiz kalmış ve onun Rusya'daki esareti 1869 yılının sonlarına kadar devam etmiştir. Şeyh Şâmil esaretten kurtulup Hacca gitmek ve orada mücavir olarak ibadetle iştilal etme arzusuna ise 1286/1870 yılı hac mevsiminde kavuşmuştur. Şeyh Şâmil'in hac mevsiminden önce İstanbul'a gelmesi, Sultan Abdülaziz tarafından huzura kabul edilmesi, burada bir süre misafir edilmesi ve Hicaz'a gitmesine dair belgeler bize Osmanlı Devleti'nin onun son arzusunun ifası için yardımcı olduğunu göstermektedir.⁷⁰ Ancak her ne kadar kalacağı konak için İstanbul'da hazırlık yapılırsa da ona geri dönmek nasip olmamış ve

69 BOA. MVL. 408/15-2.

70 BOA. İ. DH. 599/41780; BOA. MAD. d. 10694; BOA. İ. DH. 605/42163; BOA. İ. DH. 605/42165; BOA. İ. DH. 612/42643.

hac vazifesini ifa için gittiği sırada Medîne'de iken vefat etmiştir. Onun vefatından sonra bir müddet daha Medîne'de kalan aile efradı İstanbul'a döndüklerinde bu konakta kalmaya başlamıştır. İstanbul Koska'daki konak Osmanlı'nın son zamanlarında önce Darüttalim Mektebi daha sonra da Mekteb-i İdâdî olarak da hizmet vermiştir.⁷¹

Belgelerde Şeyh Şâmil'in Medîne'deki son anlarına ve kesin vefat tarihine dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Sadece onun vefatıyla kendisine tahsis edilen maaşın mirasçılara taksimine dair eldeki belgelerden 1871 yılında son nefesini verdiği söylenilebilir.⁷² Şeyh Şâmil'e Medîne'de bir türbe yapıldığı da türbedarlık vazifesi yapan Kazanlı Şeyh Abdüsettar Efendi'nin Rusya sınırları içerisinde kalan memleketindeki aile fertlerini getirmek için yaptığı başvurular ve memleketine gittiğinde Rus memurları tarafından tutuklanmasına dair belgelerden anlaşılıyor.⁷³

Arşivde Şeyh Şâmil'in adı ile yapılan aramalarda, kayınpederi Şeyh Seyyid Cemaleddin Efendi el-Hâlidî en-Nakşibendî başta olmak üzere diğer dava arkadaşlarının savaş sırasındaki istek ve beklentilerini, bu kişilerin Kuzey Kafkasya davasına dair düşüncelerini, Osmanlı topraklarına hicretlerini ve yeni yurtlarında geçinmeleri için maaş taleplerini muhtevi yazışmalar, arzuhaller ve mektuplar da vardır.⁷⁴

Bu bildiri de Şeyh Şâmil'in ve yakın çevresinin tasavvufî mensubiyetine örnek olarak iki mektup neşredeceğim. Bunlardan ilki Şeyh Şâmil'in hayırlı işlerin elde edilmesi için Osmanlı Devleti nezdindeki samimi çabalarından dolayı kendisini takdir ettiğini ve Nakşibendî halifelerine selamlarını iletip kendilerinden

71 BOA. MF. MKT. 92/68; BOA. MF. MKT. 150/54.

72 BOA. İ. DH. 635/44153-2; BOA. İ. DH. 635/44153-1; BOA. ŞD. 2869/9-2; BOA. ŞD. 2869/9-3; BOA. ŞD. 2869/9-1; BOA. ŞD. 2869/9-6; BOA. ŞD. 2869/9-4; BOA. ŞD. 2869/9-5; BOA. ŞD. 2872/55-2; BOA. ŞD. 2872/55-4; BOA. ŞD. 2872/55-3; BOA. ŞD. 2872/55-5; BOA. ŞD. 2872/55-1.

73 BOA. HR. TH. 12/42; BOA. HR. İD. 4/35-2; BOA. HR. İD. 3/60-2.

74 Gerek Şeyh Şâmil gerekse aile efradı ve dava arkadaşları hakkında belgelere dayalı geniş bilgi için bkz. Mustafa Özsaray, Osmanlı Belgelerinde Kafkasya 2, Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2021.

Allah'ın nusreti için dua beklediğini bildirmesi talebini muhte-
vi İbrahim Bey'e hitaben yazdığı Arapça mektuptur. İkincisi ise
Şeyh Şâmil'in kayınpederi Şeyh Seyyid Cemaleddin Efendi'nin
Sultan Abdülmecid Han'a gönderdiği mektuptur.

1. Şeyh Şâmil'in, Nakşibendî Şeyhlerinden Dua Talebini Muhte- vi Şeyh Hacı İbrahim Bey'e Gönderdiği Mektup⁷⁵

*“Çeşitli beldelerdeki kullarının rızıklarını paylaştıran ve değiş-
mez ezeli ilminde olan şeyi onlar üzerinde gerçekleştiren Allah'a
hamdolsun.*

*Salât ve selam, ayrılık ve yakınlığın boğazda düğümlenen acılarını
yutan Resulullah'a (s.a.v.), ailesine ve yürek parçalayıcı uzaklık ve
ızdırıp yolunda onu takip eden arkadaşlarına olsun.*

*Sonra hayat veren teslimat incileri ve mükemmel duaların cevherle-
ri, sıdk, ilim ve tahkik ehli, en yüksek makam sahibi, iki riyaset ve iki
fazilet sahibi, Allah yolunda zahid ve Resulullah yolunda muhacir
olan en içten kardeş Şeyh Hacı İbrahim Bey'e ait olsun. (Allah ikba-
lini daim eylesin.)*

*İmdi, senin Osmanlı Devleti tarafından hayırlı işleri elde etmek için
içtenlikle ve son derece gayretle çalışman benim yanımda takdire şa-
yandır. Biz senden razıyız, Allah da senden razı olsun.*

Kara sevdâ içinde yanıp tutuşuyorduk,

Buluşmaya mâni rüzgârların uğultusu ise dinmiyordu.

Ancak kavuşmaya can atan bülbüller şarkı söylüyordu,

Görme ve erişme yeri olan vecd bahçelerinde.

Ne var ki bedenlerin buluşması gerçekleşmedi,

Bu yıllarda yüzlerimizde gülümseme de oluşmadı.

*Arzu ettiğimiz kavuşma olmasa da bunun yerine geçsin diye mek-
tuplaşma yolunu seçtik. Denildi ki:*

Her ne kadar aramızda çok uzaklık varsa da,

Kalplerdeki sevgi de pek çoktur.

Allah için şu sözü söyleyeni de tebrik etmek gerekir:

75 BOA. İ. DH. 301/19040-4.

*Hayalindeki düşünce huyundandır,
Feyizlerin arzulu istimdadındandır.*

Bu nerede kayboldu? Sonra, benim senden Allah rızası için istediğim şey müstecap vakitlerde salih duandan bizi eksik etmemen, özellikle mektuplarının sonlarında bunu yapman ve Tarikat-i Aliyye halifelerine kaddesallahü esrarehüm selamımı iletmendir. Biz onların bereketlerinden faydalandık.

Sana, düşmanlara galip gelmek, başarılı olmak, doğru yolda bulunmak ve güzel sonla ömrü tamamlamak için emsaliniz sâdâtın âdetleri olduğu gibi duanın onlara ait olduğunu bilmeni tavsiye ederim. Bize gönderdiğin kitaplar işine gelince onları getiren sana o işin nasıl olduğunu açıklar. Allah sizi başarılı eylesin, görevinizde sabit kılsın ve size sabır versin.

Ve hurma ağacınızın dalları yapraklandı,

Ve amelleriniz sizi asla aldatmayacak.

Vesselamü aleyküm.

Gurre-i Muharrem 1270/ 4 Ekim 1853

Dağıstan Eyaleti İmamı Şeyh Şâmil”

2. Şeyh Şâmil'in Vekili Şeyh Seyyid Cemaleddin Efendi'nin Sultan Abdülmecid Han'a mektubu:⁷⁶

“Padişah hazretlerinin makamına Şeyh Şâmil Efendi'nin vekili ve Dağıstan ahalisinin müşidi yüce Nakşibendî tarikatından Seyyid Cemaleddin Efendi tarafından imzalı ve mühürlü olarak gurre-i Rebûilevvel 1274/ 20 Ekim 1857 tarihli takdim olunan Arapça arzuhalin tercümesidir.

Padişah hazretlerine gizli olmadığı üzere uzun yıllardan beri Allah'ın dinini yüceltme halis niyetiyle Ruslarla savaş ve mücahede ediyorduk. Bu sırada padişahımızdan da yardım beklerken yardım edenlerin en hayırlısı olan Allah'ın yardım ve kuvvetiyle galip gelmiştik.

76 BOA. HR. MKT. 234/64-2; BOA. MVL. 408/15-2. Bu mektubun Arapça orijinali için bkz. BOA. HR. MKT. 234/64-7. Biz bu mektubu Arapça orijinali ile Osmanlıca tercümesini karşılaştırmak suretiyle anlaşılabilir bir üslupta kısmen sadeleştirdik.

Bundan önce Allah'ın gizli lütufları zuhura gelip savaş kapıları açılarak İslâm'ın nusret kazanan askerlerinin galibiyetini duydukça Cenâb-ı Hakk'a şükrettik. Biz de padişahın askerleriyle birleşip beraberce ilâ-yı kelimetullah için muharebe ve cihada hazır halde çıkacak fermanı uygulamayı beklerken barış antlaşması yapılmasına karar verildiğini ve bizim barış antlaşması içerisine dâhil edilmeyip unutulmuş olduğumuzu duyduk. Oysa hükümdar hazretlerinin iradesine bağlı iken şu barış işinde unutulmaktan dehşet ve hayrete düşmüş, son derece üzüntüye kapılmış, gayretimiz kırılmış ve hamiyetimiz sönmüş olarak "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" demekten başka bir tesellimiz kalmamıştır.

Eğer hakikaten barış antlaşması yapmaya kesinlikle karar verilmiş ise bizleri de kendi tebeanızdan ayırmayıp himayenize dâhil ederek barış ve savaş hükmünden pay sahibi buyurmanız naçizane arzumuzdu. Fakat bunca tebeanız himayeden uzak tutulup terkedildiğimizde artık Cenab-ı Hakk'a tevekkül ederek cihad etmekten başka bir çaremiz kalmadı. Bu durumda halen ve bundan sonra da daima Rusya ile ölünceye kadar savaşacağız. Hatta barış yapıldıktan sonra geçen kış mevsiminde Rusya büyük bir kuvvetle üç defa üzerimize gelmiş ve geçen yaz günlerinde de keza bütün askerleriyle beş koldan aniden üzerimize hücum etmiş ise de intikam sahibi Allah'ın yardım ve inayetiyle her defasında mağlup olup hezimete uğrayarak kaçmaya mecbur olmuştur.

Padişah hazretlerinin makamına keyfiyet ve âcizâne ahvâlimizi bildirmek için her ay bir memur veya bir arzuhal göndermek niyetinde idi isek de işbu haberleşmeyi tamamen kesmek kastıyla düşman dört tarafımıza gözcüler tayin edip güzergâhları kapatmış olduğundan gönderdiğimiz adamları yolda tutup öldürmekte veya esir etmekte olduklarından ve buna bir türlü çare bulamadığımızdan bu konuda ortaya çıkan gayri ihtiyari kusurlarımızın affedilmesini ve acizlerinin arzuhalini getiren oğlum Abdüllatif kulunuz her türlü ahvâlimizi ayrıntısıyla bildiğinden bütün hususları şifahen beyan ettiğinden padişah hazretlerinin itimadına mazhar olmasını arz ederiz.

Bu konuda ve her halde emir ve ferman şevketli ve kudretli padişahımız hazretlerindir. Gurre-i Rebiülevvel 1274/ 20 Ekim 1857

Şâmil'in Vekili ve Dağıstan Ahalisinin Mürşidi Allah Teâlâ'nın Fakir Kulu Seyyid Cemâleddin el-Hâlidî en-Nakşibendî

Mühür: Allah'ın Kulu Seyyid Cemaleddin en-Nakşibendî"

Sonuç

İmam Şâmil'in unvanı kimi kaynaklarda şeyh olarak da kullanılır. Bununla birlikte o Rus işgaline karşı verdiği yoğun mücadele sebebiyle imamlık ve şeyhliği birlikte yürütmüştür. Osmanlı Arşivi belgelerinde onun ismi çoğunlukla Şeyh Şâmil olarak geçmektedir. Osmanlı Devleti resmi yazışmalarında olduğu gibi kendisi, çocukları ve yakın arkadaşlarının mektup ve arzuhallerinde de imza yerinde adının Şeyh Şâmil olarak kaydedildiği görülmektedir. Bununla birlikte yine belgelerde Şâmil için "Serdar-ı Ekrem/Başkumandan" ve "İmam/Devlet Başkanı" unvanları da geçmektedir.

Kuşkusuz, bu belgeler Osmanlı Arşivi'nde bulunmaları dolayısıyla genel olarak Şeyh Şâmil'in Osmanlı Devleti ile ilişkilerini içermektedir. Bununla birlikte belgelerde Şeyh Şâmil'in tasavvufî kimliğini yansıtan yeni bilgiler de bulunmaktadır. Bu itibarla İmam Şâmil hakkındaki belgeler Kafkasya siyasi tarihi ile ilgili araştırmaların dışında Kafkasya tasavvuf tarihi için de önemlidir. Çünkü Osmanlı Arşivi'nde Şeyh Şâmil'in imamlık görevini yürütürken bağlı olduğu tarikat çevresinden yararlandığına, yakın arkadaşları ve aile efradının tasavvufla bağlantılı olduklarına ve özellikle kayınpederi Seyyid Cemaleddin el-Hâlidî en-Nakşibendî'nin onun mücadelesine dair verdiği bilgileri ihtiva eden belgeler mevcuttur ki bu bildiride bu belgelerden iki tanesi sadeleştirilerek sunulmuştur. Bir örnek olarak neşrettiğimiz mektubu Şâmil'in mücadelesi sırasında tasavvufî şahsiyetinin gereğini yaptığını da ortaya koymaktadır. O bu mektubunda Osmanlı'daki tarikat arkadaşlarına durumları hakkında bilgi vermekte ve onların dualarına ve manevi desteklerine ihtiyacı olduğunu açıklamaktadır.

Şâmil'in tasavvufî şahsiyeti hakkında maalesef ülkemizde bugüne kadar yapılan araştırmalarda yeterli bilgiler bulunmamak-

tadır. Onunla ilgili ancak makale düzeyinde yeni araştırmalar görülmektedir. Kaynaklarda Şâmil'in sadece Nakşibendî tarikatı Hâlidîyye koluna mensup olduğu bildirilmektedir. Bunun dışında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden çıkarılan bilgiler onun tasavvufî yönünü ortaya koyma çalışmalarına katkı sağlamıştır. Belgelerden çıkan neticeye göre o şeyhlik kimliğinden gelen tasavvufî terbiyesinin gereği olan alçakgönüllülüğü ile devlet adamlığı kimliğinden gelen dirayet ve azametini şahsında birleştirmiş, her zaman onurlu bir lider olduğunu göstermiştir.

Şâmil ile ilgili yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Özellikle resmi ve özel arşivlerde yapılacak çalışmalar ona dair yeni bilgilerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu sempozyum vesilesiyle onunla ilgili çalışmaları hızlandıracağından emin olduğum bir önerim olacaktır. O da, Şeyh Şâmil'e mülk olarak hazine tarafından satın alınan Bayezid Koska'daki Zarif Mustafa Paşa Konağı'nın müze haline getirilmesidir. İstanbul'da açılacak Şeyh Şâmil Müzesi'nin onunla ilgili tarihî ve kültürel malzemelerin derlenmesi ve bir arada sergilenmesine katkı sağlayacağı açıktır. Şeyh Şamil'e Osmanlı Devleti tarafından verilen Bayezid Koska'daki konak zaman içerisinde kültür ve eğitime hizmet etmiştir. Şu anda bu konağın akıbetinin ne olduğunu bilmiyorum. Ancak her zaman tarihteki büyük zatlara vefa göstermeyi şiar edinen milletimiz ve devletimizin Şeyh Şamil'in aziz hatırasına bir kere daha vefa örneği göstererek bu konağın Şeyh Şâmil Müzesi hâline getirilmesi için çaba göstermesi gerektiğini düşünüyorum. Böylece ona ve dava arkadaşlarına ait dağınık vaziyetteki tarihî ve kültürel malzemelerin bir araya getirilip sergilenmesi ve bunların gelecek nesillere tanıtılması imkânına kavuşulacaktır.

KAYNAKÇA

A. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA. İ. DH. 301/19040-4; BOA. İ. MSM. 26/728-6; BOA. İ. MSM. 26/728-7; BOA. A. MKT. 1/86-1; BOA. İ. MSM. 26/729-6; BOA. İ. DH. 196/11164-2; BOA. A. DVN. 39/82; BOA. C. HR. 110/5454; BOA. İ. DH. 281/17605-1; BOA. İ. DH. 304/19277-1; BOA. İ. DH.

301/19040-6; BOA. İ.DH. 316/20401-4; BOA. İ.DH. 316/20401-5, 6; BOA. İ. DH. 303/19234-3; BOA. İ. DH. 303/19234-2; BOA. MVL. 408/15-2; BOA. İ. MVL. 486/22044-1; BOA. İ. MVL. 493/22297-4; BOA. İ. MVL. 131/3513; BOA. İ. MSM. 26/728-3; BOA. A. AMD. 1/60; BOA. A. DVN. 79/70; BOA. İ. DH. 301/19040-5; BOA. İ. DH. 301/19040-2; BOA. HR. SYS. 80/52; BOA. İ.DH. 316/20401-6; BOA. İ.DH. 316/20401-4; BOA. İ.DH. 316/20401-5; BOA. A. MKT. MHM. 63/6; BOA. İ. DH. 331/21590-1; BOA. İ. DH. 331/21590-2; BOA. İ. DH. 331/21590-3; BOA. HR. MKT. 234/64-2; BOA. HR. MKT. 234/64-7; BOA. HR. MKT. 234/64-6; BOA. A. AMD. 82/95-1; BOA. HR. MKT. 234/64-1; BOA. A. AMD. 82/95-2; BOA. MVL. 189/63; BOA. TS. MA. E. 475/6-2; BOA. HR. SFR. (1). 2/53-2; BOA. İ. MVL. 361/15815-4; BOA. İ. MVL. 361/15815-3; BOA. İ. MVL. 361/15815-5; BOA. A. MKT. MVL. 82/99; BOA. İ. MVL. 361/15815-2; BOA. A. DVN. 122/54-1; BOA. A. DVN. 122/54-2; BOA. MVL. 844/4; BOA. A. MKT. MHM. 261/82; BOA. A. MKT. UM. 477/1; BOA. A. MKT. MHM. 239/39; BOA. MVL. 646/69; BOA. MVL. 408/15; BOA. HR. TO. 387/37; BOA. MVL. 398/41; BOA. MVL. 396/49; BOA. MVL. 408/15-2; BOA. İ. DH. 599/41780; BOA. MAD. d. 10694; BOA. İ. DH. 605/42163; BOA. İ. DH. 605/42165; BOA. İ. DH. 612/42643; BOA. MF. MKT. 92/68; BOA. MF. MKT. 150/54; BOA. İ. DH. 635/44153-2; BOA. İ. DH. 635/44153-1; BOA. ŞD. 2869/9-2; BOA. ŞD. 2869/9-3; BOA. ŞD. 2869/9-1; BOA. ŞD. 2869/9-6; BOA. ŞD. 2869/9-4; BOA. ŞD. 2869/9-5; BOA. ŞD. 2872/55-2; BOA. ŞD. 2872/55-4; BOA. ŞD. 2872/55-3; BOA. ŞD. 2872/55-5; BOA. ŞD. 2872/55-1; BOA. HR. TH. 12/42; BOA. HR. İD. 4/35-2; BOA. HR. İD. 3/60-2; BOA. İ. DH. 301/19040-4. BOA. HR. MKT. 234/64-2; BOA. MVL. 408/15-2; BOA. HR. MKT. 234/64-7

B. Diğer Kaynaklar

Abdülkadir Özcan vd., *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

Ahmet Turan Arslan, "Hâlid-i Bağdâdî'nin İsmâil-i Şîrvânî'ye Verdiği Hilâfetnâme", *Reyhan Dergisi*, 2010/2.

Fethi Güngör, "Kafkasya İmamı Şamil ile Naiplerinin Destansı Mücadelesi", *Şeyh Şamil ve Kafkasya, Mücadele, Sürgün, İs-*

- yan içinde 7. Bölüm, (Ed. M. Ali Bozkuş ve Hakan Yazar), Kitabevi Yayınları, İstanbul, Aralık 2017, s.153-164.
- Fikret Efe, Şeyh Şâmil'in Yüz Mektubu, Şule Yayınları, İstanbul 2002.
- Hasan el-Kadarî, *Âsâr-ı Dağistan*, Çev. Musa Ramazan, Şâmil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989.
- Mahmut Bi, Muhammed Emin Paşa, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa 2015.
- Muhammed Tahir el-Karahî, Şeyh Şâmil'in Cihad Hatıraları, haz. E. Sadeddin Doruklu, İstanbul 1997.
- Mustafa Budak, "Şeyh Şâmil", *DİA*, c. 39, s. 67-
- Mustafa Özсарay, *Çerkeslerin İslâmlaşması*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Mustafa Özсарay, *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya 2, Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2021.
- Necdet Tosun, "Nakşibendîyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.
- Ramazan Muslu, *Emir Abdülkâdir el-Cezâirî, Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- Tarık Cemal Kutlu, *Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Türk Tarihlerinde Kuzey Kafkasya'nın İlk Milli Mücahidi ve Önderi İmam Mansur*, İstanbul 1987.
- Tsvetelina Tsvetkova, "İmam Şamil ve Teokratik Devleti: Çatışmadan Birleşmeye", "İmam Şamil: Bir Devlet İdeali" panelinde tebliğ, Düzenleyen: Kafkas Vakfı, İstanbul Bağlarbaşı Kongre ve Kültür Merkezi, 03.02.2018.
- Yılmaz Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş III*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.

**İMAM ŞAMİL'İN DEVRİM VE İÇ SAVAŞ YILLARINDA
SEKÜLER VE DİNÎ KAMUOYUNUN SİYASİ
FİĞÜRLERDEKİ PROPAGANDASI VE FAALİYETLERİ
HAKKINDAKİ FİKİRLERİ
İmanutdin SULAEV¹**

Özet

Bugün bile Dağıstanlı birisinden en tanınmış tarihî şahsiyetin ismini zikretmesi istendiğinde, her on kişiden dokuzu İmam Şamil'in adını verecektir. Bir lider ve kurtarıcı olarak Kafkas halklarının istiklali uğruna Rus İmparatorluğu'nun sömürgeci politikasına karşı vermiş olduğu kurtuluş mücadelesi, devrim ve iç savaş (1917-1921) yılları sırasında cereyan eden sosyo-politik mücadelede bir örnek ve tartışma konusu olarak görüldü ve kullanıldı. Şamil'in sergilediği kahramanlık örnekleri, Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği ve Dağıstan'ın liderleri Tapa Chermoev, Said Gabiev (Sovyet Dağıstan hükümetinin gelecekteki üyesi), Basiyat Şahanov, Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti altında Dağlı Cumhuriyeti temsilcisi Alikhan Kantemirov, Azerbaycan Cumhuriyeti temsilcileri Dr. B. Agayev ve Dağlı Hükümeti altında Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümetinin tam yetkili temsilcisi Ahverdov, Dağıstan'daki Türk birliklerinin komutanı Kâzım Bey, iç savaşın önde gelen ve yetkili dinî isimleri N. Gotsinski, Akuşinski, Uzun-Hacı ve daha birçok kişi tarafından dikkate alınmıştır.

Kendi siyasi tertipleri doğrultusunda Sovyet hükümeti üyeleri de İmam Şamil'e göndermeler yapmışlardır. Dağlı liderleri A. Chermoev ve H. Bammat, Dağlı hükümeti adına Dağlı Cumhuriyeti'nin Sovyet Rusya'dan bağımsızlığını 11 Mayıs 1918'de ilan ettiklerinde, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist

¹ Prof.Dr., Dağıstan Devlet Üniversitesi.

Cumhuriyeti (RSFSC) Dışişleri Halk Komiseri G.N. Çiçerin, Tersk Halk Meclisi toplantısında İmam Şamil'in kahramanlık örneklerinden bahseden Çeçen halkı temsilcisi Şeripov'un konuşma metnine atıfta bulunarak bu eylemin gayrimeşru olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bu ve benzeri tarihî gerçekler, İmam Şamil'in davranışlarının, istiklal mücadelesi kapsamında millet için hizmet etmenin canlı bir örneği olduğuna ve öyle olmaya devam edeceğine tanıklık ediyor.

Giriş

Örf ve âdet hukukunu şeriat ile ikame etme aynı zamanda Rus İmparatorluğu'nun² sömürgeciliğine karşı mücadele başlatma fikirlerini ilk öne süren Muhammed Yaragi (1761-1838) olmasına rağmen, Dağıstanlılar için asıl takip edilmesi gereken ulusal kahraman İmam Şamil'dir. Binlerce Dağıstanlı'nın hayatını verdiği Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'ın bağımsızlık mücadelesinin lideri İmam Şamil'in mirası, başta devrim ve iç savaş yılları olmak üzere 20. yüzyılın ilk çeyreğinde de devam etti.

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve 1917 devrimleri sırasında Rus İmparatorluğu'nun hızlı çöküşü, ülkedeki tüm milletleri ve toplumsal sınıfları harekete geçirmiştir. Çokuluslu Kuzey Kafkasya da bunun dışında kalmamıştır. Kuzey Kafkasya'da ege-men bir devlet yaratmaya yönelik ilk girişim, Mart 1917'de Terek bölgesinin başkenti Vladikavkaz'da toplanan Kafkasya aydınlarının temsilcileri tarafından yapılmıştır. Bu toplantıda, bir ulus devlet kurma meselesini görüşmek üzere Kuzey Kafkasya Dağlı Halklarının Kongresi'ne karar verilmiştir. Mayıs 1917'de Vladikavkaz'da gerçekleşen kongrede, Geçici Merkez Komitesinin başkanlık ettiği Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği'nin kurulduğu ilan edilmiştir.³

2 Pashayeva SH.YU. Mukhammad al-Yaragi i kavkazskiy myuridizm. Makhachkala: In-t IAE DNTS RAN, 2003, s.21-23

3 Soyuz ob"yedinonnykh gortsev Severnogo Kavkaza i Dagestan (1917-1918), Gorskaya Respublika (1918-1920). Sbornik dokumentov i materialov. Makhachkala, 1994.s.26-27

1 Mayıs 1917'de kongrenin açılışında, Geçici Merkez Komite Başkanı Basiyat Şahanov (1889-1919), komite adına yaptığı açılış konuşmasında "50 yıl önce Çarlığın ağır baskısı Kafkasya Dağlılarının özgürlüğüne gölge düşürdü. 25 Ağustos 1859'da Gunib düştü ve unutulmaz halk kahramanımız Çeçenistan ve Dağıstan İmamı Şamil esir alınarak hayatının son yıllarını geçirmek üzere Kaluga'ya götürüldü. 5 yıl sonra, 21 Mayıs 1864'te, vatanımızın diğer ucunda, Karadeniz kıyısında son özgür Çerkes köyü Ahçıpskiy de düştü."⁴

2 Mayıs 1917'de kongre açılışında konuşan Bakü temsilcisi H. Agayev salondaki insanlara sadece "Müslüman kardeşler" olarak değil, aynı zamanda "İmam Şamil'in değerli çocukları" olarak da hitap edince kongre delegeleri "gürültü ve şiddetle alkışlamıştır."⁵

Konuşmacılardan Said Gabiyev (gelecekte SSCB'de parti üyesi olacak olan) kongrede bulunanlara şu sözlerle hitap etti: "Dağlı vatandaşlar, hepiniz, Çeçenistan ve Dağıstan'ın büyük imamı İmam Şamil'in şahsında toplanan atalarımızın hayal bile edemedikleri, tüm Dağlı kardeşlerin tarihî birliğine tanıklık ettiniz. Bu birlik artık tarihe geçmiştir."⁶ Ayrıca belirtmek gerekir ki Said Gabiyev'in raporu üzerine kongrenin din işleri komisyonu tarafından 5 Mayıs 1917'de kabul edilen kararda İmam Şamil'in fikirlerinin etkisini görmekteyiz: "Tüm mahkemelerde Müslümanların davalarında Kur'an ve şeriat kuralları geçerli olacaktır" kararı bulunmaktadır. Burada Rusya Müslümanları tarafından şeriat temelinde seçilecek olan bir Şeyh'ül-İslamlık makamının, Kuzey Kafkasya Müslümanları için ise Vladikavkaz şehrinde Kafkasya Müftüsü makamının ortaya çıkarılmasına karar veril-

4 Soyuz ob'yedionnykh gortsev Severnogo Kavkaza i Dagestan (1917-1918) i Gorskaya Respublika (1918-1920). (Dokumenty i materialy). Izdaniye vtoroye, ispravlennoye i dopolnennoye. Sostaviteli: G.I. Kakagasanov, L.G. Kaymarazov. Makhachkala: IIAE DNTS RAN, ALEF, 2013 g., s.16.

5 a.g.e., s.17.

6 a.g.e., s.20-21.

mişti.⁷ Aynı fikir din işleri komisyonu tarafından alınan kararda da tekrarlanmıştır: “Vladikavkaz’da Terek, Dağıstan, Kuban ve Suhum bölgeleri, Stavropol, Karadeniz illeri ile Zakatala ilçesi Müslümanları için bir Kafkasya Müftülüğü’nün kurulmasına karar verilmiştir.”⁸ Aynı zamanda, Necmeddin Gotsinski başkanlığında Ruhani İdaresi’nin üyeleri de seçilmiştir.⁹

2 Ağustos 1917’de Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği’nin temsilcilerinin de katıldığı Temirhan-Şura Bölge Konseyi ve Komitesi’nin ilk toplantısında konuşan, Dağlıların önde gelen temsilcilerinden Tapa Çermoyev şunları söyledi: “Bugün öyle bir mutlu gün ki, uzun yıllar boyunca İmam Şamil’in önderliğinde yürüttüğümüz bağımsızlık mücadelemiz zaferle sonuçlansaydı bu kadar mutlu olamazdık. Zira büyük imam, Dağlıları ancak Nazran’a kadar birleştirmeyi umuyordu. Artık Hazar’dan Karadeniz’e kadar bütün Dağlılar birleşmiş durumda. O zaman başarılı olsaydık özgür olmakla birlikte yalnız kalırdık, ancak şimdi tüm Rus devrimci demokrasisi bizimledir. Siz halkın temsilcileri olarak zor bir görevi üstlendiniz, tüm Dağıstan’a karşı sorumluk taşıyorsunuz.”¹⁰

Bolşevikler de muhaliflere karşı yürüttükleri siyasi mücadelede İmam Şamil’in ismini ustaca kullanmaya çalıştılar. 11 Mayıs 1918’de Çermoyev ve Bammat tarafından temsil edilen Kafkasya hükümeti Sovyet Rusyası’ndan bağımsızlığını ilan ettikten sonra 31 Mayıs 1918’de¹¹ RSFSR Dışişleri Halk Komiseri G. Çiçerin, Çeçen ve İnguşların temsilcisi Şeripov’un Terek Halk Konseyi’nin bir toplantısındaki konuşmasından alıntılar yaparak Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği’nin bağımsızlık ilanının meşru olmadığını ispatlamaya çalışmıştır: “Büyük Rus Devrimi sayesinde, atalarımızın yüzyıllar boyunca uğruna savaşmış ve sonuçta mağlup oldukları o özgürlüğü aldık. Artık kendi kaderimizi tayin etme hakkını aldığımız göre, halk

7 a.g.e., s.22.

8 a.g.e., s.23.

9 a.g.e., s.24.

10 a.g.e., s.35.

11 a.g.e., s.77.

bundan vazgeçmeyecektir. Şimdi ise Şamil'in sürekli mücadele ettiği büyük toprak sahipleri, prensler, provokatörler ve casuslar Kafkasya'nın bağımsızlığından bahsetmeye başladı. Bu halk düşmanlarının Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan edip imamı kurma yönünde girişimlerde bulduklarını görüyoruz. Ancak Şamil'in söz konusu bu prenslerin atalarının kafalarını kestiğini ve eğer şimdi hayatta olsaydı aynısını yapacağını iddia ediyorum. İnguş ve Çeçen halkını temsil eden partimizin Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığı konusundaki görüşlerini özel bir kararla duyurduğunu belirtmek isterim.”¹²

1918-1921'de Dağıstan'da bir iç savaş patlak verdi. Birbirine karşı mücadele eden taraflar, çağrılarında sıklıkla İmam Şamil'in kahramanlığından bahsediyorlardı. Örneğin 27 Ocak 1919'da Dağıstan Müslümanlarını Denikin'in ordusuna karşı harekete geçirmek isteyen Dağıstan Şeyh'ül-İslamı Ali Hacı Akuşinskişunları söylemekteydi: "... Herkes bilsin ki Yüce Allah kafirlere ve münafıklara değil, Müslümanlara yardım eder. Hiç kimse din düşmanlarından korkmasın. Nitekim, Hak uğruna savaştığımız için Cenab-ı Hak bize iki kez zafer bahşederek büyük yardımda bulunmuştur. Şüphesiz, Şamil zamanında bazı fitneciler tarafından yok edilen ihtişam ve saygımız geri gelecektir. Yüce Allah'ın bize her konuda yardım edeceğini umuyoruz.”¹³

19 Ekim 1919'da Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Savunma Konseyi'nin, Dağlılar arasındaki işçi kesimini Denikin'e karşı savaşmak üzere ayaklanmaya çağırırken: "Dağıstan Savunma Konseyi, Denikin'in ilk fırsatta Kozaklara teslim etmek istediği Dağlıların toprağını, İslam'ı, özgürlüğü ve bağımsızlığı, daha önce İmam Şamil'in önderliğindeki atalarımızın yaptığı gibi inatla ve cesaretle savunacaktır. Daha yakın bir dönemde Dağıstan dağlarından kovulan Kozakların, milli gururumuzu ve aile onurumuzu

12 a.g.e., s.81.; Narodnyy Komissariat po Inostrannym delam. Chicherin. Dokumenty vneshey politiki SSSR. T. 1. M., 1957, s.338-339.

13 Ali-khadzhi Akushinskiy – Sheykh-ul'-islam Dagestana, patriot i mirotvoret (Dokumenty i materialy). Sostaviteli: G.I. Kakagasanov, A.-G.S. Gadzhiev. Makhachkala: «Yupiter», 1998. s.153.

kırıcı hakaretleri tekrarlamalarına izin vermek yerine, tek tek ölmek daha iyidir.”¹⁴

Önce Mayıs 1917’de Kafkasya din işleri komisyonunun müftüsü ve daha sonra üç defa Dağıstan İmamı olarak seçilen büyük âlim Necmeddin Gotsinski¹⁵ Dağıstan’ın bağımsızlığının tutkulu bir destekçisi ve İmam Şamil’in davasının halefi olarak hareket etti. İmam Şamil’in İslam’a ve Dağıstan’a hizmet etmede en iyi yol göstericisi olduğunu düşünen Gotsinski “şariat ve dini temel olarak Çarlık yönetimine karşı isyan etmek istedi.”¹⁶ 20. yüzyılın başlarında, önde gelen İmam Şerafeddin Kikuninski de dahil olmak üzere Dağıstan muhacirleriyle tanıştığı Türkiye ziyaretinden sonra, halk Gotsinski’yi üç imamın davasını devam ettiren önder olarak görmeye başladı.¹⁷

1919-1920 yıllarında Denikin ordusu Dağıstan da dahil olmak üzere Kuzey Kafkasya’yı işgal ettiğinde, Ali Hacı Akuşinski ve Uzun Hacı Saltinski önderliğinde bir ayaklanma başladı. Bolşeviklerin ve Sovyet yönetiminin ateşli muhalifi olan Necmeddin Gotsinski, Denikincileri Müslümanlar için Bolşeviklerden daha az tehdit olarak gördüğü için tarafsız bir pozisyon aldı ve onlara karşı herhangi bir eylemde bulunmadı. Üstelik Denikin bundan haberdardı.¹⁸ Uzun Hacı, hayatını Rus İmparatorluğu’nun sömürge politikasına karşı mücadeleye adayan İmam Şamil’i örnek göstererek, eski silah arkadaşı olan Gotsinski’yi Denikin ordusuna karşı mücadeleye dahil etmeye çalıştı. Bu sürecin sonunda halk arasında, Uzun Hacı’nın Gotsinski’ye hitaben söylediği sözler dolaşmaya başladı: “Ben onu imam yapmak istedim,

14 a.g.e., s.162-163.

15 Grazhdanskaya voyna i voyennaya interventsia v SSSR. Entsiklopediya / pod red. S.S. Khromova. M., 1983. s.156.

16 Sulayev I.KH. Osoboditel’nyye idei Shamilya v deyaniyakh dukhovnykh vozhdrey Dagestana v gody revolyutsii i grazhdanskoy voyny // Nauka i molodozh’. Sbornik statey molodykh uchonykh i aspirantov po gumanitarnym problemam. Vypusk II. Makhachkala, 1998. s.47-48.

17 Donogo Khadzhi Murad. Nazhmuddin Gotsinskiy: Obshchestvenno-politicheskaya bor’ba v Dagestane v pervoy chetverti XX veka. Makhachkala, 2005. s.65.

18 a.g.e., s.182

o ise İvan oldu!"¹⁹ Gotsinski'yi Denikin'e karşı mücadele etmeye sadece dinî liderler çağırmamıştı. 27 Eylül 1919'da Dargin bölgesindeki Hacamalhi ve Kuppa köylerinin sakinleri de Gotsinski'yi bu mücadeleye katılmaya ikna etmeye çalıştılar. Onların çağrısında şu sözler yer alıyordu: "... Necmeddin Gotsinski'nin tavrına şaşırдық. 1918 yılında Bolşeviklere karşı büyük imam olarak savaştığında ona bu konuda yardım ettik. O ise şimdi biz Müslümanları yalnız bırakıp gavur düşmanımızın tarafını tuttu ve her konuda onlara yardım ediyor. Onlardan vazgeçeceğini ve Dağıstan nüfusunun çoğunun yaptığı gibi kendi müritlerini ve yandaşlarını savaş alanına getireceğini umuyoruz."²⁰

Moskova'daki Bolşevik yönetimi de Gotsinski'yi kendi saflarına çekebilmek için Kafkasya Müslümanları arasındaki parti çalışanlarını harekete geçirdiler. Bu bağlamda, RSFSR Dışişleri Halk Komiserliği Ortadoğu Daire Başkanı olan Nariman Narimanov'un 19 Eylül 1919 tarihinde Dağıstan'ın manevi lideri İmam Gotsinski'ye hitaben yazdığı mektupta şunlar yazıyordu: "Kuşkusuz çarlık yönetiminin takipçisi olan Denikin'in boyunduruğunun altına giriyorsunuz. Denikin'e karşı çıkacak gücünüzün olmadığını mı ileri süreceksiniz? ...Sovyet Rusya'nın 'işçi-köylü' hükümeti insanlara kendi kaderini tayin etme konusunda tam bir özgürlük veriyor, Şamil'in halefi olan siz ise onları çarlığın boyunduruğu altına yönlendiriyorsunuz... Şimdi Kur'an ve kılıcınız nerede? Bütün bunları Bolşeviklerin etkisi altına girmek için yapıyorsunuz..."²¹

İç savaş yıllarında Dağlı hükümeti ve Dağıstan Bolşevikleri tarafından davet edilen Türk ordusu Kuzey Kafkasya ve Dağıstan bölgesindeydi. 1919-1920 yıllarında Denikin ordusuna karşı verilen mücadelede Türk birlikleri önemli rol oynadı. Dağıstan'daki Türk birliklerinin komutanı Kâzım Bey, 11 Ekim 1919'da Avar bölgesinin yöneticisi Kaytmaz Alihanov ve ilçedeki

19 Takho-Godi A. Revolyutsiya i kontrrevolyutsiya v Dagestane. Makhachkala, 1927. S. 81; Donogo Khadzhi Murad. a.g.e., s.198.

20 Sulayev I.KH. Musul'manskoye dukhovenstvo Dagestana i svetskaya vlast': bor'ba i sotrudnichestvo. Makhachkala, 2004. s.102.

21 a.g.e., s.103.

tüm topluluklara yazdığı bir mektupta, onları Denikin'in ordusuna karşı savaşmak için seferber etmeye çalıştı: "Biz Türkler, kanımızı dökerek bağımsızlık kazanmanızı sağladık, ancak çok kısa bir zaman sonra birkaç hain sizi Kozaklara sattı. Kozaklar gelip topraklarınızı işgal etti. Bunu önlemek için neden onlarla savaşmadınız? Şeriat hainleri, İmam Şamil'in çocukları! Neden birkaç hainin sizi satmasına izin verdiniz...?"²²

Şamil'in adı, Dağlılar ve müttefik devletlerin temsilcileri arasındaki yazışmalarda da yaygın olarak kullanıldı. Örneğin Dağlı Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti nezdindeki temsilcisi Alihan Kantemirov, 2 Mart 1919'da *Azerbaycan* gazetesine, hükümetinin Denikin ordusuna ve Kafkasya'daki İngiliz misyonuna karşı tutumu hakkında verdiği bir röportajda tarihî bir gerçeği hatırlattı: "Dağlıların bağımsızlık meselesi eski bir meseledir. Kırım Savaşı'nın sonrasında düzenlenen 1856 Paris Kongresi'nde İngiltere Dağlılara bağımsızlık vermeyi teklif etti. Ne yazık ki, III. Napolyon ve Rusya bu teklifin uygulanmasını engelledi. O zamandan beri birçok değişiklik meydana geldi. Dağlılar siyasi olarak o kadar olgunlaştılar ki bağımsızlıkları için Şamil'in yoldaşları kadar sert bir şekilde savaşacaklardır."²³

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlı hükümeti nezdindeki diplomatik temsilcisi Ahverdov, 11 Mayıs 1919'da Dağlı Cumhuriyeti'nin yıldönümü toplantısında şunları söyledi: "Dağlı Cumhuriyeti'nin özgür vatandaşları, sizi Azerbaycan hükümeti ve kardeş ve dindaşınız olan Azerbaycan halkı adına selamlıyorum. Selam size, özgür dağların özgür evlatları, Şamil'in ve onun cesur yoldaşlarının ilkelerini yüreklerinde hala canlı tutan sizlere selam olsun. Bu özgürlük için ödediğiniz bedeli hatırlayınız. Bu dağlarda anavatanın özgürlüğü için dökülen kanın karışmadığı bir karış toprak yoktur. Burada 25 yıl boyunca İmam Şamil Dağlıların özgürlüğü için kan döktü, burada Türkler özgürlük için kan döktü, Rus devrimciler sizin özgürlüğünüz için savaştı...

22 Uzun-khadzhi Saltinskiy – politicheskiy i religioznyy deyatel' Dagestana i Chechni (Dokumenty i materialy). Sostavitel': Kakagasanov G.I. – Makhachkala: ALEF, 2017. s.58-59.

23 G. Kagasanov ve L. Kaymarazova der., a.g.e., s.154.

Özgürlüğünüzün bu ilk bayramının son olmamasını ve bununla Dağlı halkların birliğinin hayatında yeni bir dönemin başlamasını, bu yıldönümünün aynı yıldönümlerinin sonsuz zincirinin ilk halkası olmasını Allah'tan niyaz ediyorum. Her şey sizin elinizde. Maalesef bizde bu birlik yok. İmam Şamil, 25 yıl boyunca hançerler ve çakmaklı silahlarla Rusya'ya karşı savaştı ve şimdi onun soyundan gelenlerin, tüm askerî araçları ellerinde bulundurmalarına rağmen bir avuç dolandırıcıyı topraklarından çıkaramadıklarını görmek üzücü. Bütün bunlar birlik eksikliğinden kaynaklanmaktadır.”²⁴

1919 ağustosunda Kuzey Kafkasya sosyalistlerinin Batı Avrupa Sosyalist Hareketi temsilcilerine, Kuzey Kafkasya'da sosyal demokrasiyi destekleme ihtiyacı hakkında yaptıkları bir çağrıda şunlar belirtiliyordu: “Büyük Rus İmparatorluğu, yıkılan krallıkların mezarları ve halkların kemikleri üzerinde demir ve kanla yaratıldı. Kuzey Kafkasya'nın Dağlı halkları da silah zoruyla fetih edilen halklar arasındadır. Yarım yüzyıl boyunca özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını, evlerini ve topraklarını kuzeyden gelen güçlü işgalcilerden savundular. Ağustos 1859'da Kuzey Kafkasya'nın doğusunda, Dağıstan'da, Dağlıların kalesi Gunib düştü ve otuz yıldır Kafkasya'nın bağımsızlığı için kahramanca bir mücadele eden Dağlı halkların lideri Şamil de esir alındı. 1864'te ise Batı Kafkasya'da Dağlıların son müstahkem yeri olan Çerkes köyü Aççok düştü. O andan itibaren, Kafkasya 'susturulmuş' Dağlılar ise Rus Çarlarının 'sadık tebaası' olarak kabul edildi.”²⁵

1919 yılında Bakanlar Kurulu Başkanı ve Kuzey Kafkasya Emirliği Başkomutanı Prens Dışninski'nin (İnaluk Arsanukayev) tüm halkların barış içinde bir arada yaşama ihtiyacına ilişkin yaptığı bir çağrıda şunlar belirtilmişti: “Kuzey Kafkasya Müslümanları kendi kaderini tayin etme hakkını elde etmeye çalışıyorlar. Kuzey Kafkasya Müslümanlarının size ve dininize düşmanlığı yoktur. Yıllar boyunca çektiğimiz acılar bize gösterdi ki her millet ancak bağımsız olarak yaşayabilir. Rus Çarlığının boyunduruğu

24 a.g.e., s.190-191.

25 a.g.e., s.221.

Müslüman halkları zincire vurdu... Kuzey Kafkasya Müslümanları, şeriat monarşisi temelinde tam bir özyönetim kurabilmek için kendi hayatlarını tehlikeye attılar. Kuzey Kafkasyalı Müslümanlar, Emir İmam Uzun-Hacı Hayri-Han başkanlığındaki hükümetlerini kurdular ve hürriyetleri için yıllarca kan döken atalarının izinden gidecekler.”²⁶

Sonuç

Şamil’in ismi, Dağıstan’ın özerkliğinin ilan edildiği 13 Kasım 1920 Dağıstan Halklarının Olağanüstü Kongresi’nde de çok anılmıştı. Örneğin, Avar halkının temsilcisi olarak Gunib bölgesinden katılan M. Nahibaşev, konuşmasına Şamil’in Dağıstan halkının özgürlüğü için verdiği tarihî mücadeleye işaret ederek başladı: “Atalarımız 65 yıl önce Şamil önderliğinde özgürlük için savaştı, ama başaramadılar... Rusya’da Ekim Devrimi gerçekleşip işçiler ve köylüler iktidara geldiğinde, bunun bize gerçek bir özgürlük vereceğini anladık. Yanılmadık!”²⁷ Başka bir konuşmacı, devrimci hareketin aktivisti, oryantalist bilim adamı, Doğu Halkları Konseyi başkanlığının üyesi ve 1921-1923’te Milliyetler Halk Komiserliği’nin üyesi olan M. Pavloviç, heyecan dolu konuşmasında, Dağlıların bağımsızlığı için savaştan ancak Dağlıların arasındaki hainler tarafından ihanete uğrayan İmam Şamil’in kahramanlığına atıfta bulundu. “Şamil döneminde olduğu gibi şimdi de Dağıstan halkı arasındaki hainler kirli işlerini yürütüyorlar ve Dağlı yoksulların özgürlüğünü elinden almak için dışarıdan cellatlar çağırıyorlar.”²⁸

Böylece, Kuzey Kafkasya ve Dağıstan halklarının bağımsızlık fikirleri ve İmam Şamil’in Rus İmparatorluğu’nun Müslüman Kafkasya’daki sömürge politikasına karşı yürüttüğü mücadele, 1917-1921 devrim ve iç savaş yıllarında tekrar büyük rağbet görmeye başladı. Şamil’in adı ve yürüttüğü mücadelesi, birbiriyle

26 a.g.e., s.229.

27 Obrazovaniye Dagestanskoy ASSR. 1920-1921 gg. Sbornik dokumentov i materialov. Sostaviteli: M.A. Kazanbiyev, A.I. Efendiyev. – Makhachkala, 1962. s.92-93.

28 Daniyalov G.D. Stroitel'stvo sotsializma v Dagestane. 1918-1937. M., 1988. s.71.

savaşan taraflarca kamuoyunu harekete geçirmek için yoğun bir şekilde kullanıldı. Ancak laik kesimden ve din adamlarından hiçbiri, İmam Şamil'in Rusya tarafından nasıl yakalandığı ve daha sonrasında nasıl bir kader yaşadığı meselesini hiç gündeme getirmedi.

TÜRKİYE'DEKİ KAFKASYA KÖKENLİLERDE İMAM ŞAMİL ALGISI ÜZERİNE BİR DENEME¹

Abdullah TEMİZKAN²

Özet

Çarlık Rusyası'nın Kırım ve Kafkasya'ya yönelik yayılcılık faaliyetleri 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ivme kazanmıştır. Rusya'nın bu yayılcı politikaları, sonraki asırda Kafkasya bölgesinde şiddetli bir savaşın fitilini ateşlemiştir. Rusya'nın teknolojik üstünlüğü, insan ve maddi kaynaklarının büyüklüğü karşısında ağır bir yenilgi alan Kafkasya Dağlılarının, Rusya'nın ücrâ bölgelerine iskân edilmesi gibi dayatmalar karşısında bazı kabileler, buna uymaktansa Osmanlı topraklarına yani halifenin ülkesine göçmeyi tercih etmiş ya da zorunda bırakılmışlardır. İşte 1864 yılından itibaren kitleselleşen bu göçlerle Anadolu'ya iskân edilen bu muhacirlerin torunları günümüzde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde hür vatandaşlar olarak yaşamaya devam etmektedirler. Bir araştırma projesi kapsamında Türkiye'deki Kafkasya kökenlilerin tarihî ve kolektif hafızalarının kalıcı kılınmasını sağlayan hafıza mekânlarını tespit etmek için yaptığımız araştırmalarda, katılımcılara Kafkas-Rus mücadelesinin önemli figürlerinden biri olan İmam Şamil hakkında da sorular yönelttik. Biz bu bildiride, söz konusu araştırmada elde edilen veriler ışığında, Kafkasya halklarının Rus istilasına karşı direnişinin ve müridizmin sembol ismi olan

1 Bu bildiri 115K357 nolu, Türkiye'de Yaşayan Kafkasya Kökenlilerin Hafıza Mekanları Üzerine Bir Araştırma isimli Tübitak projesi kapsamında derlenen veriler ışığında kaleme alınmıştır.

2 Prof.Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü 35100 Bornova/İzmir; abdullah.temizkan@ege.edu.tr.

İmam Şamil'in, Kafkasya kökenlilerin tarih algısında nasıl bir yere sahip olduğunu anlamaya ve analiz etmeye çalışacağız.

Giriş

Türkiye'de Şeyh Şamil ismi ile maruf olan İmam Şamil, Kuzey Kafkasya'nın Rus istilası ve sömürgeciliği karşısında yürütülen direniş mücadelesinin sembol ismidir. İmam Mansur ile başlayan Rusların *müridizm* adını verdikleri, Rus istilasına karşı silahlı direniş hareketi, onun vefatından sonra yaklaşık kırk yıllık bir fetret devrinden sonra *gazavat*³ sancağının Nakşî-Halidî öğretisinin yarattığı bir enerji ve teşkilatlanma ile yeniden yükseldiği görülmüştür (Akan 2019, s.156). Bu kırk yıllık sürede Çeçenistan, Dağıstan, Büyük Kabardey, Karaçay ve Osetya gibi bölgelere nüfuz eden Rusya'nın sömürgeci uygulamalarına karşı Yukarı Yarağdıllı Muhammed, Cemaleddin Gazi Kumukî gibi müridizmin fikrî ve manevî önderliğini yapan şahısların gösterdiği yolda İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat ve İmam Şamil bu mücadeleyi müteselsilen sürdürmüşlerdir (Çatalkılıç 2019, s.21). Bu imamların içinde İmam Şamil'in hem uzun yıllar *gazavat* hareketine önderlik etmesi hem de devasa Rus askerî gücü karşısında göz kamaştırıcı başarılar kazanması ona farklı bir konum kazandırmıştır (Karakî 1999, s.279). Onun bu başarıları Rusları tamamen kovmaya yetmese de Rusya'nın Kafkasya'ya tamamen hâkim olmasını yaklaşık yarım asır geciktirmiştir.

Gazavat hareketinin Kafkasya'da başardığı en önemli şey hiç şüphesiz farklı kökenden gelen yerli etnik grupları bir sancak altında toplayarak Ruslara karşı teşkilatlandırabilmesidir. Bu başarıyı ilk kez gösteren yine bir Nakşî-müceddidî sûfi olduğu tahmin edilen İmam Mansur olmuştur. 1780'lerde İmam Mansur'un Çeçenistan merkezli olarak gerçekleştirdiği ilham verici başarıyı, kendisinden yaklaşık kırk yıl sonra yine Naşibendî ancak bu kez Halidî ekolünden gelen sufilerin tekrarladığı görülmüştür (Baddeley 1996, s.72; Temizkan 2009, s.170; Temizkan, 2010, s.78). Rusya gibi zamanının önemli bir askerî gücü karşısında elde edi-

3 Kuzey Kafkasya'daki Rus istilasına karşı Nakşibendî-Halidî sufilerin başlattığı kutsal savaşa verilen ad. A.T.

len bu başarı çok doğal olarak dünyada ilgi çekmekle kalmamış bu ilginin de etkisiyle gazavat hareketi ve İmam Şamil hakkında azımsanmayacak bir literatür oluşmuştur (Gammer 2005, s.442 vd.; Tillet 1961, s.253). Bu literatürün ekseriyetinin yabancı dilde olduğu görülmektedir. Ülkemizde İmam Şamil hakkında yapılan çalışmaların kahir ekseriyetinin roman gibi edebî türlerde kaleme alındığını söyleyebiliriz. Bu konuda yapılan akademik çalışmalar son zamanlarda gözle görünür bir artış gösterse de hâlâ popüler çalışmaların gerisindedir. Türk halkının İmam Şamil hakkında bilgi sahibi olmak istediğinde arzu ettiği bilgiyi akademik çalışmalardan daha ziyade sözkonusu edebî türlerde kaleme alınmış eserlerden edineceği öngörülebilir. Söz konusu edebî eserlerin kurgusunun sanatçının hayal gücünden beslenen ve tarihî gerçeklerle örtüşmeyen bir kurguya sahip olması nedeniyle abartılı birtakım durumlar ortaya çıkabilmektedir. Tarihî romanlarda yazar, kahramanını istediği gibi fantastik niteliklerle donatabilmektedir. Halkımızın tarihî bilgiyi romanlardan ve tv dizilerinden öğrendiği düşünülduğünde onların zihnindeki tarihî şahsiyetlerin gerçeğiyle örtüşmeyen subjektif ve destâni birtakım nitelikler taşıması da anlaşılabilir (Demiryürek 2017, s.85). Akademik tarih yazımıyla popüler tarih yazımı arasındaki sınır burada bir bıçak sırtı şeklini almaktadır.

Edebiyat Sanatçıları İmam Şamil'e insanüstü vasıflar yükleyerek mübalağalı bir lider figürü yaratmış olsalar da Şamil'e eleştirel nazarla bakan yazar ve kanaat önderlerinin olması önemlidir. Bu eleştirilerin tamamı akademik eleştiri olmasa da belli çevrelerin bakış açılarını etkileme potansiyeli taşıması bakımından dikkate değerdir. Kafkas Derneği başkanlığı yapmış olup Türkiye'deki Çerkeslerin önde gelenlerinden olan İzzet Aydemir, İmam Şamil'in dünyaya saldırdığı namı hak etmiş olduğunu belirtmekle birlikte onun siyaseten başarısız olması nedeniyle bir gerilla liderinden öte bir başarısının olmadığını düşünmektedir. Şamil'in çağın ruhunu anlayamadığı için askerî modernizasyonun önemini kavrayamadığını ya da geç kavradığını ileri sürmektedir. Ayrıca İmam Şamil'in yürüttüğü mücadeleye dışarıdan destek sağlayamamış olmasını büyük bir eksiklik ve siyasî yetersizlik

olarak görmektedir. Aydemir'e göre, Şamil dış destek sağlayamadığı için mücadeleyi daha fazla dine dayandırarak bağınaz bir görünüm kazanmasına yol açmıştır. Tüm bu eksiklik ve yetersizlikler en nihayetinde gazavat hareketinin başarısız olmasıyla sonuçlanmıştır (Aydemir 1988, s.39). Silahlı direnişle birlikte diplomasiye yeterince şans tanımamış olmasının sonuçlarının yıkıcı olduğu tespiti çok da haksız bir eleştiri olarak görülemez.

Aydemir gibi kanaat önderlerinin belirli bir kitleyi etkileyebilme potansiyeli olduğu öngörülebilir. Araştırmamızda bu hususu göz önünde bulundurarak katılımcılara Kafkasya tarihi ile ilgili sahip oldukları bilgileri okumak suretiyle mi; internet ya da sosyal medyadan mı; yoksa büyüklerinden mi dinleyerek edindiklerine yönelik sorular sorduk. Aldığımız cevapları tasnif ettiğimizde dinleyerek öğrenenlerin çoğunlukta olduğunu ondan sonra internet ve sosyal medyadan öğrenenlerin en sonda ise kitaplardan okuyarak öğrenenlerin geldiğini gördük. Türkiye'nin kitap okuma ortalamasına bakıldığında bu durumun çok da şaşırtıcı olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Günümüz şartlarına göre aslında sosyal medya ve internetin birinci sırada olmasını beklerken sıralamanın bu şekilde çıkması düşündürücüdür. Bu durumun izahını ancak örneklemimizi oluşturan katılımcıların yaş ortalamasının yüksek olmasıyla yapabiliriz.

Saha araştırmasında elde ettiğimiz verileri analiz ettiğimizde, Kafkasya kökenlilerin zihnindeki Şamil figürünün mahiyetinin nasıl olduğunu, tarih algılarının Şamil'i nasıl kodladığını ve sonuçta Kafkasya tarihi ile bir sembol olarak İmam Şamil'in bağlantısını nasıl kurguladıklarını anlamaya ve yorumlamaya çalışacağız.

Görüşme yaptığımız kaynak kişilerin İmam Şamil'in menşei ve nereli olduğuna ilişkin sahip oldukları bilgilerin son derece muğlak olduğu görülmüştür. Bazı katılımcılar onun Çeçen olduğunu düşünürken (Sucan, K.K.3) bir katılımcımız onun Lezgi olduğunu belirtmiştir (Cecem, K.K. 24). Başka bir katılımcı ise onun bir Avar Türkü olduğunu ileri sürmüştür (Eker, K.K. 8).

Kafkasya kökenli de olsa coğrafi olarak Kafkasya'dan hem mesafe olarak hem de zamansal olarak uzak oluş orada meskûn etnik grupların kökenleri ve dilleri hakkında gerçekle örtüşmeyen bazı bilgilerin yaygınlaşmasına yol açtığı görülmektedir.

İmam Şamil'in Kafkas-Rus mücadelesi içindeki konumuna dair sahip oldukları bilgilerin de oldukça muğlak olduğu tespit edilmiştir. Bazı katılımcılar onun bir kahraman olduğunu ifade ederken sayısı az olmayan diğer bir bakış açısı ise onu, kendi atalarının Kafkasya'dan Anadolu'ya sürgün edilişlerinin baş müsebbibi olarak görmektedir. Şamil'i Çerkeslerin bitimine yol açan kişi olarak tanımlayanlar dahi söz konusudur (Demir, K.K. 11). Tarih bilimi formasyonu olmayan insanlardan bu tür değerlendirmelerin gelmesi doğaldır. Tarihçiler tarihî olayları yorumlarken günümüz değer yargılarına göre değil olayın gerçekleştiği dönemin şartlarını ve düşünce dünyasını göz önünde bulundurarak değerlendirme yapmak durumundadırlar.

Sivas'ta yaptığımız mülakatlarda genç katılımcıların tamamının Şamil'in *liderliği* konusunda hemfikir oldukları görülmüştür. Onun Rus istilasına karşı yürütülen *gazavatın* lideri olduğu konusunda kimsenin bir şüphesinin olmadığı görülmektedir. Ancak Rus istilasına karşı sadece *gazavata* katılan *müritlerin*⁴ değil onun dışında bazı Çerkes kabilelerinin de kendi mücadelelerini yürüttüklerini göz önünde bulundurarak bütün Kafkasya'yı temsil etmediği fikrinin yüksek sesle dile getirilmese de satır aralarında yerini bulduğunu düşünüyoruz. İmam Şamil denildiğinde Kafkasya kökenlilerin neredeyse tamamının aklına Kafkas-Rus savaşları ve *gazavatın* geldiğini söyleyebiliriz (Boyras, K.K. 5; Ersoy, K.K. 19; Boyras, K.K. 15). Sivas'ta Kafkasya kökenlilerin büyük ölçüde köyleri boşaltarak kent merkezine yerleştikleri için şehirdeki kamuoyuna hâkim olan tarihe ve tarihî şahsiyetlere hamâsî bakış açısından etkilendiklerini düşünüyoruz.

İmam Şamil'i bir kahraman olarak tanımlayan katılımcılar olduğu gibi onu kültürü korumak adına bir lider olarak ele

4 Mürit, İslam tasavvufunda mürşid-i kâmil'e kendisini olgunlaştırması ve doğru yola erdirmesi için nefsinin teslim eden sufi adayına verilen isimdir. A.T.

almanın öneminden bahsedenler de olmuştur (Ersoy, K.K. 19). Şamil üzerinden bir takım kültürel değerlerin kodlanabileceği şeklindeki yaklaşımlar pragmatik bulunabilir. Ancak kültürünü kaybetme korkusu yaşayan bir topluluk için bu tür yaklaşımları biz normal karşılıyoruz. İmam Şamil'in kültürel ahlakını bilmek gerektiğini düşünen katılımcının daha çok din alanından beslenen bir ahlak kültürünü kastettiği düşünülebilir (Boyraz, K.K. 15). Sivas'ta yaşayan orta kuşaktan Kafkasya kökenliler de Şamil'in liderliği konusunda gençlerden çok farklı düşünmektedir (Boyraz, K.K. 31; Boyraz, K.K. 32; Ersoy, K.K. 6; Şahin, K.K. 13). Orta kuşağın geleneksel aile sisteminin günümüze göre daha sağlam olduğu dönemlerinde aile büyüklerinden dinledikleri masal, hikâye ve masalların bir kahramanı olmanın ötesinde İmam Şamil'in bütün Kafkasya'yı temsil eden milli bir figür olarak algıladığı düşünülebilir. Bu durum Sivas için rahatlıkla söylenebilse de aynı şeyi Kayseri ve Düzce için söylemek mümkün değildir.

Bu fikri paylaşmayanlara sorularımızı yönelttiğimizde katılımcılarımızın önemli bir kısmı soruyu cevaplamaya geçmeden önce İmam Şamil'in Çerkes olmadığını vurgulama gereği duymuşlardır. Katılımcılarımızdan biri "Şeyh Şamil Dağıstanlılar için önemlidir. Bizim Kabardeyler için o kadar önemli değildir. Yiğitlik gösterdi binlerce insanı da mahvetti. Yumuşak bir siyaset kullanıp onları kurtarabilirdi. Dine hizmeti kadar insanlara da zararı da oldu. Siyaset yürütemedi. Liderlik yaptı ama siyaset yapamadı." şeklinde eleştirel bir bakış açısıyla düşüncelerini ifade etmiştir (Bostancı, K.K.1). Başka bir katılımcımız ise bu yaklaşımın aksi bir bakış açısıyla "... Herkes onun Çerkes olmadığını söylüyor ama Çerkeslik ırkçılık değildir. Halk Şamil'e sahip çıkmalıdır. Şamil tüm Kafkas halklarını temsil etmiştir", diyerek kendi hassasiyetini ifade etme gereği duymuştur. (Boyraz, K.K. 31). Bir diğer katılımcımız ise, İmam Şamil mücadeleye etmeyip daha diplomatik bir yol seçseydi bugün kendi ana vatanımızda yaşıyor olurduk şeklinde yorum yapanlara katılmadığını belirtme gereği duymuştur (Şahin, K.K. 13). Yaşlı kuşak Çerkeslerin, İmam Şamil hakkında yeterince bilgi sahibi

olmadıklarını düşünmekteyiz. Onların Şamil'i bir lider olarak görmekle birlikte onun hakkında konuşmaya istekli olmamalarını buna bağlıyoruz. (Ünal, K.K.21; Öztürk, K.K.18; Dönmez, K.K.30). Yaşlı kuşaktan bir katılımcımız, Şamil'in topluma yön verici bir kahraman olmakla birlikte Çerkes olmadığı için ona diğerleri gibi bakmadığını ifade etmiştir (Dönmez, 30). İmam Şamil hakkındaki bu farklı değerlendirmelerin katılımcıların dernek müdavimi olup olmaması, benimsemiş olduğu politik veya ideolojik çevre gibi faktörlerin tesiriyle yapıldığını da unutmamak gerekir. Bütün bu farklılıkların içinde dahi bir ortak nokta yakalayabilen sembol ya da figürler söz konusu topluluklar için bir hafıza mekânına dönüşebilmektedir.

Şamil'in fonksiyonuna yönelik eleştirel bakış açısının büyükşehirlerde daha hâkim olduğu görülmektedir. Bunun için başlıca sebep olarak Şamil'in kökeni gösterilse de özellikle daha seküler dünya görüşüne sahip katılımcıların *Müridizmi* din adına yapılmış bir savaş olarak görüyor olmalarının da etkili olduğunu düşünüyoruz. İstanbul'da yaşayan bir katılımcımız bu yöndeki düşüncelerini şu şekilde açıklıyor; "*Müridizm* biat kültürüyle gelişti Kafkasya' da. Hep peygamber gibi kutsadık Şeyh Şamil'i. Başka bir şey yok. Peki İmam Şamil Terek'i geçmek istediği zaman İmam Şamil'in Kafkasya'ya zararı olacağı nedeniyle karşı koyan Kabardeyler ile İmam Şamil savaşını niye analiz etmedik biz? Edemedik. İmam Şamil'in getirdiği *müridizmin* Kafkasya'yı kurtarmayacağına kanaat getirdi Kabardeyler. Ve bunun için batıya geçmek üzere Kabardey topraklarından geçmesine izin vermediler. Bir aya yakın savaş yaptılar" (Tuna, K.K.25). Görüldüğü üzere, metropollerde yaşayan katılımcıların eleştirel düşünceye daha açık oldukları, tarihi ve tarihî şahsiyetleri sorguladıkları görülmektedir. Kafkasya kökenliler için tarihî bir şahsiyetten öte "birleştirici bir sembol olarak" Şamil'in etkisinin sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu kitlenin İmam Şamil ile ilgili daha bilgili ve kitabî bilgiye sahip oldukları düşünülmektedir.

Yaptığımız alan çalışmalarında Düzce, Sakarya bölgesinde yaşayan Kafkasya kökenlilerden İmam Şamil'i tanıyanların daha

farklı yaklaşımlar sergilediği görülmüştür. Burada katılımcıların ifadelerinden İmam Şamil'e karşı daha az eleştirel bir yaklaşımın olduğu ve hâlâ toplumu etkileyen bir figür olarak varlığını hissettirdiği tespit edilmiştir (Ağırbay, K.K.36; Aktaş, K.K. 20; Turan, K.K. 2). Bu bölgede Ethem Bey'in olumsuz bir figür olarak temayüz etmesinin Şamil'e daha geniş bir yer açmış olabileceği de değerlendirilmiştir.

Yaptığınız alan araştırmaları neticesinde İmam Şamil'in Abhazlar arasında daha az etkili olmasının anlaşılır bir takım tarihî kültürel sebepleri olduğunu düşünüyoruz. Abhazya'nın Şamil'in doğrudan etki alanı olan Dağıstan ve Çeçenya'ya uzak bir köşede olması nedeniyle *müridizm* propagandalarından etkilanmemiş olması önemli bir faktördür. İnguşların pagan inancına sahipken Şamil'in daveti ve kısmen baskısı ile Müslüman oldukları göz önünde bulundurulduğunda, bugün bile önemli bir kısmı Hristiyan inancına sahip olan Abhazlar için böyle bir durum söz konusu bile olmamıştır. Türkiye'de yaşayan Abhazlar Müslümandır ancak onlar Şamil'in tesiri ile değil çok daha önce başlayan uzun bir sürecin sonunda İslâm dinini tercih etmişlerdir (Abhazya Tarihi, 2014, s.132). Ancak Türkiye'de yaşayan bütün Kuzey Kafkasya halkları gibi Abhazlar da Şamil'in öneminin farkındadır ve Şamil'siz bir Kuzey Kafkasya tarihinin eksik olacağı düşüncesindedirler. Onun başarılı bir lider olduğu orta kuşak Abazalar tarafından teslim edilmektedir (Canbay, K.K.7). Abhazların yaşlı kuşağının da İmam Şamil'i başarılı bir lider olarak gördükleri söylenebilir. Sivas'ta yaşayan Abhaz aksallarının İmam Şamil'in Kafkasyalıları birbirine bağlamaya çalışsan, Ruslara karşı duran dindar ve âlim bir kahraman olduğunu düşünmektedirler (Baygüneş, K.K.16; Altıntaş, K.K.26). Kaynak kişilerden Hikmet Esas, Şamil'in Çerkes olmamasının onun lider bir kişilik olduğunu söylemeye engel teşkil etmediğini düşünmektedir (Esas, K.K.12).

İmam Şamil, Ruslara karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesinin 1840'te başlayan ikinci dönemini Çeçenistan'dan gelen davet üzerine orada yürütmüştür (Kutlu 2005, s.229). Bu Ruslara karşı

zaten isyan sancağını kaldırmış Çeçenler ile Dağıstanlıların işbirliği yaptığı anlamına gelmektedir. Oset bir tarihçi olan Mark Biliev'e göre, Avar asıllı birinin, Çeçenlerin bağılıklarını alarak Rusya gibi insan kaynağı ve maddi gücü yüksek devasa bir İmparatorluğa karşı özgürlük mücadelesini devam ettirebilmiş olması önemli bir başarıdır (Bliev, 2004 s.460). Büyük fedakârlıklar gerektiren bu savaş yıllarının hatıraları aslında bütün Kafkasyalıların kolektif hafızasında canlılığını muhafaza etmektedir. Şamil isminin Kafkasya'da ve Türkiye'de etnik farklılıklar bakmaksızın bu denli yaygın olması da bunu göstermektedir. Türkiye'deki Çeçenler arasında Şamil, diğer Kafkasya kökenlilere göre daha güçlü bir semboldür. Görüştüğümüz Çeçen asıllı kaynak kişilerden orta yaş kuşağındakiler tarafından kendi doğal liderleri olarak kabul edilmekle birlikte teslim olmasından dolayı eleştiri getirenler de bulunmaktadır (Tunaboylu, K.K.38; Canpolat, K.K.37). Yaşlı nesil Çeçenler ise onu "hürriyet aşığı bir kahraman" olarak tanımlamaktadır. Onun hakkında okuyarak bilgi edinmekten ziyade şifahî aktarılan hikâyeler üzerinden bilgi edindikleri izlenimi edindiğimizi belirtmemiz gerekmektedir (Ünal, K.K.35; Öztürk, K.K.33). Halk anlatılarındaki Şamil figürünün bir takım destani özellikler taşıması bilinen bir durumdur. Bazı katılımcıların bu tür bilgileri mantık süzgecinden geçirerek eleştirel bir yaklaşım sergiledikleri görülmüş olmakla birlikte bunu yapmayanların genellikle yaşlı katılımcılar olduğunu gözlemlediğimizi söyleyebiliriz.

Dağıstan'ın yerli ve en kalabalık halklarından biri olan Avarlar, erken dönemlerde Müslümanlığı kabul ederek kurdukları Avar Hanlığı vasıtasıyla Dağıstan ve civarında güçlerini hissettirmiş savaşçı bir halktır. Avarların Türk asıllı bir halk olduğunu iddia edenler olsa da (Erel 1961, s.32) Türk asıllı Avarlarla isim benzerliğinden öte etnik anlamda bir alakaları yoktur. Konuştukları dil Kafkas dilleri grubundandır. Kendisi de Avar asıllı olan İmam Şamil'in Ruslara esir düşmesinden sonra hacca gitmek üzere Osmanlı ülkesine hicret etmesi üzerine onun idaresinde görev alanlar, akrabalık bağı bulunanlar ve onu sevenlerden bir kısmı Şamil'in peşi sıra Osmanlı ülkesine göç etmişlerdir. Türki-

ye'de yaşayan Avarlar onu kendi doğal liderleri olarak görmeyen yanında bazıları için o bir masal kahramanıdır (Erdin, K.K.28). İhtimaldir ki çocukluklarında onu anlatan hikâye ve destanları, onun adına bestelenen şarkıları dinleyerek büyümüşlerdir. Genç neslin Şamil'i tanımasını önemseyen Avarlar, onu hem "dedemiz" hem de "İmam Şamil bizim ölmez önderimizdir" şeklinde tanımlamaktadırlar. Onun naiplerinden birinin mezarının kendi köylerinde olduğunu, Şamil'e yakınlıklarını göstermek için övünerek anlatmaktadırlar (Efe, K.K.29; Uzundağ, K.K.34). Şamil'e karşı hala büyük bir saygı besleyen Yaşlı kuşak Avarlar, onu Kafkas-Rus savaşlarının lideri olarak tanımlamaktadır (Karahana K.K.4). Dağıstanlı katılımcılarımızın Şamil hakkında sahip oldukları bilgileri çeşitli kitaplardan, romanlardan ve dinledikleri halk anlatılarından edindikleri anlaşılmaktadır. Dağıstanlı Kafkasya kökenliler arasında Şamil'in bir siyasi lider olmanın yanında dinî bir lider olarak da görüldüğünü söyleyebiliriz. Bu statü zaman içinde onun hakkında menkıbeler anlatılan bir evliya gibi muamele görmesini sağlamış olabilir. Bugün Şamil adı Kafkasya kökenliler arasında en fazla rastlanan isimlerden biridir. Bu durum da Şamil'in hatırasının Kafkasya kökenlilerin zihninde mümtaz bir yere sahip olduğunun en önemli göstergelerinden biridir.

Oset bölgesi, Gürcistan yolu üzerinde olması nedeniyle stratejik önemine binaen Rus Çarlığı tarafından erkenden ele geçirilmiştir. Bu nedenle burası Şamil'in etkisinin fazla nüfuz edemediği yerlerden biridir. Rusların, "Terekale" adıyla kurduğu askerî şehir daha sonra "Vladikavkaz" ismiyle Osetya'nın başkenti olmuştur. Osetlerin bir kısmı Müslüman olmuş bir kısmı ise günümüzde hala Hristiyan dinine inanmaktadır. Osmanlı ülkesine göç edenler ekseriyetle İslam'ı benimsemiş olanlardır. Osetlere İmam Şamil'i sorduğumuzda milli duygular oluşturmak adına genç neslin tanınması gereken bir sembol olarak görülmeyle birlikte ciddi eleştirilerin yöneltildiğini de gördük. En açık eleştiriyi Ersin Polat isimli katılımcımız getirmiştir: "Şeyh Şamil, Osetler için bir semboldür. Sivas, Kafkaslar için ortak bir potadır. Bu potada Şamil kullanılarak ortak bir Kafkas bilinci

oluşturuluyor. Halbuki Osetlerde şair Koşta daha önemli bir liderdir. Yine Musa Kunduk Paşa önemli biridir. Resimleri ve kitapları evde mevcuttur. Önceden Çeçenler gibi biz de Şamil'i Kafkas kartalı olarak görüyorduk. Türklerle bir araya gelince, bize Şamil'in torunu derlerdi. Şimdi bakınca, Şamil'in rolünün hayırlı sonuca varmayan bir durum olduğunu, bir milyon insanın göçüne sebep olduğunu görüyorum. Şamil'i lider görmek Kafkaslar için çok kolay bir yoldur. Öte yandan Şamil'in milliyet duygularına katkısını faydalı buluyorum..." yorumunu yapmıştır (Polat, K.K.10). Burada Şamil hakkında okuyarak bilgi sahibi eğitim seviyesi yüksek bir kaynak kişinin eleştirel tutumuna rağmen altını çizdiği bir şey var ki, o da bir sembol olarak onun milliyet duygusuna katkı sağlıyor olmasıdır. Yaşlı kuşaktan Necmettin Tuna, Şamil'i anlatırken biraz da kendi önceliklerine göre düşünerek, Şamil'de vatan, millet duygusundan önce dinî duygular olduğunu ifade etmiştir (Tuna, K.K.23). Onunla ilgili olumlu yaklaşımlar bir yana eleştirel yaklaşımlar üzerinden düşündüğümüzde bile İmam Şamil adının ve onun adıyla ilişkilendirilen tarihî olayların Kafkasya kökenlilerin kolektif belleğinde boşluğu doldurulamaz bir yere sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Diğer Kafkasya kökenli etnik gruplara göre sayıları az da olsa Dağıstan'ın önemli ve kalabalık halklarından biri olan Kumuklar da Kafkas-Rus savaşları esnasında Şamil'in liderliğini yaptığı *müridizm* hareketine ve ilan ettiği *gazavata* destek olmuşlardır. Türk dilli bir halk olan Kumukları, kendilerini Lak olarak adlandıran ve İber-Kafkas dilleri grubundan bir dil konuşan Gazi Kumuklarla karıştırmamak gerekir. Kumukların eski günlerin hatırasını bir şekilde zihinlerinde yaşatmış olduklarını gözlemlemiş bulunuyoruz. Genç nesilde dahi bu bilinç tespit edilebilmektedir. Genç kuşak kaynak kişilerden Kumuk asıllı Selim Çetinkaya, Şamil'in İslamî yanı ağır basan bir direnişçi olduğunu ve bu direnişin kendisini mutlu ettiğini ifade etmektedir (Çetinkaya, K.K.27). Yaşlı kuşak Kumuklar, Şeyh Şamil ile gurur duyduklarını onun "Kafkasya'da Türklüğü ve İslâm'ı yaşatan büyük bir kahraman" olduğunu onun gençlere rol model olabileceğini düşünmektedirler (Erdin, K.K.28; Hankişi, K.K.22).

Karaçay-Malkar Türkleri her ne kadar Rus istilasına karşı *gazavat* ilan edilmeden hemen önce, 1829 yılında, teslim bayrağını çekmiş olsalar da Şamil'in Kafkasya direniş hareketinin yarattığı sarsıcı etkinin dışında kaldıkları söylenemez. Karaçay-Malkarlılar kitlesel anlamda çok geç Müslüman olmuş Kafkasyalı topluluklardan olmakla birlikte samimi Müslümanlar olarak Şamil'in liderliğini yaptığı mücadeleye saygı duymaktadırlar. Onun büyük bir lider olduğunun farkında olmanın ötesinde onun millî bir sembol olduğunu düşünmektedirler (Özbay, K.K.17). İmam Şamil'in Kafkasya'daki farklı etnik toplulukları bir araya toplayabilmiş olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nden beklediği yardımı görmediğini düşünmektedirler (Temizkan, K.K.9). Sivas'ta yaşayan Karaçaylıların buradaki Dağıstanlılarla ilişkilerinin sıkı olduğu ve göç sonrası dayanışma halinin yakın zamanlara kadar devam ettiği söylenebilir. Bu yakın ilişkiler toplumların birbirlerini daha fazla etkilemelerini sağlamış olabilir. Ayrıca Türk toplumunun Şamil algısından memnun oldukları ve bu görüşe kendilerinin de katıldığını düşünmekteyiz. Konuştuğumuz Karaçaylı ailelerin muhafazakâr yapısı göz önünde bulundurulduğunda Şamil'e bakış açılarının bu durumla uyumlu olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

İmam Şamil'in liderliği basit bir siyasî liderlik olmanın ötesinde bir duruma işaret eder. Onun liderliğini yaptığı *gazavat* düşüncesi sadece Ruslarla mücadeleyi örgütlememiş, aynı zamanda Dağıstan ve Çeçenistan toplumunun *adatını*, alışkanlıklarını en öz ifadesiyle hayat tarzını değiştirmiştir. Bununla da kalmamış geleneksel sınıflı toplum yapısını ve kan bağı dayanışmasına yaslanan geleneksel hukuk anlayışını ortadan kaldırarak temel haklarda birbirine eşit olduğu varsayılan rasyonel bir toplum ve hukuk düzeni getirmeyi amaçlamıştır. Bunu İslam hukuk geleneğinden beslenerek yaptığını söylemeye gerek bile yoktur. İmam Şamil 1832'de devraldığı imamlık görevini 1859'da Ruslara teslim olana kadar aralıksız sürdürmüş, *müridizm* disiplini etrafında birbirine kenetlediği farklı etnik gruplardan gelen Müslüman

Kafkasyalıları ortak düşmana karşı birleştirmeyi başarmıştır. Araştırmamızın sonunda İmam Şamil'in liderliğini onu eleştirenlerin dahi kabul ettiği görülmektedir. Kafkasya kökenliler arasında Şamil isminin yaygınlığı da bunu göstermektedir. Şamil'e duyulan sevgi ve saygı bir tarafa onun bir sembol olarak Kafkasya kökenlilerin zihninde uyandırdıkları daha önemlidir. İşte, Kafkasya kökenlilerin Şamil'in liderliği ile vurguladıkları, bu tarihî vetire ile ilgilidir. Ancak 1864 yılından günümüze doğru ele alındığında, özellikle yeni sembolik isimler üretildikçe değerini kaybettiği de açıktır. Bu şekli ile İmam Şamil gerek anavatanla bağ kurması gerek tarihî bir dönemi sembolize etmesi nedeniyle dikkate alınması gereken önemli bir hafıza mekânıdır.

KAYNAKÇA

- Akan, Mertcan. 2019. Bilinmeyenden Öteki'ye, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Aydemir, İzzet. 1988. Göç: Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi, Ankara: Gelişim Matbaası.
- Baddeley, J.F. 1996. Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil. Çev. Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan Yayınevi.
- Bliev, Mark. 2004. Rossia i Gortsı Bol'şovo Kavkaza na Puti K Tsivilizatsii. Moskva: Mısl'.
- Çatalkılıç, Didem. 2019. Kunta Hacı, İstanbul: Apra Yayıncılık.
- Demiryürek, Meral. 2017. "Kurgu Dünyasının Şeyh Şamil'i". Şeyh Şamil ve Kafkasya: Mücadele Sürgün İskân, İstanbul: Kitabevi.
- El-Karakî, Muhammed Tahir. Dağıstan Kılıçlarının Parlaması, (mütercimi belirtilmemiş) İstanbul 1999.
- Erel, Şerafettin.1961. Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Gammer, Moshe. 2005. Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan. London: Frank Cass

- Kutlu, Tarık Cemal. 2005. Çeçen Direniş Tarihi, İstanbul: Anka Yayıncılık.
- Lakoba Stanislav. 2014. Abhazya Tarihi. Editörler: Stanislav Lakoba, Yuri Voronov, Bacgur Sagaria, Temur Açıgba, Oleg Bgajba, Vitali Butba, Ruslan Gojba, Roza Şamba, Çev. Uğur Yağanoğlu, İstanbul: Global Publishing.
- Temizkan, Abdullah. 2009. Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkisi, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, IX(2), 165-190.
- . ----- . 2010. "Kuzey Kafkasya'da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat". Karadeniz Araştırmaları, 16, 72-92.
- Tillett, Lowell R., "Shamil and Muridism in Recent Soviet Historiography" *American Slavic and East European Review*, Vol. 20, No. 2. (Apr., 1961), pp. 253-269.

Katılımcılar

- K.K.1. Ahmet Bostancı, Yaş: 49, Kayseri, 18.07.2017.
- K.K.2. Ahmet Turan, Yaş: 62, Adıge/Trako, Düzce, Köprübaşı Ömerfendi Köyü, 21.02.2017.
- K.K.3. Atakan Sucan, Yaş: 56, Kabardey, Kayseri, Şerefiye Köyü, 14.07.2017.
- K.K.4. Ayşe Karahan, Yaş: 60, Avar, Sivas, Osmaniye Köyü, 14.06.2017.
- K.K.5. Ayşe Nurseze Boyraz, Yaş: 26, Kabardey/Yesenko, Sivas, Aşağıhöyük Köyü 16.06.2017.
- K.K.6. Cemil Ersoy, Yaş: 54, Kabardey/Şamırza, Sivas, Çamurlu Köyü, 20.06.2017.
- K.K.7. Ejder Canbay, Yaş: 43, Abaza/Acanbay), Sivas, Yıldızeli/Halkaçayır Köyü, 19.06.2017.
- K.K.8. Enes Eker, Yaş: 26, Altheskir Sülalesi, Kabardey, Kayseri, 18.07.2017.
- K.K.9. Etem Temizkan, Yaş: 72, Karaçaylı/Borça, Sivas, Emirler Köyü, 21.06.2017.

- K.K.10. Ersin Polat, Yaş: 34, Oset/Koştate, Kapaklıkaya Köyü, 30.08.2017.
- K.K.11. Haydar Demir, Yaş: 55, Kabardey, Kayseri, Yukarıkızılçevlik Köyü, 15.07.2017.
- K.K.12. Hikmet Esas (..?, Abhaz/Mersey), Sivas, Şarkışla/Yeniapan Köyü, 22.06.2017.
- K.K.13. İbrahim Şahin, Yaş: 52, Kabardey/Şoh, Sivas, Kiremitli Köyü, 16.06.2017.
- K.K.14. Kemal Erdem, Yaş: 71, Çeçen/Neşhu, Sivas, Bozkurt Köyü, 04.09.2017.
- K.K.15. Mehmet Taha Boyraz, Yaş: 22, Kabardey/Yesenko, Sivas, Aşağhöyük Köyü, 18.06.2017.
- K.K.16. Mesrure Baygüneş, Yaş: 66, Abaza/Ağaçe, Sivas, Yıldızeli/Bulamur Köyü, 22.07.2017.
- K.K.17. Muammer Özbay, Yaş: 72, Karaçay/Abay, Sivas, Emirler Köyü, 18.07.2017.
- K.K.18. Muazzez Öztürk, Yaş: 68, Kabardey/Tamgil, Sivas, İhsaniye Köyü, 17.06.2017.
- K.K.19. Muhammed Ersoy, Yaş: 24, Kabardey/Şamırza, Sivas, Çamurlu Köyü, 20.06.2017.
- K.K.20. Murat Aktaş, Yaş: 25, Abhaz, Düzce, 16.02.2017.
- K.K.21. Nabi Ünal, Yaş: 61, Kabardey, Sivas, Demirözü Köyü, 23.06.2017.
- K.K.22. Nebi Hankişi, Yaş: 72, Kumuk, Sivas, Yavu Köyü, 19.07.2017.
- K.K.23. Necmettin Tuna, Yaş: 62, Oset, Sivas, Kapaklıkaya Köyü, 17.06.2017.
- K.K.24. Ömer Lütfi Cecem, Yaş: 53, Oset, Kayseri, 17.07.2017.
- K.K.25. Rahmi Tuna, Yaş: 76, Kabardey, İstanbul, 14.04.2017.
- K.K.26. Sadettin Atntaş, Yaş: 60, Abaza/liba, Sivas, Bulamur Köyü, 17.06.2017.
- K.K.27. Selim Çetinkaya, Yaş: 19, Kumuk, Sivas, Yavu Köyü, 18.07.2017.
- K.K.28. Serpil Erdin, Yaş: 54, Kumuk/Kavallı, Sivas, Yavu Köyü, 14.07.2017.

- K.K.29. Sırma Efe, Yaş: 56, Avar, Sivas, Baltalar Köyü, 21.6.2017.
- K.K.30. Seyfettin Dönmez, Yaş: 60, Kabardey/Alaskerey, Sivas, Hüyükaylası Köyü,15.06.2017.
- K.K.31. Sezer Boyraz, Yaş: 52, Kabardey/Yasenko, Sivas, Aşağıhöyük Köyü, 17.06.2017.
- K.K.32. Sezgin Boyraz, Yaş: 50, Kabardey/Yasankul, Sivas, Aşağıhöyük Köyü, 17.06.2017.
- K.K.33. Süleyman Öztürk, Yaş: 68, Abaza/Kunij, Sivas, Üyükaylası Köyü, 03.09.2017.
- K.K.34. Turgut Uzundağ, Yaş: 36, Avar/Beşte, Sivas, Osmaniye Köyü, 14.06.2017.
- K.K.35. Türkan Ünal, Yaş: 53, Çeçen/Xurkoy, Sivas, Kazancık Köyü, 04.09.2017.
- K.K.36. Uğur Ağırba, Yaş: 38, Abhaz/Ağırba, Düzce, 23.02.2017.
- K.K.37. Ümit Canpolat, Yaş: 46, Çeçen/Ekgıy, Sivas, Bozkurt Köyü, 21.06.2017.
- K.K.38. Zülfiye Tunaboylu, Yaş: 54, Çeçen/Akkayurt, Sivas, Cenapdağ Köyü, 15.06.2017.

ŞAMİL'İN KAFKASYALI KİMLİĞİNE ETKİSİ

Hulusi ÜSTÜN

Özet

Uluslaşma sürecini tamamlamamış halkların da yaşadığı Kuzey Kafkasya'da Şamil figürü, Şamil'in mücadele sürecinden bugüne dek kesintisiz bir şekilde Kafkas halklarını bir arada tutan ortak değer olarak etkisini sürdürmüştür. Savaşın sürdüğü yıllarda Şamil gerek askerî başarıları gerek Kafkas Halklarını bir devlet çatısında bir araya getirme gayreti, hem kişiliği hem de inancıyla temel bir figür olarak kabul edilmiştir. Sürgün edilen Kafkas halkları bu tarihî kişiliği benimsemiş ve kendilerini temsil eden bir efsanevi kişilik olarak onun hatırasını gelecek nesillere aktarmıştır. Şamil'in direnişinin kırılmasının ardından onun kahramanlık hatıraları Dağıstan sınırlarının dışında da anlatılmış, kısa süre sonra tüm Kuzey Kafkasyalılar arasında Şamil özgürlüğün ve Kafkasyalılık bilincinin simgesi haline gelmiştir.

Dünya literatüründe Şamil sadece Dağıstanlıların değil, tüm Kuzey Kafkasyalıların lideri olarak tanınıp yazılmıştır. Sadece edebî ve tarihî literatür değil aynı zamanda müzik ve sinemada da Şamil bu kimliği temsil eden temel figürdür. Kafkasyalı halkların özgürlük davası onun şahsında simgeleşmiştir. Sovyet dönemi boyunca Kafkasyalılara ilişkin Rusça literatürde de Şamil özgürlüğe düşkün Kafkasyalı kimliğinin temsilcisidir. Avrupa literatürü ve Osmanlı literatüründe de Şamil Kuzey Kafkasyalıların ortak lideri ve tarihî kişiliği olarak ele alınmış ve işlenmiştir. Sovyet sonrası dönemde verilen bağımsızlık mücadelesinde Şamil adı temel moral değerlerden biridir. Günümüzde Kuzey Kafkasya'daki tüm halklar arasında en yaygın ad Şamil adıdır.

Giriş

Uluslaşma sürecini tamamlamamış halkların da yaşadığı Kuzey Kafkasya'da Şamil figürü, Şamil'in mücadele sürecinden bugüne dek kesintisiz bir şekilde Kafkas halklarını bir arada tutan ortak değer olarak etkisini sürdürmüştür. Bir ortak değer olmanın ötesinde aslında Kafkasyalı kimliğinin inşasında temel dinamik olarak da yerini almıştır.

Rus istilasından önce bu halkların oluşturmuş oldukları ortak bir kültürel form yok değildi. Birbirinin dilini anlamayan kavimler, kabileler ve halklar ortak bir kültür ve ortak değerler geliştirmiş olmakla birlikte, kendilerini üzerinde yaşadıkları Kafkas coğrafyası ile tanımlamıyorlardı. Kafkasya dış dünya için Çerkezistan, Tatar ülkesi (Rus edebiyat ve tarihinde Kafkas yerlileri başlangıçta Tatar olarak anılıyordu) ve Dağıstan olarak tanımlanıyordu. Bu üç adlandırmanın temel gerekçesi halkların farklılığı değil, o halkların topraklarını tehdit eden milletlerin ve devletlerin farklı olmasıydı. Dağıstan ülkesi daha çok İran, Çerkesya Kırım, Tatar ülkesi ise Rus tehdidi ile karşı karşıyaydı.

Bu üç adlandırmanın terk edilip Kafkasya adının kullanılması Rus tehdidinin diğer tehditlerin önüne geçmesiyle başlar. Kafkasya adı XVI. Yüzyılda Avrupalı seyyah ve elçiler tarafından kullanılmaya ve haritalarda gösterilmeye başlanmış olsa da dünya jeopolitiğinde kabul görmesi daha sonraki yüzyıllarda gerçekleşmiştir.

Esasen ortak bir soydan gelen (bu soy yerli Nart Etnogenetiği ve bu etnogenetiğe farklı oranlarda karışmış bulunan Asyalı, Arien ve Semitik kavimlerden oluşuyordu) ve tarihî süreç içinde ortak bir kültür ve ortak bir karakter oluşturmuş bulunan bu halkların uluslaşma sürecinin önündeki en büyük engel, öncelikle bölgenin tretoryal özelliği, daha sonra coğrafi engeller ve kullanılan yerel diller olmuştur. Bölgede Türkçe'nin 8. Asırdan beri pazar dili (lingua franka) olarak kullanıldığı anlaşılınca birlikte bu dille yazılı bir literatür oluşturulmamış olması halkların bir üst kimliği kabul etmelerine imkân vermemiştir. Din de bu konu-

da yoğun bir birleştirici etki yapamamış olsa da ayırıcı etkisi de olmamıştır.

16. yüzyıldan itibaren ortak bir düşman tarafından tehdit edilen ve varlığını korumak için silaha sarılmak durumunda kalan Kafkas halklarının sosyal gelişimi bu savaş süresince inkıtaa uğramış, onların arasındaki en temel ortaklık bu savaş süresince aynı tehlide maruz kalmak olmuştur. Yaşanılan savaş ve buna bağlı sürgünlerin sonucu olan mağduriyet, ortak kimliğin oluşmasını hızlandırmıştır. Burada bir Arap atasözünü anmak gerekir; “Ben kardeşime düşman olarak yeterim, amcamın oğluna karşı ben ve kardeşim yeteriz. Komşuya karşı ben, kardeşim ve amcaoğlum yeter.” Kafkasyalılar Ruslara karşı verdikleri savaşta bu Arap atasözünü uygulayamamış, düşman karşısında diğer soydaş ve komşu halklarla tam bir birliktelik içinde hareket edememiştir belki ama her halkın kendisi, kardeş halkı ve yakın akraba olduğu bütün halklar aynı ölçüde mağdur edilmiştir.

Şamil’in yaşamı ve mücadelesinin ayrıntılarını bilenler onun bölgesel bilinçle hareket ettiği gerçeğini görecektir. Rus istilası karşısında Kafkasya’nın her köşesinde direnişe geçen halk önderleri ve soylulardan farklı olarak Şamil hiçbir zaman lokal bir direniş içerisinde olmamış, başından beri tüm Kafkasya direnişini örgütlemek amacıyla hareket etmiş, Kuzey Kafkasya’nın en batı ucundan Dağıstan’ın güneyine dek etki alanını genişletmek ve direnişi örgütlemek yolunu seçmiştir. Bu sebeple Rus istilası karşısında direnişe geçen ve çok ciddi başarılar sağlayan, çok ciddi fedakârlıklar gösteren diğer direniş önderleri onun kadar tanınmaz.

Savaşın en öncelikli mağduru olan ve en büyük kayıplar yaşayan Batı Kafkasya halkları dış dünyayla daha kolay irtibat kurmak imkânına sahip olsalar da onların Çerkesya’nın dışında kalan Kuzey Kafkasya coğrafyasının tamamının bağımsızlığa kavuşması yahut Kafkasya’nın tamamının Rus işgaline karşı örgütlenmesi veya direnişin tek merkezden sevk ve idaresi yönünde bilinçli bir çabaları olmadığını görüyoruz. Bu durum kıyı halk-

larının daha az örgütlü olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. (Arşiv kayıtlarından bir takım Çerkes ileri gelenlerinin Şamil'in temsilcisi olarak Osmanlı idaresi ile görüştüğü, Çerkesya'dan bazı kabilelerin Şamil'den destek talep ettiği, birtakım ailelerin ve abreklerin Şamil'in saflarında direnmek üzere onun idaresi altındaki bölgelere geçtiği bilgisine sahibiz fakat bu olaylar örgütlü bir yapının gayretleri olarak tanımlanamaz. Münferit olaylardır.)

Şamil'in mücadelesini diğer lokal direniş cephelerinden ayıran bir başka husus da direnişi Kafkasya üzerinde etkisi olan çevredeki siyasi yapılardan herhangi biri nam ü hesabına değil, sadece yerel imkânlarla, sadece yerel iradeyle ve inisiyatifle başlatıp sürdürmüş olmasıdır. Bir başka söyleyişle doğal olarak Rusya karşısında ittifak arayışı içinde olan kuzeybatı Kafkasya halkları Osmanlı ile irtibat kurmaya çalışırken, Dağıstan'ın güneyi İran ya da Gürcistan ile irtibat kurmaya çalışırken Şamil'in hareketi salt yerel imkânlarla başlamış ve sürdürülmüş bu imkânların tükeniği noktada da sona ermiş bir harekettir.

Dolayısıyla Şamil'e dek bölge halkları arasında ortak bir kimlik oluşturma gayreti olduğuna dair bir delil elde edemiyoruz. Belki bunun tek istisnası Kazanikue Jebağı adlı bilgeye mal edilen kodifikasyon hareketidir. Evet Kafkas örfü tamamen ve tek başına Jebağı tarafından gerçekleştirilmiş olmasa da derlenip toparlanmış, esasları belirlenmiş olması sebebiyle bir kodifikasyon hareketidir. Bu yönüyle Çerkeslerin Xabze, Abhazların Kebze, Çeçenlerin Ghıllık, Dağıstanlıların Yah, Kumuklar ve diğer Türki dil konuşan toplulukların töre ya da adat adı verdiği yasalar bir kodifikasyon olarak tanımlanabilir.

Şamil'in direniş ve devlet örgütlenmesi gayreti hem batı hem Rus basınında işgale direnen bölge halkını bir ortak adla tanımlamayı zorunlu kılmıştır. Başlangıçta Çerkezistan ve Dağıstan şeklinde iki temel isimlendirme karşımıza çıksa da zaman içerisinde Kafkasya adlandırmasının öne çıktığını görüyoruz. Bunda Gürcistan ve Rusya'nın bu iki bölgeyi birbirinden ayıran yaklaşımının etkisi büyüktür. Avrupa kamuoyu bölgeyi Rus ve Gürcü

literatürü üzerinden okuduğu için zamanla Çerkezistan tanımı salt Adıge ve Abhaz halkının yurdunu, Dağıstan ise Şamil'in mücadele alanını ifade eder hal almıştır.

Aslında bölgedeki halkları tek tek ayırt etmek ve diğerlerinden farklı yönlerini bilmek imkânı olmayan dış dünya için Kuzey Kafkasyalıları tanımlayan Çerkes kimliği Kafkasya dışına çıkan yerli halklar tarafından da reddedilmiyordu. Piyer Loti'nin bile İsfahan'a kadar uzanan yolculuğunda Dağıstanlıları Çerkes olarak adlandırdığını görüyoruz.

Kafkas adı bu savaşın Avrupa Rus ve Osmanlı basınında, edebiyat ve sanatında işlenmeye başlanmasıyla birlikte bölge topyekûn tanımlanır ve bu tanımlama hem etnik hem de bölgesel bir nitelik taşır hale gelmişti. Özellikle Kırım Savaşı yıllarında Fransız basınında Kafkasyalılar etnik olarak da ayrı bir kimlik olarak ele alınmış, Arap, İranlı, Tatar ve Türk milletlerinden farklı bir insan topluluğu olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. Bunda Leh literatürünün de etkisi büyüktür. Tüm bu literatür Kafkasya'daki savaşı bir despot otoriteye başkaldıran bir özgürlük savaşı olarak tanımlıyordu.

Başka hiçbir şey değil sadece özgürlük için kendilerinden kat kat güçlü bir düşmana karşı vuruşan Kafkasyalılara karşı Avrupa vicdanında uyanan sempati entelektüel merakı da tetikliyordu. Avrupa'nın ezilen ulusları olan Macarlar, Polonyalılar, Hırvatlar arasında Kafkasya'nın ata yurt olduğuna dair yazılar çıkıyordu. Mesela Macar bilim adamı Beszsze Kafkaslar'da Madiar diye anılan bir yer olduğunu öğrenince Macarların ata yurdunu bulmak üzere oraya bir gezi düzenlemeye kalkıyor, Adam Mickiewicz Slavlarla Kafkas boylarının kan hısımlığını kanıtlamaya çalışıyordu. Bu gayretler Rus ve Osmanlı eğitiminden geçmiş Kafkasyalılarda ulusal düşüncenin kıvılcımı oluyordu.

Şamil'e olan merak ve ilgi Kırım Savaşı sırasında zirveye ulaşmış, bu dönemde Fransızlar ve İngilizler Şamil'i Çarlık Rusya'sına karşı savaşta müttefikleri olarak kabul etmiştir. Kafkas savaşı kahramanının hayatını anlatan pek çok kitap ve onun zaferlerine adanan pek çok roman, piyes ve şiir yazılmıştır. Fransız şair-şar-

kı sözü yazarı Pierre Dupont'un şiiri Şamil'i kızıl sakallı mavi gözlü bir özgürlük timsali olarak tarif eder. Dupont'un çizdiği Şamil portresi Kuzey Kafkasya'nın her yerinde kabul görecektir, benimsenecek ölçüde gerçekçi idi.

Aleksander Dumas'ın 1859 tarihli 'Kafkasya Yolculuğu' adlı eseri, 1854 baharında Paris'te Saint Martin Tiyatrosunda oynanan Paul Merris'in "Şamil" adlı piyesi ve tabii Francis Fitzhugh'un İskoç dilinde yazmış olduğu "Şamil'in Yolu" ve "Şamil'in Laneti" eseri son Kafkasyaya karşı merakı beslemiştir.

Yine bu kapsamda Şamil teması İngiliz resminde bile işlenmiş, "İskoçyalı Şamil" tablosunda Şamil ve savaşçıları dağların doruklarında kılıçları ve atlarıyla çizilmiştir.

Leh literatüründe de Şamil ve Kafkas Savaşı hakkında çok sayıda eser bulunmaktadır. J. Gordon'un "Asker, Yada Orenburg ve Uralsk'ta 6 Yıl" isimli kitabı, Zabolocki'nin "Kafkaslarda Yazılanlar" adlı bağımsız bir bölümde yer alan "Savaş Öncesi Gece", "Lezginka", "Sonet", "Dağlarda Sabah" şiirleri Karol Brzozowski'nin "Ateşten Aslan" isimli şiiri, Potoski'nin "Abdullah ve Guvald", "Aslan-Temir" ve diğer romanları bu başlık altında bahsedilmesi gereken eserlerdendir.

Tüm bu eserlerde Kafkasya müstakil bir ülke, üzerinde yaşayan halklar Kafkasya'nın özgürlüğe aşık çocukları, Şamil de onların lideri olarak ele alınmıştır.

Bölgedeki direnişin kırılması ve Rus işgalinin tamamlanması sonrasında göç, sürgün, kaçış ya da hicret yoluyla yurdunu terk eden Kuzey Kafkasyalılar Şamil'in efsanevi kişiliğini benimsemiş ve gittikleri yerde onun halkına mensup olduklarını dile getirmişlerdir. Yerleştikleri yerde de Şamil'in torunları olarak anılmışlardır. Onların sürgün edildikleri yeni vatanlarında oluşturdukları sözlü ve yazılı edebiyatta Şamil baş figürdür. Folklor onun adıyla anılır. Kazaska, Lezginka gibi dans adlarının tamamı Şamil oyunu olarak tanıtılırdı.

Şamil'in efsanevi kişiliği savaş süresince ve savaştan sonra dünya kamuoyunun entelektüel merakını üzerine çekmiş ve Kafkas adı onunla özdeşleşmiştir. Aynı zamanda Şamil ismi Despotiz-

me karşı bir başkaldırının simgesi olarak kabul edilmiştir. Lesley Blanch'ın Cennetin Kılıçları adlı eseri onun bu yönünü dile getirir. Sadece batı basınında ve entelektüel çevresinde değil, mesela aynı dönemde işgale direnen Kuzey Afrika'da Şamil ismi bir moral değer olarak var olmuştur.

Şamil, kılığı kıyafeti ile idealize edilen Kafkasyalı tipini temsil etmektedir. İri cüssesi, kızıl sakalı, çakmak çakmak gözleri, kalpağı, fişekliği, kaması ve kılıcıyla Kafkasya'nın portresidir. Bu anlamda hiçbir bağımsızlık savaşçısı, hiçbir askerî lider, hiçbir komutan Şamil kadar uğruna savaştığı halkını ve ülkesini temsil edememiştir. Bu yönüyle Şamil, Abhazya'dan Gazikumuk'a kadar Kafkasya'nın hiçbir yerinde yabancı karşılanmayacak bir tiptir. Onun hakkında anlatılan menkıbeler, savaş hatıraları Kafkas insanının karakterini ortaya koymaktadır. Bu karakter hem Kafkasya'da hem de sürgündeki Kafkasyalılar arasında yaşatılan, örnek alınan bir karakterdir. Dolayısıyla hiçbir Kafkasyalı dinsel gerekçe ile bile olsa 'O bizden değildir' diyemez.

Savaşın sürdüğü yıllarda Şamil, gerek askerî başarıları, gerek Kafkas Halklarını bir devlet çatısında bir araya getirme gayreti, hem kişiliği hem de inancıyla temel bir figür olarak kabul edilmiştir. Sürgün edilen Kafkas halkları bu tarihî kişiliği benimsemiş ve kendilerini temsil eden bir efsanevi kişilik olarak onun hatırasını gelecek nesillere aktarmıştır.

Şamil'in direnişinin kırılmasının ardından onun kahramanlık hatıraları Dağıstan sınırlarının dışında da anlatılmış, kısa süre sonra tüm Kuzey Kafkasyalılar arasında Şamil özgürlüğün ve Kafkasyalılık bilincinin simgesi haline gelmiştir.

Sonuç

Dünya literatüründe Şamil sadece Dağıstanlıların değil, tüm Kuzey Kafkasyalılarının lideri olarak tanınıp yazılmıştır. Sadece edebî ve tarihî literatür değil aynı zamanda müzik ve sinemada da Şamil bu kimliği temsil eden temel figürdür. Kafkasyalı halkların özgürlük davası onun şahsında simgeleşmiştir. Sovyet dönemi boyunca Kafkasyalılara ilişkin Rusça literatürde de Şamil özgürlüğe düşkün Kafkasyalı kimliğinin temsilcisidir. Avrupa li-

teratürü ve Osmanlı literatüründe de Şamil Kuzey Kafkasyalıların ortak lideri ve tarihî kişiliği olarak ele alınmış ve işlenmiştir.

Sovyet sonrası dönemde verilen bağımsızlık mücadelesinde Şamil adı temel moral değerlerden biridir. Günümüzde Kuzey Kafkasya'daki tüm halklar arasında en yaygın ad Şamil adıdır.

İçinde bulunduğumuz bugünlerde Dağıstanlılar ve Çeçenler arasında internet dijital ortamda yapılan bir tartışma Şamil'in efsanevi kişiliğinin bölgede hâlâ etkin olduğunun delilidir. Dağıstanlılar Şamil'e kendi değerleri olarak sahip çıkarken Çeçenler onun direnişinin merkezi Çeçenya olduğu gerekçesiyle bu fikre karşı çıkıp onun kendilerine ait bir değer olduğunu ileri sürmektedirler.

Öte yandan Abhazya'dan Dağıstan'a kadar tüm kuzey Kafkasya'da hâlâ en çok tercih edilen erkek çocuk ismi "Şamil"dir.

TEBLİĞ YAZARLARI

Hacı Murad DONOGO

Tarih Bilimleri doktoru ve Dağıstan Devlet Üniversitesi Profesörü olan DONOGO Hacı Murat, Dağıstan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi Genel Müdürü olarak görevine devam etmektedir. 2021 yılı başında “İmam Şamil’in Aile Tarihinde Yeni Sayfalar” konulu raporu yayınlamıştır.

Salavat İSHAKOV

1959 yılında Başkurdistan’da dünyaya gelen İSHAKOV Salavat Midkhatoviç, öğrenim hayatını Ufa’da sürdürdü. Yüksek lisans çalışmasını 1981 yılında SSCB Bilimler Akademisi Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nde tamamladı. 2001’de Rus Devrimi Tarihi Uluslararası Komisyonu Genel Sekreterliği görevini üstlendi. Milletvekilliği de yapan Tarih bilimi doktoru İshakov, 2019’da RAN Bilim Konseyi’nde Toplumsal Reformlar, Hareketler ve Devrimler Tarihi Bölümü başkan yardımcısı oldu. 20. yüzyıl Kuzey Avrasya Müslümanları tarihi üzerine 300’ü aşkın yayının yazarıdır.

Ruslan KARMOV

Kuzey Kafkasya Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi olan KARMOV Ruslan Karnetoviç, tarih konularında 40’a yakın makale hazırladı. Bunlardan 18’i bilimsel dergilerde yayınlandı. Çeşitli uluslararası konferanslara konuşmacı olarak katıldı. 1917 Devrimi’nin 100. yıldönümüne ithafen, “Kafkasya ve Komşu Ülkelerin Kaderinde 1917 Devrimi” başlıklı önemli bir makalesi bulunmaktadır.

Cem KUMUK

Cem Kumuk 1967 yılında Ankara'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra akademik eğitimini İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde aldı. Politik tarih üzerine çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan makalelerinin yanı sıra Neredesin Prometheus ve Düvel-i Muazzama'nın Kıskaçında Kafkasya Dağlıları isimli kitapların yazarıdır.

Said-Hasan MUSHACIYEV

12 Mayıs 1972'de Çeçenya'nın Shali ilçesinin Mesker-Yurt köyünde doğdu. 1989'da Adıge Devlet Üniversitesi'nin Tarih bölümünde eğitime başladı. İlim dünyasına ilk adımlarını öğrenci konferanslarına katılarak ve Adıgey ve Çeçenistan yerel basınında tarih konulu makaleler yazarak atmış oldu. 1994 yılında Tarih Fakültesi'nden üstün başarıyla mezun olduktan sonra "Vatanseverlik Tarihi" alanında yüksek lisans eğitimine başladı. Nisan 2000'de, "18. Yüzyılın Sonu ve 19. Yüzyılın İlk Yarısında İslam ve Kurtuluş Hareketi" konulu doktora tezini başarıyla savundu. Askerî Tarih Bilimleri Akademisi Sorumlu Üyesi Doç.Dr. Said-Khasan Muskhadzhev, Maykop Devlet Teknoloji Üniversitesi'nde 20 yılı aşkın bir süredir görev yapmaktadır. Yetmişin üzerinde bilimsel ve metodolojik eserin yazarıdır. 2008 yılında, sosyal ve insani faaliyetlerinden dolayı "Adıge Cumhuriyeti Barış Birliği Ödülü Sahibi" unvanını almıştır. Şu anda Maykop Devlet Teknik Üniversitesi Halk Diplomasisi ve Kültürlerarası İletişim Merkezi'ne başkanlık etmektedir.

Mustafa ÖZSARAY

1962 yılında Kırıkkale'de doğdu. Kırıkkale İmam Hatip Lisesi ve Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Kısa sürelerle imam-hatiplik ve öğretmenlik yaptı. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden "Kafkas Halklarından Adıgelerin Eski Dinleri ve İslâmiyet'in Kuzey Kafkasya'ya Girişi" adlı teziyle yüksek lisans programından mezun oldu. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde

“Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)” adlı teziyle doktora çalışmasını tamamladı. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nden 2020 yılında emekli oldu. Halen, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Tasavvuf ve Kuzey Kafkasya ile ilgili eserleri ve makaleleri bulunmaktadır.

İmanutdin SULAEV

Tarih Bilimleri Doktoru, Dağıstan Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi Vatanseverlik Tarihi Bölümü Profesörü (Mahaçkale, Dağıstan Cumhuriyeti / Rusya Federasyonu).

Abdullah TEMİZKAN

1969 yılında Sivas’ta doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Sivas’ta tamamladı. Üniversite eğitimine Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde başladı. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “Sovyetler Birliği Döneminde Karaçay ve Balkarlar” adlı tezi ile yüksek lisans eğitimini 1997 yılında tamamladıktan sonra doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı’nda “Kuzey Kafkasya’da Osmanlı-Rus Mücadelesi (1780-1812)” adlı çalışması ile 2005 yılında tamamladı. Akademik hayatına 1995 yılında Pamukkale Üniversitesi’nde araştırma görevlisi olarak başlayan Temizkan, 2006 yılında Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü’nde yardımcı doçent olarak çalışmaya başladı. 2012 yılında Yakınçağ Tarihi alanında doçent unvanı kazanan Temizkan, 2016 yılında aynı enstitüde bir yıl müddetle müdür yardımcılığı görevi yaptı. Halen Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü’nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Çalışma alanı Kafkasya Tarihi olmakla birlikte Osmanlı-Rus ilişkileri, Osmanlı-Lehistan ilişkileri ve iktidarın kendini meşrulaştırma yöntemleri gibi konulara da ilgi duymakta ve araştırmalar yapmaktadır. Doktora tezini hazırlarken araştırmalarda bulunmak ve Rusçasını geliştirmek amacıyla devlet bursu imkânıyla 2004-2005 eğitim ve öğretim yılında Moskova’da Puşkin Enstitüsü’nde bulunmuştur. 2007-2008 eğitim ve öğretim yılında ise

Kafkas-Rus Mücadelesinde Polonyalı Birliklerin Rolü isimli bir TÜBİTAK araştırma projesi münasebetiyle yine devlet bursu ile Varşova üniversitesinde bulunmuştur.

Hulusi ÜSTÜN

Hukukçu, edip ve fikir adamı. Silivri Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu. Çeşitli dergi ve gazetelerde hukuk, edebiyat, tarih ve kültür konulu yazıları yayınlandı. Uluslararası sempozyumlarda Kafkasya ve Balkanlar konulu bildiriler sundu. Birçok öykücülük ödülü aldı. Kamu İdarelerinde İdare Hukuku alanında danışmanlık görevinde bulundu.

VEFATININ 150. YILINDA İMAM ŞAMİL DİJİTAL SERGİSİ

1859-ÇİRYURT'TA İ.G.NOSTİTS TARAFINDAN ÇEKİLEN RESİM

G.DENIER'İN ÇEKTIĞİ ŞAMİL FOTOĞRAFI, 1859 PETERSBURG

İMAM ŞAMİL'İN BİR PORTRESİ,1860

KALUGA 1861 – GOLDBERG

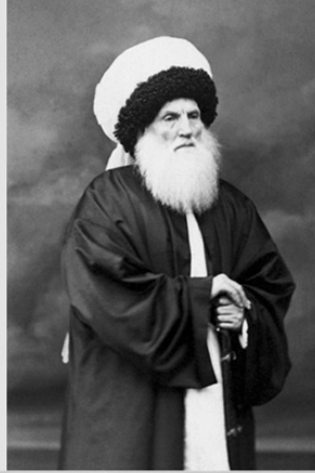
KALUGA 1861 - GOLDBERG

İMAM ŞAMİL OĞULLARIYLA
GOLDBERG'İN ÇEKTIĞİ FOTOĞRAF-KALUGA (1866)

KALUGA'DA EYSENGARDT ADINDA BİR RESSAM
TARAFINDAN YAPILAN GRAVÜR

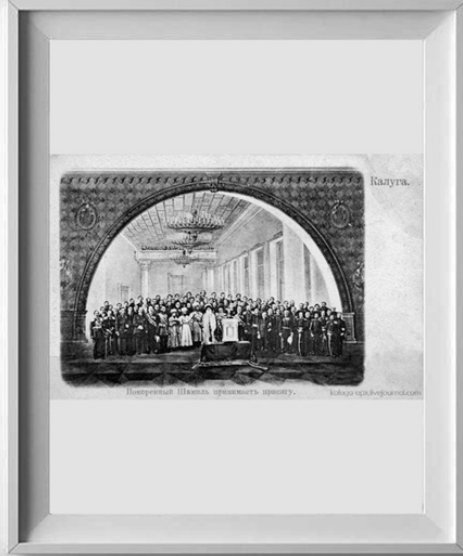

(1869 YILINDA PETERBURG'DA ÇEKİLMİŞTİR)

KALUGA- (1868-1869) FOT. WESENBURG

(RESİMİN ALTINDAKİ YAZI ŞAMİLİN KENDİ EL YAZISI DİR, CÜMLENİN SONUNDA H. 1285 (-1868 / 1869) TARİHİ OKUNUYOR. EN SON ÇEKİLEN RESİM OLDUĞUNU SANIYOR.)

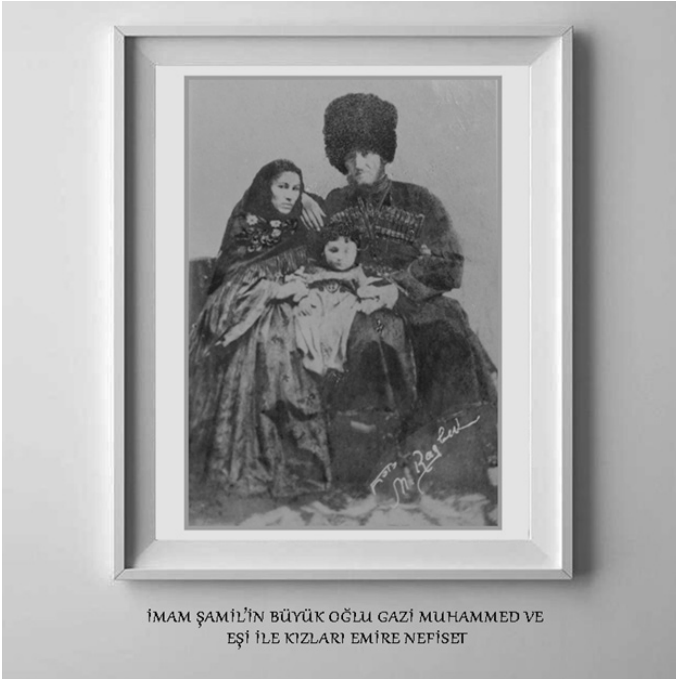
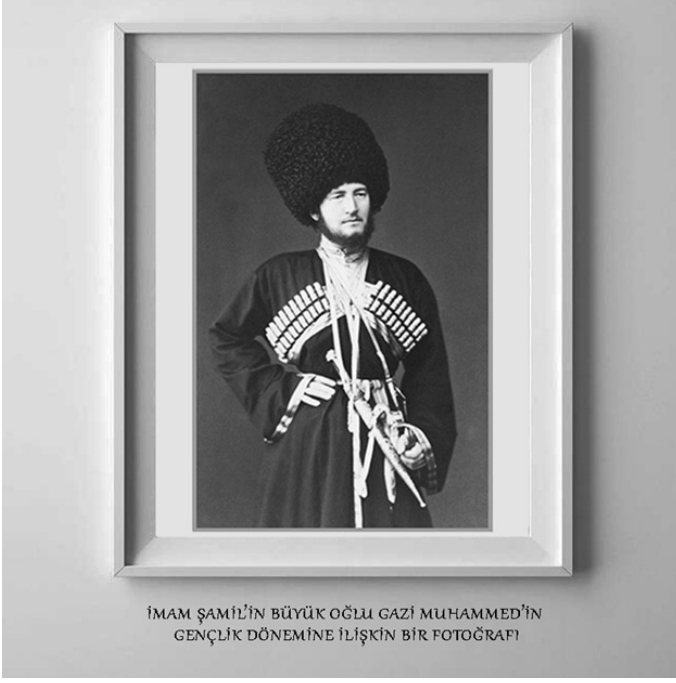
KALUGA 1866 FOT. GOLDBERG

F. ROUBAUD 'UN "AHULGOH MÜDAFASI" TABLOSU

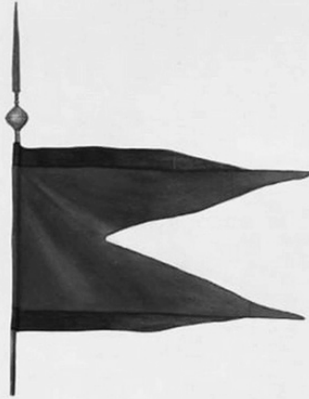

F. ROUBAUD 'UN "AHULGOH MÜDAFASI" TABLOSU

SAİD ŞAMİL BEY DOSTLARI İLE BİR ARADA

14 EYLÜL 1840 GİMRİ KUŞATMASINDA ELE GEÇİRİLEN SANCAK.

